

Kracht van keurmerken

Inzicht in duurzaamheidskeurmerken
en de consumentbeleving

LEI

WAGENINGEN UR

Kracht van keurmerken

Een systematisch inzicht in keurmerken
en de beleving door de consument

P.A. de Hek

V.M. Immink

G.M.L. Tacken

A. Ruissen

M.A. van Haaster-de Winter

M.J.G. Meeusen

LEI-rapport 2012-050, herziene versie

September 2013

Projectcode 2274000142

LEI Wageningen UR, Den Haag

Het LEI kent de volgende onderzoeksvelden:

Sector & Ondernemerschap

Regionale Economie & Ruimtegebruik

Markt & Ketens

Internationaal Beleid

Natuurlijke Hulpbronnen

Consument & Gedrag

Kracht van keurmerken; Een systematisch inzicht in keurmerken en de beleving door de consument

Hek, P.A. de, V.M. Immink, G.M.L. Tacken, A. Ruissen, M.A. van Haaster-de Winter en M.J.G. Meeusen

LEI-rapport 2012-050, herziene versie

ISBN/EAN: 978-90-8615-606-1

Prijs €45,00 (inclusief 6% btw)

198 p., fig., tab., bijl.

Project BO-12.09-001-003, Kracht van Keurmerken

Dit onderzoek is uitgevoerd binnen het kader van het EL&I-programma
Beleidsondersteunend Onderzoek; Thema: Vergroten marktaandeel
tussensegment; Cluster: Biologische landbouw

Foto omslag: Marcel Bekken/De Beeldkuil

Bestellingen

070-3358330

publicatie.lei@wur.nl

Deze publicatie is beschikbaar op www.wageningenUR.nl/lei

© LEI, onderdeel van Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek, 2012
Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Het LEI is ISO 9001:2008 gecertificeerd.

Inhoud

	Woord vooraf	9
	Samenvatting	10
	S.1 Belangrijkste uitkomsten	10
	S.2 Overige uitkomsten	10
	S.3 Methode	12
	Summary	13
	S.1 Key findings	13
	S.2 Complementary outcomes	13
	S.3 Methodology	15
1	Inleiding	17
	1.1 Aanleiding	17
	1.2 Doel	17
	1.3 Werkwijze en opbouw van het rapport	18
2	Literatuuronderzoek	20
	2.1 Inleiding	20
	2.2 Soorten vergelijkend onderzoek	20
	2.3 De indeling van keurmerken	24
	2.4 Prestaties van keurmerken	25
	2.5 Conclusies	26
3	Vergelijking van keurmerken	27
	3.1 Inleiding	27
	3.2 Fairtrade	29
	3.2.1 Algemene kenmerken	29
	3.2.2 Doelstellingen	31
	3.2.3 Implementatie	31

3.2.4	Controle op naleving	31
3.2.5	Wetenschappelijke onderbouwing	35
3.3	Rainforest Alliance	36
3.3.1	Algemene kenmerken	36
3.3.2	Doelstelling	37
3.3.3	Implementatie	38
3.3.4	Controle op naleving	38
3.3.5	Wetenschappelijke onderbouwing	42
3.4	UTZ Certified	43
3.4.1	Algemene kenmerken	43
3.4.2	Doelstelling	44
3.4.3	Implementatie	44
3.4.4	Controle op naleving	45
3.4.5	Wetenschappelijke onderbouwing	48
3.5	Marine Stewardship Council	49
3.5.1	Algemene kenmerken	49
3.5.2	Doelstelling	50
3.5.3	Implementatie	50
3.5.4	Controle op naleving	51
3.5.5	Wetenschappelijke onderbouwing	54
3.6	EU Biologisch	55
3.6.1	Algemene kenmerken	55
3.6.2	Doelstelling	56
3.6.3	Implementatie	57
3.6.4	Controle op naleving	57
3.6.5	Wetenschappelijke onderbouwing	60
3.7	Label Rouge	63
3.7.1	Algemene kenmerken	63
3.7.2	Doelstellingen	64
3.7.3	Implementatie	64
3.7.4	Controle op naleving	64
3.7.5	Wetenschappelijke onderbouwing	67
3.8	Milieukeur	67
3.8.1	Algemene kenmerken	67
3.8.2	Doelstelling	68
3.8.3	Implementatie	69
3.8.4	Controle op naleving	69
3.8.5	Wetenschappelijke onderbouwing	72

3.9	Beter Leven kenmerk	73
3.9.1	Algemene kenmerken	73
3.9.2	Doelstelling	74
3.9.3	Implementatie	74
3.9.4	Controle op naleving	74
3.9.5	Wetenschappelijke onderbouwing	78
3.10	CPE Vrije Uitloop	78
3.10.1	Algemene kenmerken	78
3.10.2	Doelstelling	79
3.10.3	Implementatie	79
3.10.4	Controle op naleving	80
3.10.5	Wetenschappelijke onderbouwing	82
3.11	PROduCERT Scharrel Varkensvlees	82
3.11.1	Algemene kenmerken	82
3.11.2	Doelstelling	83
3.11.3	Implementatie	83
3.11.4	Controle op naleving	84
3.11.5	Wetenschappelijke onderbouwing	86
3.12	Conclusie	86
3.13	Vergelijking keurmerken	87
4	Keurmerken vanuit consumentenperspectief	90
4.1	Inleiding	90
4.2	Bekendheid van keurmerken	90
4.3	Vertrouwen in keurmerken	92
4.4	Aankoop van recente keurmerkproducten	95
4.5	Consumentensegmenten	97
4.6	Bekendheid van verschillende keurmerken	106
4.7	Conclusie	110
5	Conclusies	113
6	Discussie en aanbevelingen	116
	Literatuur en websites	117

Bijlagen

1	Vergelijking keurmerken op duurzaamheidcriteria	119
2	Duiding tabellen hoofdstuk 3	165
3	Toelichting consumentenonderzoek	168

Woord vooraf

Op het gebied van duurzaamheid zijn vele keurmerken in de markt gebracht. Een aantal daarvan is door de overheid geïntroduceerd en wordt in opdracht van de overheid beheerd. Andere keurmerken zijn private initiatieven vanuit een ngo, de voedingsmiddelenindustrie en/of retail. Ieder keurmerk heeft zijn eigen kenmerken, eisen en richtlijnen en ambities voor de toekomst. In dit onderzoek zijn de verschillende keurmerken op voedingsmiddelen met elkaar vergeleken. Het gaat daarbij om het Beter Leven kenmerk, EU Biologisch, Fairtrade, Label Rouge, MSC, Milieukeur, Rainforest Alliance, PROduCERT Scharrelvlees, UTZ Certified, en CPE Vrije Uitloop eieren.

Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) en de partijen in de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij, het Convenant Verduurzaming Voedsel, het Convenant Verduurzaming Dierlijke Producten en het convenant Marktonwikkeling Biologische Landbouw hadden behoefte aan het inzicht in de verschillen tussen de keurmerken en de consumentenbeleving daarvan. Ook was er behoefte bij de eigenaren van de keurmerken inzicht te krijgen in de verschillen en beleving van het eigen keurmerk ten opzichte van dat van andere keurmerken.

Het onderzoek is aangestuurd door een begeleidingscommissie onder leiding van T. Martens (ministerie van EL&I). Verder maakten C. Kool (Kruidenier Foodservice), M. Steverink (ketenmanager biologisch en duurzame dierlijke producten) en A. Zeelenberg (ketenmanager biologisch plantaardige producten) deel uit van de begeleidingscommissie.

Voor het consumentenonderzoek is gebruik gemaakt van het panel van MSI-Europe.

Wij danken iedereen die een rol heeft gehad in het totstandkomen of het uitvoeren van dit onderzoek, voor hun bijdrage.

Ir. L.C. van Staalduinen
Algemeen Directeur LEI Wageningen UR

Samenvatting

S.1 Belangrijkste uitkomsten

Voor een derde van de consumenten heeft een voedingsmiddel meerwaarde als er een keurmerk op staat, hoewel in Nederland deugdelijk wordt gecontroleerd of een voedingsmiddel een keurmerk mag dragen. Tussen keurmerken op het gebied van duurzame voeding zitten de verschillen vaak in de doelstellingen en/of de implementatie.

Van de Nederlandse consumenten zegt 8% te kiezen voor specifieke keurmerkproducten. Vijftienvijf procent gaat twifelen over het kopen van een product als er geen keurmerk op staat. Zestien procent zegt bewust producten te kopen zonder keurmerken.

S.2 Overige uitkomsten

Fairtrade/Max Havelaar, Ik Kies Bewust/gezond en EKO/biologisch hebben de hoogste spontane naamsbekendheid bij consumenten en worden binnen de steekproef ook het vaakst vanwege het keurmerk gekocht. Na het tonen van de 10 onderzochte keurmerklogo's blijkt Fairtrade/Max Havelaar wederom het bekendst, gevolgd door EKO, Scharrelvlees en Vrije Uitloop. Ik Kies Bewust/gezond was in het consumentenonderzoek vooraf niet meegenomen.

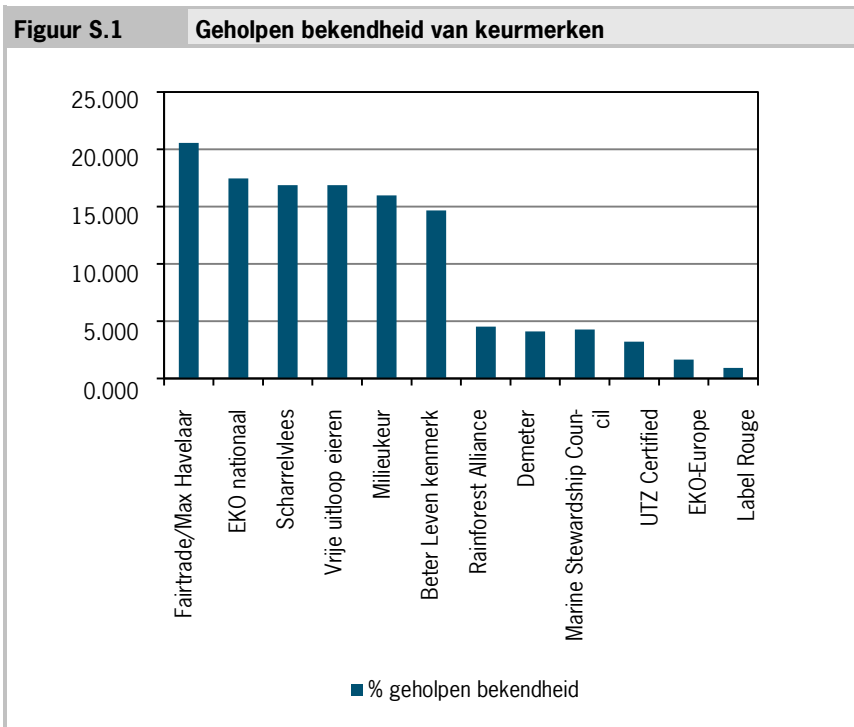
Consumenten vinden het belangrijk dat keurmerken worden geborgd door een onafhankelijke partij. Bedrijven hebben een eigenbelang, wat leidt tot lager consumentenvertrouwen. De overheid en/of een onafhankelijke partij worden als meest geëigende partijen voor het ontwikkelen van een keurmerk gezien. Fairtrade en Max Havelaar worden door consumenten het meest genoemd als een betrouwbaar keurmerk. Over Ik Kies Bewust zijn de meningen verdeeld: dit keurmerk wordt het vaakst niet betrouwbaar genoemd, maar komt ook in de top 5 van de meest betrouwbare keurmerken voor.

Verder hebben consumenten behoefte aan transparantie en goede (wettenschappelijke) onderbouwing ten aanzien van keurmerken. Vooral niet-kopers denken dat keurmerken een marketingtruc zijn.

Ook zijn in dit onderzoek dezelfde keurmerken met elkaar vergeleken op de implementatie van hun doelstellingen, openheid, organisatie en de controle op naleving. Deze vergelijking, op basis van informatie van keurmerkhouders, laat

zien dat de keurmerken vooral verschillen in doelstellingen en implementatie. In de totstandkoming van de criteria wordt er gewoonlijk gebruik gemaakt van wetenschappelijke kennis. Dit wordt echter niet zodanig vastgelegd dat er in dit onderzoek een verband gelegd kan worden tussen deze kennis en de gestelde criteria.

Wat controle op naleving betreft, ontlopen de keurmerken elkaar niet veel. Traceerbaarheid is in alle gevallen verplicht, en controle van de keten vindt over het algemeen plaats tot aan de schakel waar het product wordt voorverpakt. Met uitzondering van de biologische sector, zijn in dit onderzoek nauwelijks impactstudies gevonden van de verschillende keurmerken. Hiervoor komt bij een aantal keurmerken echter wel geleidelijk meer aandacht voor.

S.3 Methode

Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) en de partijen in de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij, het Convenant Verduurzaming Voedsel, het Convenant Verduurzaming Dierlijke Producten en het convenant Marktontwikkeling Biologische Landbouw hadden behoefte aan het inzicht in de verschillen tussen de keurmerken en de consumentenbeleving daarvan. Ook was er behoefte bij de eigenaren van de keurmerken inzicht te krijgen in de verschillen en beleving van het eigen keurmerk ten opzichte van dat van andere keurmerken. Hiertoe is consumentenonderzoek uitgevoerd op basis van een representatieve steekproef van 1.221 Nederlanders. In de steekproef zijn alleen mensen meegenomen die (gedeeltelijk) verantwoordelijk zijn voor de boodschappen in hun huishouden en die wel eens keurmerken hebben gezien op voedselproducten die ze kopen. Ook is informatie van de keurmerken zelf benut, en zijn gesprekken gevoerd met de keurmerkorganisaties. Er is uitdrukkelijk niet in de praktijk meegelopen.

Summary

The power of quality marks; Systematic insight into quality marks and the experience of the consumer

S.1 Key findings

One third of consumers consider a food item to have added value if it features a quality mark. In the Netherlands, thorough checks are carried out to determine whether a product is entitled to a quality mark. The differences between quality marks in the field of sustainable food often lie in the objective and/or the implementation.

Eight per cent of Dutch consumers say they specifically choose products with quality marks. Twenty-five per cent have doubts about buying a product if it does not have a quality mark. Sixteen per cent say they make a conscious choice not to buy products with quality marks.

S.2 Complementary outcomes

Fair Trade/Max Havelaar, *Ik kies bewust/Ik kies gezond* (I choose with awareness/I choose healthy products) and *EKO*/organic were the quality marks most frequently mentioned unprompted by consumers, and within the sample also represented to products most frequently purchased due to the quality mark. After showing respondents the logos of the ten quality marks featured in this study, Fair Trade/Max Havelaar once again proved to be the best known, followed by *EKO*, *Scharrelvlees* (free-range meat) and *Vrije Uitloop* (eggs from free-range chickens with access to outdoor space; standard 'free-range' eggs in the Netherlands refers to eggs from barn-kept chickens). *Ik kies bewust/Ik kies gezond* (I choose with awareness/I choose healthy products) was initially not included in the consumer study.

Consumers consider it important that quality marks are guaranteed by an independent party. Companies also look after their own interests, leading to reduced consumer confidence. The government and/or an independent party are seen as the most appropriate parties for the development of a quality mark. Fair Trade and Max Havelaar are mentioned most frequently by consumers as reliable quality marks. Opinions on *Ik kies bewust* are divided: This quality mark is

most frequently labelled 'unreliable,' yet it also ranks among the top five most reliable quality marks.

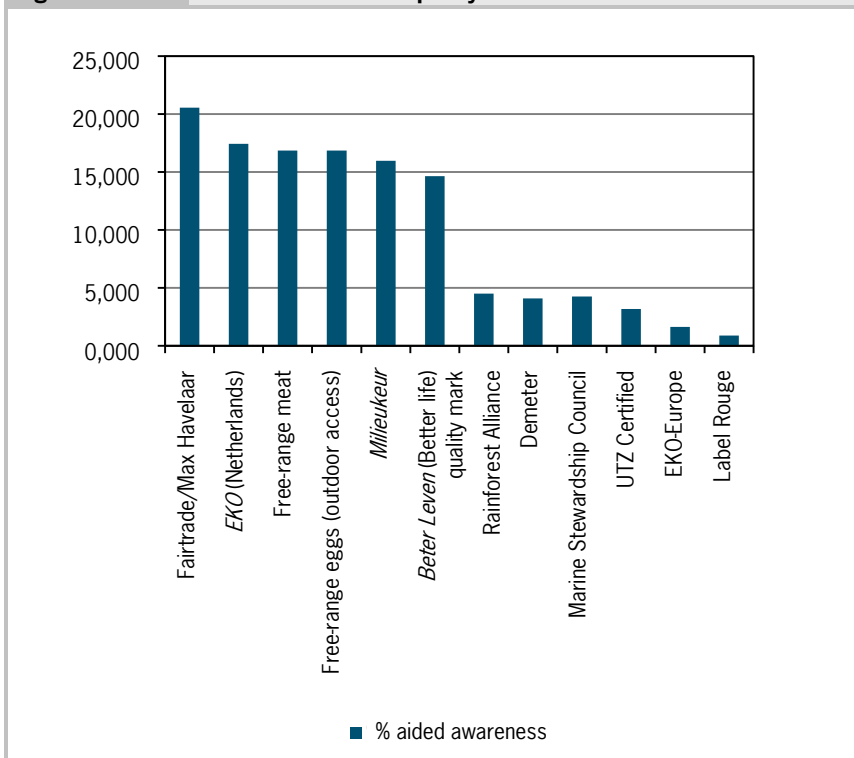
Consumers also express a need for transparency and a good, scientific basis for the quality marks. Non-buyers in particular believe that quality marks are a marketing trick.

In this study, the same quality marks were also compared with each other with regard to the implementation of their objectives, openness, organisation, and control mechanism. This comparison, made on the basis of information supplied by quality mark holders, demonstrates that the quality marks differ primarily in terms of objectives and implementation. In the preparation of the criteria, use is generally made of scientific knowledge. However, it is not set down explicitly that a link can be made in this study between this knowledge and the criteria drawn up.

In terms of the control mechanism, the quality marks do not differ much from each other. Traceability is compulsory in all cases, and checks are carried out within the chain generally up until the point at which the product is prepackaged.

With the exception of the organic sector, very few impact studies have been found in this research relating to the various quality marks. For a number of quality marks, however, more attention is gradually being devoted to this.

Figure S.1 Aided awareness of quality marks

S.3 Methodology

The Ministry of Economic Affairs, Agriculture and Innovation (EL&I) and the parties to the *Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij* (Implementation agenda for sustainable livestock farming), the *Convenant Verduurzaming Voedsel* (Covenant on increasing the sustainability of food), the *Convenant Verduurzaming Dierlijke Producten* (Covenant on increasing the sustainability of animal products) and the *Convenant Marktonwikkeling Biologische Landbouw* (Covenant on market development for organic farming) had a need for insight into the differences between the quality marks and consumer experiences of them. There was also a need among the owners of the quality marks to gain insight into the differences and the perceptions of one's own quality mark compared with perceptions of other quality marks. To this end, consumer research was carried out on the basis of a representative sample of 1,221 Dutch people. The sample included

only people who are at least partially responsible for the food shopping in their households and who have sometimes seen quality marks on the food products that they buy. Information provided by the quality mark organisations themselves was also used, and interviews were held with the quality mark organisations. The express decision was made not to investigate in practice.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Op het gebied van duurzaamheid zijn vele keurmerken in de markt gebracht. Een aantal daarvan is door de overheid geïntroduceerd en wordt in opdracht van de overheid beheerd, zoals biologisch. Andere keurmerken zijn private initiatieven vanuit een ngo, de voedingsmiddelenindustrie en/of retail. Denk daarbij aan Milieukeur, het Beter Leven kenmerk, Fairtrade, MSC en Puur en Eerlijk. In Nederland is geen overkoepelende organisatie die alle keurmerken beheert en controleert. Ieder keurmerk heeft zijn eigen kenmerken, eisen en richtlijnen en ambities voor de toekomst.

Uit eerder onderzoek (Deloitte 2008, Kornelis 2010) en in de media blijkt dat consumenten niet letten op keurmerken of met betrekking tot keurmerken door de bomen het bos niet meer zien. Het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) en de partijen in de Uitvoeringsagenda Duurzame Veehouderij, het Convenant Verduurzaming Voedsel, het Convenant Verduurzaming Dierlijke Producten en het convenant Marktontwikkeling Biologische Landbouw hebben behoefte aan een vergelijking van de keurmerken. Daarbij gaat het om:

- wat de keurmerken betekenen
- de feitelijke prestaties, onderbouwd door wetenschappelijke publicaties en
- de beelden bij consumenten van de verschillende keurmerken en welke rol keurmerken spelen in het aankoopproces.

1.2 Doel

Centrale vraag van dit onderzoek is: Wat betekenen de verschillende keurmerken? En: welke beelden hebben consumenten bij de verschillende keurmerken?

Het eerste doel is een overzicht van de verschillende keurmerken en hun betekenis en wat de prestaties zijn voor de verschillende aspecten van duurzaamheid van het product. Het gaat hier om vragen als:

- Aan welke certificeringsvoorwaarden moeten ketenpartijen voldoen die zo'n keurmerk willen voeren?
- In hoeverre zijn de doelstellingen toegepast in controleerbare richtlijnen?
- Hoe wordt naleving van het keurmerk gecontroleerd?

Het tweede doel is te komen tot inzicht in de beelden die consumenten hebben van:

- keurmerken in het algemeen en
- een aantal geselecteerde keurmerken.

Hierbij gaat het om vragen als:

- Kennen consumenten het keurmerk spontaan?
- Hoe wordt het keurmerk door consumenten beleefd?
- Hebben consumenten affiniteit met het keurmerk?

De volgende keurmerken zijn onderzocht: Beter Leven kenmerk, EU Biologisch, Fairtrade, Label Rouge, MSC, Milieukeur, Rainforest Alliance, PROduCERT Scharrelvlees, UTZ Certified, CPE Vrije Uitloop eieren.

1.3 Werkwijze en opbouw van het rapport

Het onderzoek is gestart met een literatuuronderzoek van wat al bekend is in relatie tot beide onderzoeksvragen. De resultaten staan in hoofdstuk 2.

Ten behoeve van het eerste deelonderzoek zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

1. *Opzet duurzaamheidscan*
Er is een format gemaakt voor de vergelijking van alle keurmerken. De basis voor dit format waren de duurzaamheidsthema's in de gereviseerde thema's voor het Platform Verduurzaming Voedsel. Daaraan zijn thema's toegevoegd.
2. *Eerste duurzaamheidscan*
Op basis van secundaire gegevens is zo veel mogelijk inzicht verzameld in wat de geselecteerde keurmerken betekenen, hoe dit is geïmplementeerd, wat de feitelijke prestaties zijn en hoe de naleving wordt gecontroleerd.
3. *Telefonische interviewronde*
Door middel van gesprekken met betrokkenen bij de keurmerken zijn de nog openstaande aspecten nader ingevuld.
4. *Onderbouwing van claims beweringen met wetenschappelijk en/of onafhankelijk onderzoek.*
In deze fase van het project is gekeken of de onderscheidende kenmerken ook een wetenschappelijke onderbouwing hebben.

5. *Rapportage*

De bevindingen van dit deelonderzoek zijn zo vastgelegd dat de consumentenbeoordelingen op diezelfde punten met de achtergronden van de keurmerken kunnen worden vergeleken. Ook is er een vertaalslag gemaakt naar wat dit betekent voor de organisaties en zijn aanbevelingen geformuleerd.

Het eerste deelonderzoek is in hoofdstuk 3 gerapporteerd.

Het tweede deelonderzoek betrof consumentenonderzoek en bestond uit de volgende fasen:

1. *Opzetten vragenlijst kwantitatief onderzoek*

Op basis van het vooronderzoek en deelproject I.

2. *Kwantitatief onderzoek*

De vragenlijst is middels het internetpanel van MSI-Europe afgenomen bij 1.457 Nederlanders, waarvan 1.221 keurmerken kennen. Deze mensen zijn representatief voor de Nederlandse bevolking.

3. *Analyse en Rapportage*

De resultaten van onderdeel 3 zijn geanalyseerd.

De resultaten van dit deelonderzoek zijn onderwerp van hoofdstuk 4.

Deelonderzoek I en II zijn parallel aan elkaar uitgevoerd.

Tot slot zijn alle resultaten van het vooronderzoek en alle resultaten van deelproject I en II tot dit eindrapport gebundeld. De conclusies en aanbevelingen zijn gepresenteerd in hoofdstuk 5.

2 Literatuuronderzoek

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk schetst hoe keurmerken worden vergeleken. Verder wordt er gekeken naar welke indelingen er van keurmerken worden gemaakt en welke (soorten) keurmerken het meest worden vergeleken. Daarna volgt een verkenning naar het soort onderzoek over keurmerken op consumentenniveau en hoe de prestaties van keurmerken in eerdere onderzoeken zijn gemeten.

2.2 Soorten vergelijkend onderzoek

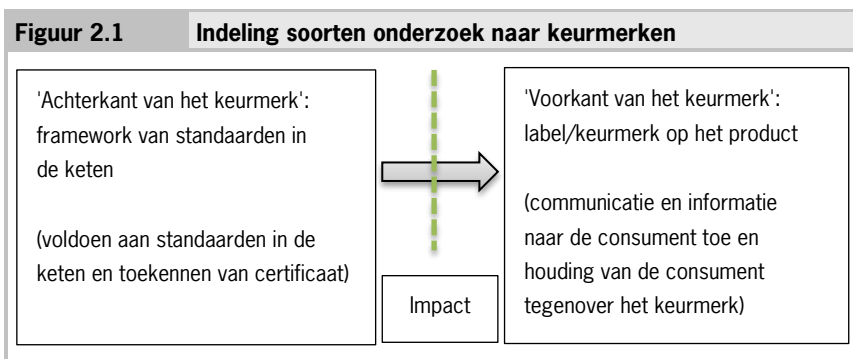
Onderwerpen en niveaus van vergelijkend onderzoek

Keurmerken zijn op verschillende manieren met elkaar vergeleken en/of getoetst, namelijk:

1. 'Omgevingsonderzoek' naar de omgeving van het keurmerk: hoe ziet de markt eruit? en: hoe zit de institutionele omgeving in elkaar? Daarbij kan de omgeving op verschillende niveaus worden gekozen: internationaal, nationaal, regionaal, lokaal of macro, meso, micro niveau.
2. 'Procesonderzoek' op procesmatig niveau: hoe ziet de interne structuur van het systeem achter het keurmerk eruit (waar moet men aan voldoen om het label te krijgen en hoe betrouwbaar is het systeem)? Denk ook hier aan verschillende niveaus zoals een lading producten, een keten, een sector, één product, een soort product, een productcategorie, enzovoort.
3. 'Consumentenonderzoek' naar de relatie van het keurmerk met de consument; hoe is de communicatie/informatie naar de consument toe? wat is het gedrag/de perceptie van de consument naar het keurmerk toe? Daarbij kunnen we naar verschillende aspecten kijken: de beïnvloeding van het aankoopgedrag, perceptie, attitude, (naams)bekendheid en imago.
4. 'Impactonderzoek': hoe effectief is een keurmerk. Hierbij kunnen we denken aan de impact op milieu, sociaaleconomische impact in (een deel van) de keten, gedragsverandering/bewustzijnsniveau bij consument.

Op consumentenniveau wordt ook vaak onderzoek gedaan met 'testlabels'. Dan wordt er bijvoorbeeld gezocht naar de vorm van labels die de consument het meest aanspreekt. Het is bijvoorbeeld de vraag of het label met gedetail-

leerde informatie meer aanspreekt dan het label met weinig informatie (Jansen en Pader Maat, 2009). Ook wordt er onderzoek gedaan naar wat consumenten van een keurmerk vinden, wat hun houding ertegenover en perceptie ervan is en wat het effect op aankoopgedrag is (Ingenbleek et al., 2009).

Volgens IISD en IED (2010) en DuVo (2008) is het nog steeds heel moeilijk om verschillende keurmerken met elkaar te vergelijken op proces- en systeemniveau, omdat de verschillende standaarden verschillende systemen gebruiken die methodologisch moeilijk met elkaar te vergelijken zijn. ISEAL (2008) zegt dat huidige issues en obstakels bij standaardsystemen komen door het niet kunnen voldoen aan een overkoepelend raamwerk, omdat dat niet bestaat. Dan wordt vergelijken moeilijk, omdat men niet goed kan definiëren wat en hoe te meten. Ook het gebrek aan integratie van een monitoring- en evaluatiesysteem draagt hieraan bij. Overigens, een impact assessment van een monitoring- en evaluatiesysteem zou op verschillende niveaus moeten plaatsvinden (output (opbrengst), outcome (resultaat), impact (effect)). Met de meting van output en outcome bewijst men dat een systeem werkt en de impact-uitkomsten zijn onderdeel van een verbeterproces van het systeem.

Tabel 2.1 geeft weer wat over het algemeen (op vrij abstract niveau) de basiselementen zijn van een standaard. Dit geldt dus voor alle standaarden. In de rechterkolom wordt beschreven wat er verandert als er wordt voldaan aan de elementen die genoemd zijn in de linkerkolom. Wat er verandert wordt beschreven aan de hand van de Engelse termen input, output, outcome en impact.

Tabel 2.1 Basiselementen van een standaard	
Wat er gemeten wordt	De verandering die plaatsvindt
<p><i>Visie</i> Uiteindelijk, hoe de wereld eruit zal zien als men slaagt.</p>	<p><i>Impact</i> Positieve en negatieve, primaire en secundaire langetermijneffecten als uitkomst van het keurmerk/de label gericht op ontwikkeling, direct of indirect en bedoeld of onbedoeld.</p>
<p><i>Grondbeginselen</i> Zeer belangrijke regels die noodzakelijk zijn en onderdeel uitmaken van de visie.</p>	
<p><i>Criteria</i> Middelen om te beoordelen of er wordt voldaan aan een grondbeginsel of niet.</p>	<p><i>Outcomes</i> De (waarschijnlijke) effecten op de korte of middellange termijn van de output van een keurmerk/label.</p>
<p><i>Indicatoren voor resultaat</i> Deze variabelen meten of een resultaat is behaald.</p>	<p><i>Outputs</i> De producten, kapitaalgoederen en diensten die door een keurmerk/label eruit komen. Dit kunnen ook (andere) veranderingen (neveneffecten) zijn maar wel relevant zijn voor de outcome.</p>
<p><i>Indicatoren voor het proces</i> Deze variabelen meten de middelen die nodig zijn voor het behalen van een resultaat.</p>	<p><i>Inputs</i> Dit zijn de financiële middelen, personeel en materiële middelen die nodig zijn voor de ontwikkeling van een label/keurmerk.</p>
Bron: ISEAL (2008).	

Methoden en indicatoren

Danse et al. (2011) laten verschillende methoden voor analyse zien voor: 1) technische kenmerken en 2) institutionele kenmerken. Tabel 2.2 laat zien welke keurmerken er worden vergeleken, welke methodologie wordt toegepast en wat de indicatoren zijn op technisch en institutioneel niveau. De volgende keurmerken zijn onderzocht: Integraal Ketenbeheer Varkens, Milieukeur Varkens, PAS 2050, Rainforest Alliance, Demeter, EKO, Ik Kies Bewust en Puur & Eerlijk.

Tabel 2.2

Methoden voor vergelijking en toetsing en bijbehorende indicatoren

Methodologie voor vergelijking, toetsing	Indicatoren
<p><i>Analyse technische kenmerken</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Primary rule system - Scope, Striktheid & Verankering (PRS) van het keurmerk: meet de breedte van de duurzaamheids-scope en de meetbaarheid van de duurzaamheidseisen 2. Compliance information system (CIS) van het keurmerk (stimuleert naleving) 3. Non-Compliance Response System (NCRS) Numerieke beoordeling (0 - geen aandacht, 3 - wel aandacht aan deel-aspect) van het keurmerk (bestraft het niet naleven). <p>Dit onderzoekskader geeft inzicht in de naleefbaarheid (compliance likelihood) van het keurmerk.</p> <p><i>Analyse institutionele kenmerken</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Cases in de dimensie van markt en maatschappij en het niveau van duurzaamheidseisen 2. Diverse rollen van het keurmerk <p>Hier is een overzicht gemaakt van de betrokkenheid van primaire en secundaire stakeholders.</p>	<p><i>Technische indicatoren</i></p> <p>PRS - Scope - Profit: Proactief MVO, Duurzame bedrijfsvoering, Winstgevendheid/prestatie-index</p> <p>PRS - Scope - Planet: (Agro)biodiversiteit, Toxiciteit/verontreiniging, Klimaat, Waterschaarste, Verspilling</p> <p>PRS - Striktheid uitvoering systeem: Meetbaarheid, striktheid, niveauvereisten (uitvoerbaarheid), stimuleert continu verbetering</p> <p>PRS - Verankering, inbedding: Verwijzing naar wetgeving, standaarden, stakeholders betrokkenheid</p> <p>CIS - Transparantie: Monitoring/inspectieproces, kostentransparantie</p> <p>CIS - Informatiesysteem dat naleving stimuleert: Inspectiekosten, positie monitoringsorganisatie, accreditatie van monitoringproces, frequentie van monitoring, niet-aangekondigde audits, klachtenprocedure, interne controle, traceerbaarheid</p> <p>NCRS - Transparantie: Sanctioneringsprocessen, ondersteunende processen</p> <p>NCRS - Ondersteuning: Handleiding, aanvraagprocedure, training, technische ondersteuning, financiële ondersteuning, ondersteunende omgeving</p> <p>NCRS- Sancties: Waarschuwing, certificaat ontnemen</p> <p><i>Institutionele indicatoren</i></p> <p>Cases: Verticale as - relatieve niveau van duurzaamheidscriteria Horizontale as - relatieve breedte van het domein dat de criteria willen bestrijken</p> <p>Rollen: Transparantie naar consument, transparantie binnen de keten, aanjager van duurzaamheid, marketinginstrument</p>

Bron: Danse et al. (2011).

2.3 De indeling van keurmerken

Keurmerken worden op verschillende niveaus ingedeeld om ze te vergelijken. De Internationale Standaard Organisatie (ISO) deelt milieulabels in 4 types in:

- type I, LCA Eco labels (DIN en ISO 14024)
- type II, zelfbenoemde milieueclaims (DIN EN ISO 14021)
- type III, milieu-impactlabels (DIN EN ISO 14025)
- type IV, milieu-impactlabels (Geen ISO Standaard); deze labels zijn vaak gebaseerd op een cluster van best practice criteria of standaarden die gebruikt worden om het product te onderscheiden van de mainstream. Voorbeelden hiervan zijn de Forest Stewardship Council.

Andere indelingen zijn: privaat/vrijwillig (international trade center, 2011), mate van verplichting om aan criteria te voldoen (IISD en ILED, 2010), fairtrade/biologische/milieulabels (Grijp en Brander, 2002), gezondheidskeurmerken/duurzaamheidskeurmerken/levensbeschouwelijke keurmerken (voedingscentrum, 2011) of volgens Deere (1999):

- Eerste partij labels
Deze labels worden ontwikkeld door individuele bedrijven, gebaseerd op hun eigen productstandaarden. De labels komen overeen met het ISO Type II. Het zijn zogenaamde 'self-declarations'.
- Tweede partij labels
Deze labels worden ontwikkeld door overkoepelende (bedrijfs)organisaties voor hun leden. De leden bepalen samen de criteria voor certificatie, soms in samenwerking met academici of experts. De controle wordt ook door de bedrijven zelf verzorgd.
- Derde partij labels
Deze labels worden ontwikkeld door een onafhankelijke partij, een partij die geen belangen heeft bij de productie, handel en verkoop van de gelabelde producten. Producten door deze onafhankelijke partij gecertificeerd zijn krijgen dan een label wat zichtbaar is voor de consument.

De keurmerken/standaarden die het meest vergeleken zijn, zijn Fairtrade, Rainforest Alliance, Biologisch en UTZ Kapeh in de koffiesector (Killian et al.). Sectoren die vaak onderwerp van onderzoek zijn geweest zijn de cacao- en bananensector.

2.4 Prestaties van keurmerken

In Slobbe et al. (2011) zijn de prestaties van de biologische sector gemeten op het gebied van dierenwelzijn, voedselkwaliteit/veiligheid en gezondheid, klimaat en energie, schadelijke stoffen/afval en gebruik schaarse productiemiddelen, natuur en landschap, winst en verbinding met consument.

1. *Dierenwelzijn*: deze is hoger dan in de gangbare sector. Wel is het gevaar op infecties bij dieren hoger.
2. *Voedselkwaliteit, veiligheid en gezondheid*: biologische producten blijken iets hogere gehalten gezonde voedingsstoffen te hebben, alleen bij eieren is het dioxinegehalte iets hoger. Er zijn ook aanwijzingen dat biologisch voedsel effect heeft op het immuunsysteem. Antibioticaresistentie komt minder voor onder het vee.
3. *Energie en klimaat*: klimaatprestaties per ha zijn beter dan in gangbare landbouw, maar dit is anders bij weergave van de prestatie per kg van het product. Dit komt door de hoge voederconversie en lagere gewasopbrengst.
4. *Schadelijke stoffen/afval en gebruik schaarse productiemiddelen*: milieuschade is een stuk lager dan bij gangbare landbouw.
5. *Natuur en landschap*: biodiversiteit is groter dan bij gangbaar, vooral in de grond en landbouwkundig gezien.
6. *Winst*: de sector heeft een stevige economische positie. De groei is gestaag door de prijzenoorlog en economische recessie, maar het biologische product wordt steeds strategischer gepositioneerd bij supermarkten. Het marktaandeel ten aanzien van gangbare producten is beperkt.
7. *Verbinding met consument*: er zijn diverse verbindingen tussen boer en burger, die in verschillende wensen tussen beide partijen voldoen. Hier is niet een algemene uitspraak over.

Op consumentenniveau is er geen direct effect te meten van het Ik Kies Bewust-logo (Meeusen en Kornelis, 2010). Aan de producentenkant lijkt er echter wel een effect te zijn, namelijk dat het logo ingezet wordt om een product te onderscheiden.

Ingenbleek et al. (2009) meten neveneffecten van keurmerken. Neveneffecten zijn andere effecten dan stijgende aankopen door de consument. Zo'n neveneffect kan een extra effect in de consumentenperceptie zijn. Andere neveneffecten zijn ondernemingen die zich laten leiden door concurrentie of die reageren op de media-aandacht die keurmerken krijgen. Dit is echter niet onderzocht, maar wordt wel hier vermeld om meer inzicht te krijgen in wat prestaties van keurmerken (zouden kunnen) zijn. Wat wel is onderzocht is, is het

directe en/of geleidelijke neveneffect in de consumentenperceptie bij labels. Er is alleen een geleidelijk effect gevonden, wat betekent dat er een bewustwordingsproces bij de consument zou kunnen zijn dat op langere termijn het gedrag verandert.

Het Beter Leven kenmerk voldoet momenteel aan twee van drie criteria voor het meten van de effectiviteit van een logo (Van Wijk-Jansen et al., 2009):

1. De consument is geïnteresseerd in de voor het logo relevante eigenschappen, in dit geval dierenwelzijn. Light users die vooral voor biologisch kiezen vanwege het betere dierenwelzijn blijken geïnteresseerd te zijn in de informatie van het Beter Leven kenmerk.
2. De consument heeft vertrouwen in de afzender van de informatie. Bij het Beter Leven-logo hebben light users groot vertrouwen in de afzender (de Dierenbescherming).
3. De consument moet de boodschap kunnen verwerken. De uitleg over het Beter Leven kenmerk blijkt bij light users echter (nog) veel vragen op te roepen, waardoor aan deze voorwaarde voor effectiviteit nog niet wordt voldaan' (Van Wijk et al., 2009).

2.5 Conclusies

1. Er worden verschillende soorten vergelijkbaar onderzoek uitgevoerd, op verschillende niveaus, ook binnen een onderzoeksveld.
2. Er kan een indeling gemaakt worden in vergelijkingsonderzoek 'achter het keurmerk' (het keurmerksysteem) en vergelijkingsonderzoek 'voor het keurmerk' (het keurmerk in interactie met de consument).
3. Bij consumentonderzoek wordt vaak met 'testlabels' gewerkt in plaats van het echt wetenschappelijk vergelijken van keurmerken. Dit is waarschijnlijk omdat keurmerken niet 1 op 1 te vergelijken zijn, omdat elk systeem achter het keurmerk zijn eigen unieke constructie en indicatoren heeft.
4. Keurmerken zelf worden ook ingedeeld in verschillende categorieën. Ook hier kan de indeling erg verschillen.
5. De prestaties van keurmerken zijn niet altijd even makkelijk te meten. Ook voor de consument is het niet altijd duidelijk waarop keurmerken onderscheidend presteren. Keurmerken brengen wel een verandering in perceptie teweeg, maar het is onduidelijk of ze ook een verandering in gedrag teweegbrengen.

3 Vergelijking van keurmerken

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de keurmerken met elkaar vergeleken middels de duurzaamheidsca. We willen nagaan wat de verschillende keurmerken betekenen en wat de prestaties zijn voor de verschillende aspecten van duurzaamheid van het product: wat zijn de doelstellingen, in hoeverre zijn die geïmplementeerd in controleerbare criteria en hoe ziet de controle op naleving eruit. Per keurmerk is ook getoetst of de criteria een wetenschappelijke onderbouwing hebben.

Op basis van secundaire gegevens en door middel van gesprekken met de mensen 'achter de keurmerken' is zo veel mogelijk inzicht verzameld in waar de geselecteerde keurmerken voor staan, hoe dit is geïmplementeerd, wat de prestaties zijn en hoe de naleving wordt gecontroleerd.

De volgende tien keurmerken - die ook gevolgd worden in de Monitor Duurzaam Voedsel - zijn onderdeel van het onderzoek:

- Beter Leven kenmerk
- EU Biologisch
- Fairtrade
- Label Rouge
- MSC
- Milieukeur
- Rainforest Alliance
- PROduCERT Scharrelvlees
- UTZ Certified
- CPE Vrije Uitloop eieren.

De duurzaamheidsthema's zijn onderverdeeld in hoofdthema's en subthema's.¹ De drie hoofdthema's zijn: (1) Milieu, (2) Sociaal en (3) Dierwelzijn en -gezondheid. Binnen het hoofdthema Milieu zijn de volgende subthema's onderscheiden: Water en bodem, Energie, Emissies naar de lucht, Transport, Reststromen, Biodiversiteit. Het hoofdthema Sociaal is verder opgedeeld in Arbeid

¹ Deze thema's worden ook gehanteerd door het Platform Verduurzaming Voedsel. Voor een nadere toelichting op de inhoud van de (sub)thema's, zie <http://www.verduurzamingvoedsel.nl/themas>.

en Eerlijke handel. Het derde hoofdthema, Dierwelzijn en -gezondheid, is niet verder onderverdeeld.

Een aantal keurmerken heeft meerdere sets van criteria. Milieukeur is bijvoorbeeld voor 30 verschillende productgroepen ontwikkeld en voor iedere productgroep zijn eigen, aparte criteria vastgelegd. In deze gevallen is voor een zo veel mogelijk representatief product gekozen (bijvoorbeeld varkens in het geval van Milieukeur en koffie in het geval van UTZ Certified).

Per keurmerk worden de volgende factoren besproken:

- *algemene kenmerken*

De beheerder van het keurmerk, de organisaties die belast zijn met de controle, de financiering van de keurmerkbeheerder, de positie van de beheerder en een korte omschrijving (code) van het proces ten aanzien van de ontwikkeling van de criteria.

- *doelstelling*

Wat het keurmerk beoogt en nastreeft.

- *implementatie*

De implementatie van de doelstellingen wordt beschreven aan de hand van de criteria waaraan de deelnemende bedrijven/producten moeten voldoen. De effecten op duurzaamheid op basis van de gestelde criteria worden per keurmerk aangegeven in bijlage 1. Deze bijlage geeft in 4 tabellen heel specifiek (bijvoorbeeld 'verbetering bodemvruchtbaarheid' of 'verbod op kinderarbeid') aan of het keurmerk hiervoor een criterium heeft, en eventueel een korte toelichting hierop. De onderdelen binnen de subthema's maken een vergelijking tussen verschillende keurmerken op deze onderdelen mogelijk. De meeste gevallen gaan over onderdelen of criteria die wel of niet deel uitmaken van de set van criteria van een keurmerk. In een aantal gevallen (binnen het thema dierwelzijn en -gezondheid) bevatten de criteria (minimum- of maximum)waarden die onderling vergeleken kunnen worden. Deze waarden worden dan in de toelichting gegeven. De score per onderdeel (criterium of subthema) kan de volgende waarden aannemen:

(-) = geen criteria op dit gebied,

(+) = wel criteria op dit gebied.

- *controle op naleving*

Drie factoren bepalen de controle op naleving: (1) de gestrengheid en verankering van de criteria, (2) het 'compliance information system' en (3) het 'non-compliance response system'. De effectiviteit van de criteria ten aanzien van het verbeteren van de verschillende aspecten van duurzaamheid wordt mede bepaald door de gestrengheid waarmee de criteria worden afgedwongen en de mate waarin de criteria zijn verankerd in

bestaande richtlijnen van derden, zoals internationale normen. Het 'compliance information system' is opgebouwd uit elementen die te maken hebben met de wijze waarop naleving wordt gestimuleerd. De meeste aspecten hebben te maken met de manier waarop in het systeem de monitoring en auditprocessen plaatsvinden. Het 'non-compliance response system' is opgebouwd uit elementen die aangeven of de partij die de standaard toepast in staat wordt gesteld om aan de eisen te voldoen (ondersteuning) en wordt gestraft als niet aan de eisen wordt voldaan (sancties). Dit vergroot de legitimititeit van de standaard bij derde partijen.

- *wetenschappelijke onderbouwing*

Hier gaat het om de vraag: (1) of en in hoeverre het keurmerk een wetenschappelijke onderbouwing van de gestelde eisen geeft en (2) of en in hoeverre er (wetenschappelijke) studies zijn verschenen naar de impact van het keurmerk op (verschillende aspecten van) duurzaamheid. De resultaten van deze studies worden kort besproken.

De analyse heeft ook geresulteerd in een overzicht waarin de keurmerken aan de hand van de negen (sub)thema's van duurzaamheid makkelijk met elkaar te vergelijken zijn. Per onderdeel van een duurzaamheidsthema kan snel gezien worden welk keurmerk aan dat criteria voldoet, en eventueel op welke manier.

3.2 Fairtrade

3.2.1 Algemene kenmerken

Fairtrade International is een onafhankelijke, niet-gouvernementele, non-profit multi-stakeholderorganisatie die duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding bevordert. De organisatie wordt bestuurd door nationale keurmerkorganisaties en producentennetwerken die gezamenlijk de Fairtrade standaarden bepalen. Negentien nationale organisaties, de zogenoemde 'Fairtrade Labelling Initiatives', verhandelen de Fairtradeproducten in 23 landen in Europa, Noord-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland. De organisatie FLO-CERT is verantwoordelijk voor controle en certificatie.

Max Havelaar is de Nederlandse stichting die controleert of Nederlandse marktpartijen voldoen aan de normen voor eerlijke handel. Wie aan de normen voldoet, mag het Fairtrade-/Max Havelaar-keurmerk voeren.

Tabel 3.1 Algemene kenmerken Fairtrade	
Beheerder	Fairtrade Labelling Organisation (FLO) NL: Max Havelaar
Controle	FLO-CERT, afgesplitst van FLO
Financiering	Licentiegelden, subsidies
Positie van beheerder	Onafhankelijk, non-profit
Interne/externe validatiecriteria	Lid van ISEAL

Fairtrade bevordert eerlijke handel opdat een groter deel van de opbrengst van producten naar de boeren in ontwikkelingslanden gaat. Het keurmerk houdt ook rekening met milieuaspecten.

Fairtrade garandeert de telers een minimumprijs voor hun product. Dit is geen vaste prijs, maar moet gezien worden als een ondergrens en startpunt voor prijsonderhandelingen tussen producent en koper. Deze minimumprijs moet ervoor zorgen dat de kosten van een sociaal- en milieuverantwoorde productie worden gedekt.¹ Dit betekent ook dat deze minimumprijs fungeert als vangnet in tijden dat marktprijzen onder het duurzame-productieniveau zakken. Als de marktprijs echter hoger is dan het Fairtrademinimum, moet minimaal de marktprijs betaald worden; producenten kunnen ook een hogere prijs bedingen op basis van bijvoorbeeld kwaliteit. Boven op de prijs komt nog een premie (10 tot 15% van de minimumprijs) die wordt besteed aan investeringen in productieverbodiging, kwaliteitsverbetering en milieu en in projecten die ten goede komen aan de gemeenschap zoals onderwijs of gezondheidszorg. Producten die onder het Fairtrade-Max Havelaar keurmerk worden verkocht zijn onder andere: bananen, cacao, citrusfruit, groente, honing, koffie, rietsuiker, sappen, thee en wijn.

FLO is lid van ISEAL, een organisatie die een praktijkrichtlijn ('Code of Good Practice') voor het opstellen van sociale en milieucriteria heeft ontwikkeld. Deze praktijkrichtlijn moet zorgen dat de ontwikkeling en toepassing van de criteria leidt tot meetbare resultaten in de sociale en milieudoelstellingen. De inkomsten van FLO worden grotendeels uit licentiegelden en subsidies verkregen.

¹ Fairtrade-minimumprijzen worden vastgesteld door de 'Standards Unit' op grond van onderzoek naar de kosten van duurzame productie voor de producenten en overleg met handelaren en andere stakeholders.

3.2.2 Doelstellingen

Fairtrade (Stichting Max Havelaar) zet zich in om:

- bestaande handel te veranderen ten gunste van producenten in ontwikkelingslanden;
- deze producenten te verbinden met consumenten;
- bij te dragen aan duurzame ontwikkeling van organisaties van kleine boeren, van plantagearbeiders en van lokale gemeenschappen door langdurige handelsrelaties op basis van gelijkheid en transparantie;
- een alternatief voor conventionele handel te bieden;
- aan consumenten die ontwikkeling en armoedebestrijding willen stimuleren, een keuze te bieden voor producten met het Max Havelaar-keurmerk voor Fairtrade.

3.2.3 Implementatie

De criteria van Fairtrade zijn ontwikkeld door en in beheer van FLO. Een overzicht van de criteria met betrekking tot duurzaamheid is gegeven in tabel B1.1 (in de bijlage B1). Fairtrade is gericht op het versterken van de kleine landbouwer zodat hij zijn ontwikkeling in eigen hand kan nemen. Het keurmerk heeft criteria op het gebied van milieu en sociale omstandigheden. De kern van de criteria ligt op het gebied van de arbeid en eerlijke handel. Fairtrade voorziet bijvoorbeeld in een minimumprijs, de mogelijkheid tot prefinanciering en een Fairtrade-premie. De premie wordt besteed aan investeringen in productieverbetering, kwaliteitsverbetering en milieu en in projecten die ten goede komen aan de gemeenschap zoals onderwijs of gezondheidszorg. Bovenop de criteria voor productie en handel heeft Fairtrade Business & Development Standards. Deze zijn uniek voor Fairtrade en vormen de basis voor 'empowerment en ontwikkeling'.

De (sub)thema's waarop de criteria betrekking hebben zijn: A1. Water en bodem; A2. Energie; A3. Emissies naar de lucht; A5. Reststromen; A6. Biodiversiteit; B7. Arbeid en B8. Eerlijke handel.

3.2.4 Controle op naleving

Gestrengheid en verankering van de criteria (tabel 3.2)

De criteria van Fairtrade worden gekenmerkt door verschillende termijnen waarop aan de criteria moet worden voldaan:

- meteen, op het moment van certificatie

- na drie jaar en na zes jaar.

De criteria zijn mede gebaseerd op internationale normen, met name de conventies van de *International Labour Organization* (ILO), en kennis van (onafhankelijke) experts. Punten van verbetering liggen in de meetbaarheid van de criteria (ruimte voor interpretatie verkleinen) en in een transparante wetenschappelijke onderbouwing.

Tabel 3.2		Gestrenghed en verankering van de criteria van Fairtrade
Gestrenghed	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website).
	Meetbaarheid	Criteria zijn deels meetbaar. Ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	Alle criteria zijn verplicht. Er zijn ook voortgangscriteria waaraan na een vastgestelde periode voldaan moet zijn.
Verankering	Wetgeving	Verwijzing naar nationale wetgeving.
	(Internationale) normen	Verwijzing naar ILO (International Labour Organization) conventies in geval van werkomstandigheden, en naar WHO (<i>World Health Organisation</i>) lijst met betrekking tot pesticiden.
	Betrokkenheid stakeholders	Comité dat de criteria opstelt vertegenwoordigd door (gelijk aantal) gebruikers en leveranciers. ¹
	College van deskundigen	Onafhankelijke experts worden toegelaten tot het comité dat de criteria opstelt.
	Wetenschappelijke onderbouwing	Er komt geleidelijk meer aandacht voor het meten van de impact.

De informatie over deze criteria is afkomstig van de Generic Fairtrade Standard for Small Producer Organizations (2011), de Fair Trade Standard for Hired Labour en de Generic Fairtrade Standard (2011). De tabel beschrijft de specifieke criteria voor kleine producenten ('small producer organizations') en, onder het thema handel, de criteria voor de exploitanten en/of distributeurs. Naast deze criteria heeft Fairtrade voor sommige producten nog enkele aanvullende criteria. Deze criteria worden niet in de analyse meegenomen omdat ze weinig toevoegen (veruit de meeste criteria zijn generiek voor alle producten) en de

¹ Leveranciers worden vertegenwoordigd door een of meerdere producenten en een vertegenwoordiger van de arbeiders. De gebruikers worden vertegenwoordigd door iemand van de *Label Initiatives* en een of meerdere handelaren.

vergelijkbaarheid tussen keurmerken bemoeilijken of verengen. In het geval van Fairtrade hoeven we dus niet te kiezen voor een (representatief) product, maar zijn de criteria van toepassing op alle producten.

Compliance information system

De monitoring en auditprocessen zijn in het geval van Fairtrade duidelijk omschreven. Het monitoringproces is ISO 65 geaccrediteerd. Deelnemers worden jaarlijks gecontroleerd. Ook vinden er onaangekondigde audits plaats. Soms kunnen meerdere producenten onder een certificaat vallen. In dat geval is de groep 'deelnemer', en wordt een steekproef genomen voor controle op naleving van de criteria. Certificatie op grond van de *Generic Fairtrade Trade Standard* is verplicht voor elke handelaar die gecertificeerde producten koopt of verkoopt tot aan het punt waar het gecertificeerde product in de consumentenverpakking is, inclusief alle Fairtradebetalers (exploitanten die verantwoordelijk zijn voor het betalen van de Fairtradeprijs en Fairtrade premie) en vervoerders (exploitanten die de Fairtradeprijs en Fairtrade premie in ontvangst nemen). De verplichte controles zijn voor rekening van de organisaties die de controle ondergaan.

Non-compliance response system

De ondersteunende processen zijn helder omschreven. De boeren worden ondersteund in hun certificatieproces. FLO heeft een *Producer Services and Relations unit* die een volledige ondersteunende omgeving biedt, inclusief training en financiële ondersteuning (FLO heeft een eigen fonds). De sanctioneringsprocessen zijn ook helder omschreven. Als niet voldaan wordt aan een of meerdere criteria kan dit leiden tot een tijdelijke schorsing of het ontnemen van het certificaat.

Tabel 3.3 'Compliance information system' van Fairtrade

		Thema's	Fairtrade
Informatiesysteem dat naleving stimuleert	Transparantie	Monitoring/inspectieproces	Helder
		Kostentransparantie	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer
		Kosten licentie	Bedrag per kg, betaald door licentiehouders
		Positie van monitoring-organisatie	Onafhankelijke controleorganisatie FLO-CERT, afgesplitst van FLO
		Accreditatie van monitoring-proces	ISO 65
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse aangekondigde controle. ¹ Na drie jaar moet label opnieuw aangevraagd worden
		Niet-aangekondigde audits	Ja, 10% onaangekondigde controles
		Klachtenprocedures	Klachten worden binnen 45 dagen behandeld door een <i>review committee</i>
		Interne controle	Coöperatie moet intern controlesysteem opzetten. Niet in alle gevallen verplicht
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht. Uitzondering mogelijk voor cacao, rietsuiker, fruitsap en thee
		Ketencontrole	Controle van de volledige keten (chain-of-custody). Verplichte audit van verwerkers en distributeurs

¹ Er wordt er alleen gekozen voor een steekproef, wanneer er sprake is van meerdere ondernemingen in een groep.

		Thema's	Fairtrade
Reactiesysteem dat niet-naleving bestraft	Trans-parantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Ja
		Technische ondersteuning	Ja
		Financiële ondersteuning	Eigen fonds
		Ondersteunende omgeving	<i>Producer Services and Relations unit</i>
	Sancties	Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.2.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Wetenschappelijke onderbouwing van de criteria

Fairtrade geeft geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Wel zijn onafhankelijke experts betrokken bij de ontwikkeling van de criteria. In hoeverre de huidige criteria gebaseerd zijn op wetenschappelijke inzichten en/of resultaten is niet duidelijk. Daarnaast zijn de twee concepten 'empowerment' en 'sustainable livelihoods' die ten grondslag liggen aan het Fairtrade systeem in de wetenschap verankerd.¹

Wetenschappelijke onderbouwing van de impact

Er komt ook geleidelijk meer aandacht voor het meten van de impact van Fairtrade. FLO heeft een 'monitoring & evaluation'-programma. En hebben een overzicht gegeven van de literatuur met betrekking tot de impact van Fairtrade in de laatste tien jaar, gebaseerd op 33 verschillende casestudies in 23 artikelen.

Fairtrade is economische gunstig voor kleine producenten (Nelson en Pound, 2009). Een groot deel van de studies vond hogere opbrengsten en stabielere inkomens. Fairtrade verbetert ook de toegang tot krediet. De Fairtradepremie wordt in veel gevallen gebruikt voor verschillende activiteiten ter ontwikkeling van de gemeenschap, die in de meeste gevallen profijt oplevert voor

¹ Voor het concept 'empowerment' zie bijvoorbeeld Parpart, Rai en Staudt (2003), voor 'sustainable livelihoods' zijn bijvoorbeeld Scoones (2009).

gezondheid, opleiding en agrarische ontwikkeling. Tot slot leidt deelname aan Fairtrade tot een versterking van de organisaties - in termen van interne democratische processen. Ruben en Zuniga (2010) vergelijken de sociale impact van Fairtrade met die van private keurmerken, te weten: Rainforest Alliance (RA) en Café Practices (CP), en onafhankelijke producenten. Zij concluderen dat Fairtrade voorziet in hogere prijzen ten opzichte van onafhankelijke producenten, maar dat RA en (vooral) CP beter presteren in termen van opbrengst en kwaliteit. Een verklaring hiervoor is dat prijssteun kan leiden tot inefficiënties in productie. Waar Fairtrade behulpzaam kan zijn met initiële toegang tot de markt, bieden de private keurmerken meer doelmatige prikkels voor kwaliteitsverbetering.

Geen van de studies in Nelson en Pound (2009) geven een systematische evaluatie van de milieueffecten. Er zijn wel aanwijzingen dat Fairtrade goede milieupraktijken bevordert.

Voor een overzicht van impactonderzoeken zie:

www.fairtrade.net/impact_studies1.html

3.3 Rainforest Alliance

3.3.1 Algemene kenmerken

Rainforest Alliance is een onafhankelijke, internationale non-profit milieuorganisatie met hoofdkantoor in de Verenigde Staten. Een belangrijke doelstelling van Rainforest Alliance is bescherming van biodiversiteit en het verzekeren van duurzame bestaansmiddelen voor boeren. Het keurmerk Rainforest Alliance Certified op landbouwproducten staat voor duurzame productie op milieu, sociaal en economisch vlak. Het keurmerk is te vinden op onder andere bananen, tropische vruchten en groenten, snijbloemen, chocolade, koffie en thee.

In 1991 is het *Conservation Agriculture Network* opgericht; later wordt dit het *Sustainable Agriculture Network* (SAN). Dit heeft onder andere als taak de criteria voor de norm voor duurzame landbouw te ontwikkelen, een accreditatie voor de controle te beheren en promotie te voeren voor duurzame landbouw. SAN is beheerder van de verschillende normen, terwijl Rainforest Alliance eigenaar is van het keurmerk. De controle wordt verzorgd door onafhankelijke controleorganisaties, die zijn geaccrediteerd door *International Organic Accreditation Service* (IOAS).

Tabel 3.5 Algemene kenmerken Rainforest Alliance	
Beheerder	Keurmerk: Rainforest Alliance Criteria: Sustainable Agriculture Network
Controle	Onafhankelijke controleorganisaties die zijn geaccrediteerd door IOAS
Financiering	Subsidies, donaties, lidmaatschap, certificatiegelden, overige
Positie van beheerder	Onafhankelijk, non-profit
Interne/externe validatiecriteria	Volledig lid en medeoprichter van ISEAL

Boeren moeten voldoen aan criteria op het gebied van natuurbehoud, waterbehoud en bosbeheer. Bovendien moeten werknemers op plantages minstens het minimumloon en goede secundaire arbeidsvoorwaarden krijgen, waaronder een veilige leefomgeving. Ook duurzaam beheer van afval en constructieve relaties met de leefgemeenschap en omliggende dorpen zijn belangrijke elementen.

De boeren(organisatie) en de koper bepalen samen de verkoopprijs. Toegang tot betere markten en de mogelijk te behalen prijswinst is een belangrijk motief voor de boeren om aan het programma mee te doen. Naast een betere prijs zit het voordeel voor de boer ook vaak in een hogere opbrengst per hectare. Een belangrijk verschil met het Fairtradekeurmerk is dat Rainforest Alliance geen prijsgaranties worden geeft aan boeren.

SAN/Rainforest Alliance is volledig lid van de overkoepelende standaardorganisatie ISEAL en handelt overeenkomstig de door ISEAL ontwikkelde praktijkrichtlijnen voor het opstellen van sociale en milieucriteria. Inkomsten worden voornamelijk gegenereerd uit subsidies, donaties, lidmaatschap- en certificatiegelden.

Rainforest Alliance is niet alleen medeoprichter van het FSC maar ook van ISEAL. Internationale organisaties zoals CABI, Harvard Business School, IMD, HEC Lausanne, Tilburg University, CATIE, IFC en Natural Resources Institute UK ondersteunen Rainforest Alliance.

3.3.2 Doelstelling

Rainforest Alliance wil de biodiversiteit beschermen en duurzame levensomstandigheden verzekeren door middel van het veranderen van landgebruik, de manier waarop handel wordt bedreven en consumentengedrag. Zij ziet een toenemende vraag naar gecertificeerde producten.

3.3.3 Implementatie

De criteria zijn ontwikkeld door en in beheer van SAN. Een overzicht van de criteria van Rainforest Alliance Certified met betrekking tot duurzaamheid is gegeven in tabel B1.1 in bijlage 1. Rainforest Alliance is ontstaan uit de behoefte het regenwoud en de biodiversiteit te beschermen. Het keurmerk heeft criteria op het gebied van milieu en sociale omstandigheden. Rainforest Alliance Certified is gebaseerd op 10 principes:

1. Managementsysteem voor sociale en milieuzaken
2. Behoud van het ecosysteem
3. Bescherming van wilde dieren
4. Behoud van water
5. Eerlijke behandeling en goede arbeidsomstandigheden voor de arbeiders
6. Gezonde en veilige werkomstandigheden
7. Goede relatie met plaatselijke gemeenschappen
8. Geïntegreerd bestrijdingsmiddelengebruik (deels biologische bestrijdingsmethoden, en een strikt-verbodenmiddelenlijst)
9. Goed beheer en bescherming van de bodem
10. Afvalbeleid

De (sub)thema's waarop de criteria betrekking hebben zijn: A1. Water en bodem; A2. Energie; A3. Emissies naar de lucht; A5. Reststromen; A6. Biodiversiteit; B7. Arbeid en B8. Eerlijke handel.

3.3.4 Controle op naleving

Gestrengheid en verankering van de criteria

Tabel 3.6 geeft de gestrengheid en verankering van de criteria van de SAN weer. SAN heeft, om meer boeren (makkelijker) de gelegenheid te geven deel te nemen aan het certificatieprogramma en daarbinnen verbeteringen aan te brengen, gekozen voor een zekere mate van keuzevrijheid in de criteria waaraan voldaan moet worden. Bedrijven moeten voldoen aan ten minste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk van de tien principes en aan ten minste 80% van alle (toepasselijke) criteria (dus aan 80 van de in totaal 100 criteria). Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan altijd voldaan moet worden. Overigens gaat deze keuzevrijheid wel wat ten koste van de striktheid van de criteria en vermindert ze de voorspelbaarheid van de impact op (bepaalde onderdelen van) duurzaamheid. Daarnaast geeft SAN (nog) geen wetenschappelijke onderbou-

wing van de criteria. Wel komt daar geleidelijk meer aandacht voor (zie ook sectie 3.3.5).

Tabel 3.6 Gestrengheid en verankering van de criteria van Rainforest Alliance		
	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website).
Gestrengheid	Meetbaarheid	Criteria zijn deels meetbaar. Ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	Bedrijven moeten voldoen aan ten minste 50% van de criteria van elk principe en aan ten minste 80% van alle criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden.
Verankering	Wetgeving	Verwijzing naar nationale wetgeving.
	(Internationale) normen	Verwijzing naar ¹ ILO-conventies in geval van werkomstandigheden, en naar WHO, EPA, PIC, POP, PAN en andere met betrekking tot pesticiden.
	Betrokkenheid stakeholders	Internationaal Standaards Comité dat de criteria voorstelt, vertegenwoordigd door SAN-leden, experts, ngo's, overheid, producenten en leveranciers. Elke herziening van de norm en nieuwe normen worden gecreëerd met behulp van twee rondes van publieke consultatie onder duizenden stakeholders.
	College van deskundigen	Onafhankelijke experts worden toegelaten tot het comité dat de criteria opstelt.
	Wetenschappelijke onderbouwing	Er komt geleidelijk meer aandacht voor het meten van de impact.

De informatie over deze criteria is afkomstig van Sustainable Agriculture Standard (2010). Er zijn geen aparte criteria voor de verschillende producten. In het geval van Rainforest Alliance hoeven we dus niet te kiezen voor een (representatief) product, maar zijn de criteria van toepassing op alle door SAN geautoriseerde (landbouw)producten. Uitzondering hierop is de veeteelt, waar SAN speciale criteria voor heeft. Deze criteria zijn niet in dit onderzoek meegenomen.

¹ Betekenis van de afkortingen: ILO (*International Labour Organization*), WHO (*World Health Organisation*), EPA (Environmental Protection Agency), PIC (Rotterdam Convention on Prior Informed Consent), POP (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants), PAN (Pesticide Action Network).

Compliance information system

De monitoring en auditprocessen zijn duidelijk omschreven. Soms kunnen meerdere producenten onder een certificaat vallen. In dat geval is de groep 'deelnemer', en wordt een steekproef geïnspecteerd in geval van een controle. Het monitoringproces door de controleorganisaties is geaccrediteerd door IOAS. 'Chain of custody'-certificatie is vereist voor alle ketendeelnemers die betrokken zijn bij de productie, ontvangst, verwerking, opslag en behandeling van *Rainforest Alliance Certified*-producten. De audits worden betaald door de organisaties die de audit ondergaan. De licentiekosten worden betaald door een partij in de keten; in het geval van koffie is dit de eerste koper.

Non-compliance response system

De ondersteunende processen zijn helder omschreven. De boeren worden goed ondersteund in hun certificatieproces. De training is voornamelijk gericht op management van het bedrijf. Op technisch gebied kunnen boeren gebruik maken van een trainingswebsite: www.sustainableagriculturetraining.org, en ook geven verschillende SAN-leden de mogelijkheid tot technische assistentie - dit wordt echter strikt gescheiden gehouden van de certificering. Voor financiële ondersteuning wordt verwezen naar *Finance Alliance for Sustainable Trade*. De sanctioneringsprocessen zijn omschreven in *SAN Farm Certification Policy* (2009). Het wordt niet openbaar gemaakt wanneer een waarschuwing wordt gegeven of het certificaat wordt ontnomen (wel wordt de producent dan van de lijst met gecertificeerde boerderijen gehaald). Het certificaat kan worden ontnomen als bijvoorbeeld niet voldaan wordt aan criteria, een audit geblokkeerd of gemist wordt en het label misbruikt wordt.

Tabel 3.7 'Compliance information system' van Rainforest Alliance

		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Transparantie	Monitoring/inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer
		Licentiekosten	Bedrag per kg of pond, betaald door een partij in de supply chain (bijvoorbeeld in geval van koffie de eerste koper)
		Positie van monitoring-organisatie	Onafhankelijke controleorganisaties
		Accreditatie van monitoringproces	IOAS (in opdracht van SAN/RA)
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse aangekondigde controle, die deel uitmaakt van een driejaarlijkse certificeringcyclus ¹
		Niet-aangekondigde audits	Ja
		Klachtenprocedures	Klachten worden behandeld door het certificering-comité van elke controleorganisatie en kunnen, bij uitblijven van schikking, ook ter attentie van IOAS worden gebracht
		Interne controle	Voor groepslicenties moet een Intern Controle Systeem worden opgezet. Hier is een aparte norm voor
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht
	Ketencontrole	Controle van de volledige keten (chain-of-custody). Verplichte audit van verwerkers	

¹ Een steekproef (de wortel van totale hoeveelheid boeren) wordt geïnspecteerd wanneer meerdere producenten onder een certificaat vallen.

Tabel 3.8		'Non-compliance response system' van Rainforest Alliance	
		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Trans-parantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Ja
		Technische ondersteuning	Boeren kunnen gebruik maken van een trainingswebsite. Ook geven verschillende SAN-leden de mogelijkheid tot technische assistentie - dit wordt echter strikt gescheiden gehouden van de certificering
		Financiële ondersteuning	Ja
		Ondersteunende omgeving	Lokaal SAN-secretariaat
	Sancties	Waarschuwing	Procedure vastgelegd in SAN Farm Certification Policy (2009)
		Certificaat ontnemen	Ja

3.3.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Wetenschappelijke onderbouwing van de criteria

Rainforest Alliance geeft geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Wel zijn onafhankelijke experts betrokken bij de ontwikkeling van de criteria. In hoeverre de huidige criteria gebaseerd zijn op wetenschappelijke inzichten en/of resultaten is niet duidelijk.

Wetenschappelijke onderbouwing van de impact

Er komt ook geleidelijk meer aandacht vanuit Rainforest Alliance zelf voor het meten van de impact van de programma's (zie <http://www.rainforest-alliance.org/work/impact/projects>). Van de weinige wetenschappelijke studies naar de impact van keurmerken op sociale (economische) omstandigheden en milieu in ontwikkelingslanden is het merendeel gericht op Fairtrade producenten. Ruben en Zuniga (2010) hebben de effecten op economische omstandigheden van Fairtrade, Rainforest Alliance (RA), Café Practices (CP), en onafhankelijke producenten met elkaar vergeleken. Certificatie voorziet in hogere prijzen ten opzichte

van onafhankelijke producenten, en RA en (vooral) CP presteren beter in termen van opbrengst en kwaliteit. Een overzicht van andere studies¹ kan gevonden worden op www.rainforest-alliance.org/work/impact/projects. Ook neemt Rainforest Alliance deel aan de studies van The Committee on Sustainability Assessment (COSA): www.iisd.org/standards/cosa.asp

Er zijn geen studies gevonden die een systematische evaluatie van de milieueffecten hebben uitgevoerd.

3.4 UTZ Certified

3.4.1 Algemene kenmerken

UTZ Certified (tot maart 2007 bekend als UTZ KAPEH) is een wereldwijd programma en keurmerk voor duurzame landbouw. Het keurmerk staat op koffie, thee en chocoladeproducten die afkomstig zijn van boeren die produceren met oog voor mens en milieu. Zij gebruiken bijvoorbeeld minder bestrijdingsmiddelen en respecteren goede werkomstandigheden voor hun arbeiders. Alle boeren kunnen meedoen, ongeacht de grootte van het bedrijf. De boeren ontvangen vaak een betere prijs, maar deze is niet gegarandeerd.

Tabel 3.9 Algemene kenmerken UTZ Certified	
Beheerder	UTZ Certified Foundation
Controle	Meerdere onafhankelijke controleorganisaties.
Financiering	Donorgelden, bijdragen (van de industrie), vergoedingen (van gebruikers van UTZ Traceability system)
Positie van beheerder	Onafhankelijk, non-profit
Interne/externe validatiecriteria	Volledig lid van ISEAL

UTZ Certified is lid van ISEAL en handelt overeenkomstig de door ISEAL ontwikkelde praktijkrichtlijnen voor het opstellen van sociale en milieucriteria. Het keurmerk wordt beheerd door UTZ Certified Foundation, een onafhankelijke, non-profit stichting. Meerdere onafhankelijke controleorganisaties controleren. De financiering is afkomstig van donorgelden, bijdragen van de industrie en vergoedingen van gebruikers van *UTZ Traceability system*.

¹ Op het moment van schrijven (februari 2012) waren deze studies nog niet afgerond.

UTZ Certified is een internationaal programma en keurmerk. Er zijn geen geografische beperkingen met betrekking tot deelnemende bedrijven of waar gecertificeerde producten verkocht worden.

Meer dan de helft van alle koffie die in Nederland wordt verkocht heeft het UTZ Certified keurmerk.

3.4.2 Doelstelling

UTZ Certified wil een wereld tot stand brengen waarin duurzame landbouw de norm is, waarin:

- boeren goed landbouwpraktijken implementeren en hun bedrijven zo leiden dat ze winstgevend zijn en mens en milieu gerespecteerd worden;
- de industrie investeert in duurzame productie en deze beloont;
- consumenten genieten van de producten die ze kopen en deze producten kunnen vertrouwen.

3.4.3 Implementatie

De criteria zijn in beheer van en ontwikkeld - middels een multi-stakeholderbenadering - door UTZ Certified Foundation. Een overzicht van de criteria met betrekking tot duurzaamheid is gegeven in tabel B1.1 bijlage 1. UTZ Certified is voornamelijk geïnteresseerd in het produceren van een goed product op een duurzame manier. Het keurmerk heeft criteria op het gebied van milieu en sociale omstandigheden. Boeren worden onder andere beoordeeld op:

- traceerbaarheid
 - Consumenten kunnen zien waar het pak koffie precies vandaan komt
- bodemmanagement
 - Boeren worden gestimuleerd om zo min mogelijk bestrijdingsmiddelen en de juiste hoeveelheid kunstmest bij de teelt te gebruiken
- water management
 - Boeren zijn verplicht voorzieningen te treffen voor het reduceren van water gebruik, het filteren van afvalwater en het composteren van koffiepulp
- veiligheid van werknemers en milieu
 - Boeren betalen een rechtvaardig loon aan hun arbeiders en zorgen voor betere arbeidsomstandigheden.

De (sub)thema's waarop de criteria betrekking hebben zijn: A1. Water en bodem; A2. Energie; A5. Reststromen; A6. Biodiversiteit; B7. Arbeid en B8. Eerlijke handel.

3.4.4 Controle op naleving

Gestrenghed en verankering van de criteria

Tabel 3.10 geeft de gestrenghed en verankering van de criteria van UTZ Certified weer. UTZ Certified heeft gekozen voor een 4-jarenprogramma, waarin de boeren zich elk jaar kunnen verbeteren. Het eerste jaar (instapniveau) heeft een lager aantal verplichte criteria, waarna dat aantal elk jaar toeneemt tot het eindniveau in het vierde jaar. Daarmee wil ze het boeren makkelijker maken om mee te doen en zich op de mainstreammarkt richten.

De criteria zijn niet altijd gekwantificeerd. Dit geeft ruimte voor interpretatie. De criteria zijn gebaseerd op de internationale ILO-conventies en bevatten de principes van goede agrarische gebruiken. Ten slotte geeft UTZ Certified (nog) geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Een 'monitoring & evaluation'-programma is in ontwikkeling.

De informatie over deze criteria is afkomstig van UTZ Certified *Good inside Code of Conduct For Coffee* (2010). UTZ Certified heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Voor dit onderzoek hebben we gekozen voor koffie wegens de omvang van de markt voor koffie.

Tabel 3.10		Gestrenghed en verankering van de criteria van UTZ Certified
Gestrenghed	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website)
	Meetbaarheid	Criteria zijn deels meetbaar. Ruimte voor interpretatie
	Striktheid	Verplichte (voortgangs)criteria waaraan na 0-3 jaar moet worden voldaan en additionele criteria, afhankelijk van het productie-systeem, waaraan elk jaar moet worden voldaan
Verankering	Wetgeving	Verwijzing naar nationale wetgeving
	(Internationale) normen	Verwijzing naar ILO (International Labour Organization) conventies in geval van werkomstandigheden en onder andere WHO (<i>World Health Organisation</i>) in geval van pesticiden. De eerste UTZ-code was gebaseerd op het EurepGAP-protocol voor goede landbouw en businesspraktijken. Ook volgende versies bevatten nog steeds EurepGAP-richtlijnen, maar zijn verder ontwikkeld door middel van een multi-stakeholder aanpak. Dit betekent dat ook andere issues zijn geïmplementeerd in de richtlijnen.
	Betrokkenheid stakeholders	Criteriaontwikkeling is een multi-stakeholder proces, waarin producenten, detailhandel, verwerkers, handelaren, experts, ngo's en de overheid betrokken zijn
	College van deskundigen	Experts worden toegelaten tot het comité dat de criteria goedkeurt. Technische experts worden ingezet bij de ontwikkeling van nieuwe criteria
	Wetenschappelijke onderbouwing	Er komt geleidelijk meer aandacht voor het meten van de impact

Compliance information system

De monitoring en auditprocessen zijn in het geval van UTZ Certified duidelijk omschreven. Het monitoringproces is ISO65 geaccrediteerd en er vindt controle plaats van de gehele keten. 'Chain of custody'-certificatie is vereist voor alle ketendeelnemers die: (1) eigendomsrecht op UTZ Certified koffie verkrijgen en (2) de koffie fysiek behandelen en (3) met hun product aanspraak maken (met of zonder het logo) op UTZ Certified (business-to-business of business-to-consumer). Alle deelnemers worden jaarlijks gecontroleerd en jaarlijks vindt bij 10% van de deelnemers een onaangekondigde audit plaats. De kostenstructuur is transparant. De kosten voor licentie/administratie worden betaald door de eerste koper van de koffie (en bedragen 1,2 dollarcent per pond). Deze kosten worden verrekend in de keten. De kosten van de controle zijn voor rekening van de gecontroleerde partijen.

Tabel 3.11 'Compliance information system' van UTZ Certified

		Thema's	UTZ Certified
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Trans- parantie	Monitoring/ inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer
		Licentiekosten	Bedrag per kg, betaald door de eerste koper van de koffie
		Positie van monitoringorganisatie	Meerdere onafhankelijke controleorganisaties (regio gebonden)
		Accreditatie van monitoringproces	ISO65
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse aangekondigde controle ¹
		Niet-aangekondigde audits	Ja, jaarlijks bij 10% van de certificaathouders.
		Klachtenprocedures	UTZ Certified heeft een klachtenprocedure. Elke controleorganisatie heeft zijn eigen klachtensysteem
		Interne controle	Voor groepscertificaten moet een ICS systeem worden opgezet. Hier zijn uitgebreide voorwaarden voor opgesteld
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht
		Ketencontrole	Controle van de volledige keten (chain-of-custody). Verplichte audit van verwerkers en distributeurs

Non-compliance response system

De ondersteunende processen zijn helder omschreven. De boeren worden via de website ondersteund in hun certificatieproces. De (online) training is voornamelijk gericht op management van het bedrijf. Technische ondersteuning vindt plaats via een 'virtual community platform of technical agronomists'. Er is geen directe financiële ondersteuning. Echter, UTZ Certified werkt met partnerorganisaties die trainingen voor producenten verzorgen en hiervoor vaak financiële middelen hebben. De sanctioneringsprocessen zijn ook duidelijk omschreven. Als er niet wordt voldaan aan een criterium moet er zo snel mogelijk (binnen zes

¹ Er wordt alleen gekozen voor een steekproef, wanneer er sprake is van meerdere ondernemingen in een groep.

weken) een verificatie-audit worden uitgevoerd. Als de verificatie-audit ook negatief is, wordt het certificaat ingetrokken.

Tabel 3.12		'Non-compliance response system' van UTZ Certified	
		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Transparantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Ja
		Technische ondersteuning	Ja
		Financiële ondersteuning	Indirect, voor training van boeren
	Sancties	Ondersteunende omgeving	Ja, via website
		Waarschuwing	Nee, verificatie-audit
		Certificaat ontnemen	Ja

3.4.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Wetenschappelijke onderbouwing van de criteria

UTZ Certified geeft geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Wel zijn (technische) experts betrokken bij de ontwikkeling van de criteria. UTZ Certified is een multi-stakeholder programma dat voldoet aan de door ISEAL ontwikkelde praktijkrichtlijnen voor het opstellen van sociale en milieu-criteria. Deze benadering is expliciet gebaseerd op het feit dat de gecombineerde ervaring van alle stakeholders zal leiden tot de best mogelijke praktische standaard.

Wetenschappelijke onderbouwing van de impact

UTZ Certified is bezig met de ontwikkeling van een 'monitoring and evaluation'-programma en werkt ook met 'impact assessment'-programma's van COSA en het LEI. Er zijn geen studies gevonden die een systematische evaluatie van de milieueffecten hebben uitgevoerd.

Wat betreft sociale omstandigheden schatten Kamau et al. (2010) de impact van UTZ-certificatie op de welvaart van koffieproducerende huishoudens in Kenia. De impact van UTZ-certificatie bestaat in meer of mindere mate uit hogere prijzen en inkomens, verbeterde toegang tot grotere hoeveelheden krediet (voor agrarische doeleinden), hogere inkomsten van andere gewassen of activiteiten,

verhoogde huishoudenbesparingen en hogere investeringen in land. Daarnaast kan deelname aan het UTZ-programma ook leiden tot hogere uitgaven van huishoudens en hogere uitgaven aan arbeid. Dit draagt bij aan de ontwikkeling van plattelandsmarkten.

3.5 Marine Stewardship Council

3.5.1 Algemene kenmerken

Het Marine Stewardship Council (MSC)-keurmerk is een keurmerk voor visproducten die afkomstig zijn van duurzame visserij. Bij duurzame visserij worden visstanden duurzaam beheerd en wordt zo min mogelijk schade toegebracht aan het leven in de zee, bijvoorbeeld door het minimaliseren van de bijvangst. Het keurmerk houdt geen rekening met dierenwelzijn.

MSC is een onafhankelijke, internationale organisatie, die in 1996 is opgericht door het Wereld Natuur Fonds en Unilever. MSC heeft een onafhankelijke norm voor duurzame en goed beheerde visserij.

Tabel 3.13 Algemene kenmerken van Marine Stewardship Council (MSC)	
Beheerder	Label: Marine Stewardship Council International Ltd Criteria: Marine Stewardship Council
Controle	Accreditation Services International GmbH (ASI), die optreedt als toezichthouder van MSC, de accreditatie verleent aan onafhankelijke certificatie-instellingen om MSC-certificeringen af te geven en hier toezicht op houdt
Financiering	Donaties (47%), logo-licenties (49%), overheidsinstanties (3%), bedrijven (1%)
Positie van beheerder	Onafhankelijk, non-profit
Interne/externe validatiecriteria	Lid van ISEAL

MSC is lid van ISEAL en handelt overeenkomstig de door ISEAL ontwikkelde praktijkrichtlijnen voor het opstellen van sociale en milieucriteria. Het keurmerk wordt beheerd door *Marine Stewardship Council International Ltd.*, een onafhankelijke, non-profitorganisatie. De controle wordt uitgevoerd door *Accreditation Services International GmbH* (ASI), met behulp van onafhankelijke, door ASI geaccrediteerde certificatie-instellingen. De inkomsten bestaan voor het overgrote deel uit donaties en licentiegelden (voor het gebruik van het logo).

In Nederland zijn onder andere zalm, tonijn, koolvis, makreel, garnalen, haring, schol, mosselen en heek met MSC-keurmerk verkrijgbaar. Jaarlijks komen er nieuwe soorten bij.

MSC is een internationaal keurmerk (13.500 producten in meer dan 80 landen) en het enige keurmerk voor wildvangst waarvan internationaal wordt erkend dat het voldoet aan de richtlijnen van de Verenigde Naties.

3.5.2 Doelstelling

MSC heeft als doel verantwoordelijk beheer van de voorraden vis en schaaldieren te bevorderen en te belonen. Het ideaalbeeld is een wereld met oceanen vol met leven, zodat de visbestanden voor deze en komende generaties gewaarborgd worden. MSC wil dit bereiken door de consument de gelegenheid te geven vis te kopen van duurzame vispraktijken waarmee ze duurzame visserij belonen en daarmee ook andere visserijen prikkelen om te verduurzamen. Hier toe zal MSC:

- samenwerken met vissers, supermarkten, viswinkels, verwerkers, consumenten en nog vele anderen om verandering aan te sturen.
- nooit een compromis sluiten ten aanzien van de standaard die is vastgesteld, of ten aanzien van onafhankelijkheid.
- doorgaan met de rol als wereldleider in de certificering van wild gevangen vis, door gebruik van het keurmerk voor duurzaam gevangen vis.

3.5.3 Implementatie

De criteria van MSC zijn ontwikkeld door en in beheer van *Marine Stewardship Council*. Tabel B1.3 in bijlage 1 geeft een overzicht van de duurzaamheidscriteria van MSC. Het keurmerk heeft criteria op het gebied van milieu met een focus op biodiversiteit. Bijvangst moeten bijvoorbeeld geminimaliseerd worden; in geval van uitputting moet herstel bewerkstelligd worden; de visstand moet zo worden beheerd dat op de lange termijn maximale oogst wordt gehaald en sterfte/beschadiging van bedreigde en beschermde soorten moet geminimaliseerd worden.

De (sub)thema's waarop de criteria betrekking hebben zijn: A5. Reststromen en A6. Biodiversiteit.

3.5.4 Controle op naleving

Gestrengheden en verankering van de criteria

Tabel 3.14 geeft de gestrengheden en verankering van de criteria van MSC weer. Sinds 2008 heeft MSC een 'fisheries assessment'-methodologie die strikte richtlijnen geeft voor het toekennen van de scores voor ieder criterium. Hiermee is de ruimte voor interpretatie voor een groot deel weggehaald. De gedragscode Duurzame Visserij van de FAO vormt de basis van de standaard. De MSC-standaard is hiervan een operationele vertaling.¹ MSC brengt regelmatig een 'policy guidance' uit ten behoeve van de interpretatie van onderdelen van de standaard. Deze worden voorbereid door externe wetenschappers (Technical Advisory Board) en na consultatie van belanghebbenden. In het kader van wetenschappelijke onderbouwing van de effecten van certificering is er een 'monitoring & evaluation' programma in ontwikkeling.

De informatie over de criteria voor duurzame visserij is afkomstig van *MSC Principles and Criteria for Sustainable Fishing* (2010) en *Fisheries Assessment Methodology and Guidance to Certification Bodies* (2010). De criteria hebben betrekking op visserijactiviteiten op zee tot aan en niet verder dan tot aan het punt van aanlanding. De criteria zijn alleen van toepassing op visserij van 'wilde' vis. Het toekennen van vangstlimieten en toegang tot mariene rijkdommen vallen buiten het bereik van de criteria.

De criteria zijn onderverdeeld in drie principes:

- behoud van vissoorten;
- behoud van het ecosysteem;
- goed en doeltreffend beheer van de visserijactiviteiten.

Per principe moeten gemiddeld minimaal 80 van de 100 punten behaald worden. Zowel individuele vissers als grote visserijbedrijven komen in aanmerking voor het keurmerk. De informatie aangaande de criteria met betrekking tot traceerbaarheid is afkomstig van *MSC Chain of Custody Standard* (2005).

¹ De standaard is vastgesteld op basis van de richtlijnen voor ecolabels in de visserij en aquacultuur van de VN en voldoet hier ook aan.

Tabel 3.14		Gestrenghed en verankering criteria Marine Stewardship Council (MSC)
Gestrenghed	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website)
	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie
	Striktheid	Criteria zijn onderverdeeld in drie principes. Per principe moeten minimaal 80 van de 100 punten behaald worden. Een score op een criterium lager dan 60 is niet toegestaan. Scores tussen 60 en 80 moeten via een verplichte conditie naar minimaal 80 worden gebracht
Verankering	Wetgeving	Verwijzing naar wettelijke rechten en plichten en internationale overeenkomsten
	(Internationale) normen	Gedragscode Duurzame Visserij van de FAO
	Betrokkenheid stakeholders	De 'Stakeholder Council' geeft advies aan de 'Board of Trustees'
	College van deskundigen	Experts aanwezig in 'Stakeholder Council' en 'Technical Advisory Board'
	Wetenschappelijke onderbouwing	Er komt geleidelijk meer aandacht voor het meten van de impact

Compliance information system

De monitoring en auditprocessen zijn in het geval van MSC duidelijk omschreven. Het monitoringproces is ISO65 geaccrediteerd. Als het keurmerk wordt gebruikt of het product als 'MSC gecertificeerd' wordt verkocht dan moet de volledige keten tussen boot en eindverpakking/menu in het bezit zijn van het traceerbaarheidscertificaat. Dit houdt onder andere in gescheiden behandelen en een administratie van inkomende en uitgaande vis en afval ten behoeve een massabalans. Het gaat dus om 100% van de keten en de volumes.

Alle deelnemers worden jaarlijks gecontroleerd. Er zijn controles op de visserijstandaard en op traceerbaarheid. In het geval van de visserijstandaard vindt geen onaangekondigde audit plaats. Voor traceerbaarheid zijn er wel onaangekondigde audits. De kostenstructuur is transparant. De inspectiekosten zijn voor rekening van de gecontroleerde partijen. De kosten voor licentie (voor het gebruik van het logo) variëren van USD 250 tot USD 2.000 per jaar, afhankelijk van de omzet. Leveranciers/aanbieders die aan consumenten verkopen betalen daarbovenop een bedrag gelijk aan 0,5% van de groothandelswaarde van de gecertificeerde producten.

Tabel 3.15

'Compliance information system' van Marine Stewardship Council (MSC)

		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Trans- parantie	Monitoring/ inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer.
		Licentiekosten	Vast bedrag (gerelateerd aan omzet) plus 0,5% van de 'consumer-facing' omzet.
		Positie van monitoring-organisatie	Onafhankelijke accreditatie-instelling Accreditation Services International GmbH.
		Accreditatie van monitoringproces	ISO 65 en MSC-vereisten.
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse aangekondigde controle. Na vijf jaar moet het label voor de visserijstandaard opnieuw aangevraagd worden. Het certificaat voor traceerbaarheid is drie jaar geldig.
		Niet-aangekondigde audits	Ja, in geval van vermoedens van fraude in de traceerbaarheid van de keten. In alle andere gevallen reguliere inspecties. Voor de visserijcertificering elk jaar een controle-audit en in geval van onverwachte ontwikkelingen of problemen een speciale audit.
		Klachtenprocedures	Klachten kunnen ingediend worden via de website.
		Interne controle	Voor groepscertificaten in de traceerbaarheid moet een ICS-systeem worden opgezet. Hier zijn uitgebreide voorwaarden voor opgesteld. De visserij moet een verplicht 'fishery action plan' opstellen.
	Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht als de producten als MSC-gecertificeerd of met het keurmerk verhandeld worden.	
	Ketencontrole	Controle van de volledige keten (chain-of-custody). Verplichte audit van alle bedrijven in de keten.	

Non-compliance response system

De ondersteunende processen zijn helder omschreven. Er wordt geen training aangeboden. Wel biedt MSC technische ondersteuning in de vorm van online informatie en verwijzing naar technische consultants. In het kader van financiële ondersteuning stelt MSC een lijst van instanties beschikbaar die subsidies uitge-

ven waar de visserijen of bedrijven eventueel voor in aanmerking komen. De sanctioneringsprocessen worden duidelijk beschreven door controleorganisatie ASI. In geval van inbreuk moet het bedrijf binnen een bepaalde termijn aantonen dat de inbreuk is hersteld. Als daar niet aan wordt voldaan kan ASI een schorsingsprocedure starten.

Tabel 3.16		'Non-compliance response system' van Marine Stewardship Council (MSC)	
		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Trans-parantie	Sanctioneringsprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Nee
		Technische ondersteuning	Ja
		Financiële ondersteuning	Ja
		Ondersteunende omgeving	Ja, via website
	Sancties	Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.5.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Wetenschappelijke onderbouwing van de criteria

MSC geeft geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria (die voortkomen uit de gedragscode Duurzame Visserij van de FAO). Wel zijn externe wetenschappers betrokken bij de ontwikkeling van de interpretatie van onderdelen van de standaard (met behulp van een 'policy guidance'). In hoeverre de huidige criteria gebaseerd zijn op wetenschappelijke inzichten en/of resultaten is niet duidelijk.

Wetenschappelijke onderbouwing van de impact

MSC heeft recent een studie uitgebracht waarin de prestatie van visserijen gedurende het gehele certificatieproces in beeld is gebracht ('Researching the Environmental Impacts of the MSC Certification Programme', 2011). Hieruit komt naar voren dat de visserijen vijf jaar na certificatie op de meeste punten hoger scoren dan voor certificatie. MSC gaat de methodiek, die ontwikkeld is met het onderzoek, gebruiken om de milieueffecten van de gecertificeerde vis-

serijen permanent te volgen en zal jaarverslagen uitbrengen over de milieuprestaties van het MSC-programma.

Andere studies gaan over de milieuopbrengst als gevolg van MSC-certificatie. Zij laten gemengde resultaten zien (Gulbrandsen, 2009). Enkele procesverbeteringen in MSC-gecertificeerde visserijen geven aan dat certificatie kan leiden tot verbeterde bescherming van de biodiversiteit in zee. Er zijn echter nog geen studies die aantonen dat MSC-certificatie heeft geleid tot een significante bijdrage in het oplossen van milieuproblemen, zoals de daling in visvoorraden.

3.6 EU Biologisch

3.6.1 Algemene kenmerken

De term 'biologisch' is wettelijk beschermd voor de landbouw en levensmiddelenproductie. Kern van deze regelgeving is dat de biologische productie en de aanduidingen op het product aan bepaalde eisen moeten voldoen én dat hierop toezicht plaatsvindt. Nederland volgt de standardeisen van de EU¹ en Skal houdt toezicht op de naleving ervan.

Het EU-biologisch keurmerk is in beheer van de Europese Commissie. Het keurmerk geeft aan dat het product afkomstig is van de biologische landbouw. De biologische landbouwnormen zijn gebaseerd op behoud van milieu, natuur en landschap en welzijn en gezondheid van dieren. Het Europese bio-keurmerk is vanaf 1 juli 2010 verplicht voor biologische producten en zal op termijn het EKO-keurmerk vervangen. Op dit moment zijn de criteria die achter de beide keurmerken zitten dezelfde, vastgelegd in EU-wetgeving. Er zijn plannen om het EKO-keurmerk te herwaarderen.²

Er zijn diverse producten met het EU-biologisch keurmerk zoals groenten, brood, fruit, melk en melkproducten, eieren, vlees, bier en wijn. Daarnaast bestaan er biologische producten die het EU-biologisch keurmerk niet dragen. Als een producent alleen het woord 'biologisch' gebruikt om aan te geven dat het product biologisch is geproduceerd, moet het product, net als producten met

¹ De EU-wetgeving bestaat uit verordening (EG) nr. 834/2007 en de uitvoeringsbepalingen Verordening (EG) nr. 889/2008 voor de biologische productiemethode.

² Sinds 1 januari 2012 is Stichting EKO-keurmerk wettelijk eigenaar en merkhouder van het EKO-keurmerk. Deze stichting zal de herwaardering vorm gaan geven.

een EU-biologisch keurmerk, aan de eisen van de Europese verordening voldoen. Het EU-biologisch keurmerk mag alleen gebruikt worden op samengestelde producten wanneer zij voor meer dan 95% uit biologische ingrediënten bestaan. Producten vanuit landbouw in omschakeling naar biologische productie mogen het EU-biologisch keurmerk niet voeren.

Tabel 3.17 Algemene kenmerken van EU Biologisch	
Beheerder	Europese Commissie
Controle	Skal
Financiering	Reguliere bijdragen geregistreerden (92%), overig (8%) ¹
Positie van beheerder	Uitvoerend orgaan van de EU
Interne/externe validatiecriteria	Europees proces (wetgeving vastgesteld door Landbouwen visserijraad)

De naleving van de regels van het keurmerk EU Biologisch wordt namens de overheid gecontroleerd door Skal. Deze onafhankelijke, non-profitorganisatie controleert de totale productieketen. De Raad voor Accreditatie controleert op haar beurt weer de werkwijze van Skal. Circa 3.300 bedrijven staan bij Skal geregistreerd (februari 2012).

3.6.2 Doelstelling

Met de biologische productie worden de volgende algemene doelstellingen nastreefd:

- de totstandbrenging van een duurzaam beheerssysteem voor de landbouw dat:
- de systemen en cycli van de natuur eerbiedigt en de gezondheid van bodem, water, planten en dieren, evenals het evenwicht daartussen, verbetert;
- bijdraagt tot een hoog niveau van biodiversiteit;
- een verantwoord gebruik maakt van energie en van de natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem, organische stoffen en lucht;
- voldoet aan hoge normen voor dierenwelzijn en in het bijzonder rekening houdt met de soort specifieke gedragsbehoeften van dieren;
- het produceren van producten van hoge kwaliteit;

¹ De overige inkomsten (naast de reguliere bijdragen) komen van geregistreerde bedrijven ten bate van extra inspecties, monsternames, enzovoort. Dus 100% van de kosten van het totale toezicht komt op naam van de geregistreerde bedrijven. De percentages zijn van 2010.

- het produceren van een rijke verscheidenheid aan levensmiddelen en andere landbouwproducten op een wijze die voldoet aan de vraag van de consument naar goederen die worden geproduceerd met processen die geen schade toebrengen aan het milieu, de gezondheid van de mens, de gezondheid van planten of de gezondheid en het welzijn van dieren.

Doel van de Stichting Skal is het bevorderen van de juiste aanduiding van biologisch voortgebrachte producten. Het gaat erom dat wat 'biologisch' wordt genoemd dat ook daadwerkelijk is. Als zichtbaar teken hiervan mogen ondernemers het EU-biologisch keurmerk voeren op producten die afkomstig zijn van een gecontroleerd biologisch productieproces.

3.6.3 Implementatie

De criteria van EU Biologisch zijn ontstaan uit bestaande gebruiken en staan momenteel onder beheer van de Europese Commissie. Een overzicht van de relevante criteria betreffende biologische productie staat in tabel B1.3 in bijlage 1. De kernwaarden van de biologische landbouw zijn internationaal vastgelegd in de zogenaamde beginselen van de biologische landbouw, te weten: gezondheid, ecologie, billijkheid, en zorg.¹ Het keurmerk heeft criteria op het gebied van milieu en dierwelzijn en -gezondheid. In de biologische landbouw wordt bijvoorbeeld geen kunstmest, kunstmatige bestrijdingsmiddelen of preventieve antibiotica gebruikt. Daarnaast moeten de dieren ruimte en mogelijkheden krijgen om natuurlijk gedrag te vertonen. Ingrepen in het lichaam zijn zo min mogelijk toegestaan.

De (sub)thema's waarop de criteria betrekking hebben zijn: A1. Water en bodem; A3. Emissies naar de lucht; A6. Biodiversiteit en C9. Dierwelzijn en -gezondheid.

3.6.4 Controle op naleving

Gestrenghed en verankering van de criteria

Tabel 3.18 geeft een indicatie van de gestrenghed en verankering van de criteria van EU Biologisch. De criteria zijn verplicht, zijn grotendeels meetbaar en bieden weinig ruimte voor interpretatie. De criteria zijn verankerd in EU-wetgeving en verwijzen niet naar (internationale) normen van derden. Bij de ontwikkeling van

¹ Zie bijvoorbeeld 'www.bionext.nl/defilosofievanbiologisch' voor een verdere uitwerking hiervan.

de criteria wordt er gebruik gemaakt van een onafhankelijk panel, *Expert Group for Technical Advice on Organic Production* (EGTOP). Deze experts adviseren de Commissie bij het evalueren van producten, substanties en technieken voor gebruik in biologische productie, het verbeteren van de bestaande criteria, en het ontwikkelen van nieuwe criteria.

Het overzicht van de criteria is gebaseerd op verordening (EG) nr. 834/2007 en de uitvoeringsbepalingen Verordening (EG) nr. 889/2008 voor de biologische productiemethode. De criteria zijn van toepassing op levende of onverwerkte landbouwproducten, verwerkte landbouwproducten voor gebruik als levensmiddel, diervoeder en vegetatief teeltmateriaal en zaai­zaad. Verder gelden de criteria voor elke marktdeelnemer die betrokken is bij activiteiten in enig stadium van de productie, bereiding of distributie van biologische producten.

Tabel 3.18		Gestrenghed en verankering van de criteria van EU Biologisch
	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website).
Gestrenghed	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	Alle criteria zijn verplicht (wettelijk vastgelegd).
Verankering	Wetgeving	Criteria vastgelegd in EU-wetgeving.
	(Internationale) normen	Verwijzing naar OECD-richtlijnen MVO
	Betrokkenheid stakeholders	Bestuur vertegenwoordigd door de organisaties van ondernemers die onder toezicht staan van Skal. ¹
	College van deskundigen	Onafhankelijk expert panel voor technisch advies, <i>Expert Group for Technical Advice on Organic Production</i> (EGTOP).
	Wetenschappelijke onderbouwing	Er is veel aandacht voor het meten van de impact.

Compliance information system

Het systeem is transparant: het geeft duidelijke informatie over het monitoring-proces en de gerelateerde kosten. Het monitoringproces is EN 45011 geac-

¹ Geen van de bestuursleden heeft een persoonlijk belang bij een onderneming die bij Skal is geregistreerd.

crediteerd en er vindt controle plaats van de gehele keten. Alle deelnemers worden jaarlijks gecontroleerd en ongeveer 15% wordt geconfronteerd met een (onaangekondigde) flitsinspectie op één of enkele bedrijfsaspecten. De inspectie- en licentiekosten zijn beide inbegrepen in een reguliere bijdrage van de geregistreerde.

Tabel 3.19		'Compliance information system' van EU Biologisch	
		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Transparantie	Monitoring/inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Inbegrepen in reguliere bijdrage geregistreerde.
		Licentiekosten	Reguliere bijdrage geregistreerde.
		Positie van monitoringorganisatie	Onafhankelijke organisatie voor het toezicht op de biologische productie in Nederland.
		Accreditatie van monitoringproces	EN 45011
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse aangekondigde controle. Daarnaast gerichte inspecties.
		Niet-aangekondigde audits	Ja, flitsinspecties op één of enkele bedrijfsaspecten (circa 15%).
		Klachtenprocedures	De klacht moet in principe binnen een termijn van zes weken zijn afgehandeld.
		Interne controle bedrijven	Nee.
		Traceerbaarheid	Traceerbaarheid van elk product in alle stadia van productie, verwerking en distributie gewaarborgd.
		Ketencontrole	Controle van de volledige keten ¹ (chain-of-custody) met uitzondering van distributiecentra en winkels. Verplichte audit van alle bedrijven in de keten tegen werkelijk betaalde kosten.

Non-compliance response system

De ondersteunende en sanctioneringprocessen zijn transparant. Er worden geen training en technische ondersteuning aangeboden. Landbouwondernemers en

¹ Controle op: Landbouw, bereiding, import, eerst geadresseerde, handel onder eigen naam, handel niet onder eigen naam, opslag.

telers die geregistreerd zijn bij Skal, kunnen in 2011 voor het laatst bij Dienst Regelingen subsidie aanvragen voor hun Skal-bijdrage. Deze subsidie vergoedt de jaarlijkse basisbijdrage en registratiekosten voor Skal en is voor een periode van vijf jaar. Er volgen sancties wanneer een ondernemer afwijkt van de gestelde regels, volgen sancties. Overtredingen kunnen leiden tot herinspecties, boetes, het intrekken van certificaten en gerechtelijke vervolging.

Tabel 3.20		'Non-compliance response system' van EU Biologisch	
		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Trans-parantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Nee
		Technische ondersteuning	Nee
		Financiële ondersteuning	Ja, subsidie voor Skal-bijdrage
	Sancties	Ondersteunende omgeving	Ja
		Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.6.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Wetenschappelijke onderbouwing van de criteria

Het keurmerk EU Biologisch geeft zelf geen (wetenschappelijke) onderbouwing, maar verwijst via Skal naar EU-verordeningen. In hoeverre deze richtlijnen op EU-niveau een wetenschappelijke basis hebben wordt niet vermeld.

Wetenschappelijke onderbouwing van de impact

Naar de impact van 'biologisch' is veel onderzoek gedaan (Snoo en Van de Ven, 1999).

De criteria die in het kader van het keurmerk EU Biologisch opgesteld zijn hebben voornamelijk betrekking op de volgende duurzaamheidsthema's: Water en bodem; Emissies naar de lucht; Biodiversiteit; Dierwelzijn en -gezondheid. Hierna worden per thema de effecten van de gestelde criteria beschreven op grond van de bestaande literatuur.

De milieubelasting op water en bodem door stikstof is lager in de biologische akkerbouw, vollegrondsgroenteteelt en melkveehouderij dan gangbaar,

terwijl in de biologische pluimveehouderij, zeugenhouderij en glastuinbouw deze juist hoger is dan gangbaar (Spruijt-Verkerke et al., 2004). De verschillen met betrekking tot fosfaat zijn niet duidelijk. Meeusen, Reinhard en Bos (2008) hebben het gebruik van water op biologische en gangbare bedrijven in de periode 1996/2000 met elkaar vergeleken. Op de biologische akkerbouw bedrijven ligt het gebruik van leidingwater fors hoger dan op gangbare bedrijven, terwijl het gebruik van beregeningswater iets lager ligt. Bij de melkveebedrijven daarentegen ligt zowel het gebruik van leidingwater als van beregeningswater op de biologische bedrijven lager (fors lager in het geval van beregeningswater). Sukkel et al. (2007) hebben diverse studies bekeken waarin de mest- en mineralenuitstoot is geïnventariseerd. De biologische plantaardige landbouw laat een lagere stikstofuitspoeling per hectare zien. Ook het nitraatgehalte in grondwater op biologische melkveebedrijven is lager dan dat op gangbare melkveebedrijven.

De biologische akkerbouwer, vollegrondsgroenteteler en melkveehouder behalen op het gebied van de emissie van broeikasgassen *per oppervlakte-eenheid* gunstiger resultaten (met uitzondering van de uitstoot van methaan), terwijl het onderscheid tussen biologische en gangbare ondernemers in de andere sectoren minder duidelijk is (Spruijt-Verkerke et al., 2004). De prestaties wat betreft ammoniakuitstoot zijn in de biologische landbouw soms slechter: (1) de ammoniakemissie *per dier* ligt bij biologische varkenshouderijen en pluimveebedrijven aanzienlijk hoger dan bij gangbare varkenshouderijen en pluimveebedrijven en (2) met betrekking tot ammoniak is er geen verschil tussen biologische en gangbare melkveebedrijven. Bos et al. (2007) hebben de broeikasemissies voor de gangbare en biologische landbouw op basis van zowel het directe als het indirecte energieverbruik met elkaar vergeleken. Zij concludeerden dat de biologische landbouw gepaard gaat met (fors) lagere broeikasemissies *per hectare* (ook in het geval van methaan) dan de gangbare landbouw. Dit verschil is met name bij de melkveehouderij groot. Sukkel et al. (2007) concluderen dat de biologische melkveehouderij beter scoort voor de ammoniakuitstoot dan de gangbare bedrijven. Dat geldt niet voor de biologische varkens- en pluimveebedrijven, waar de ammoniakemissie in het algemeen hoger ligt.¹ Voor de akkerbouw zijn er onvoldoende betrouwbare data, maar daar zijn ook geen verschillen te verwachten.

De biologische productiemethode heeft een meerwaarde. Er wordt geen gebruik gemaakt van kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen, en de zorg voor een hoog niveau van biodiversiteit wordt expliciet vermeld in de algemene

¹ Voor deze bedrijfstakken is het aantal metingen echter beperkt.

doelstellingen van de biologische productie (zie punt 1b bij doelstellingen). Volgens Smits en Van Alebeek (2007) leidt in het merendeel van de studies biologische landbouw tot meer biodiversiteit dan reguliere landbouw, zowel wat betreft het totaal aantal organismen als de verscheidenheid aan soorten.¹

De richtlijnen omtrent de leefomstandigheden van de dieren suggereren een positief effect op dierenwelzijn en -gezondheid. Volgens de Europese verordening moeten:

'bij de biologische veehouderij [...] hoge dierenwelzijnsnormen worden nageleefd en moet worden voldaan aan de soort specifieke gedragsbehoeften van de dieren, terwijl het beheer op het gebied van de diergezondheid gericht moet zijn op de voorkoming van ziekten. Te dien aanzien moet bijzondere aandacht worden besteed aan de huisvesting van de dieren, de houderijpraktijken en de bezettingsdichtheid. Voorts moet bij de rassenkeuze rekening worden gehouden met het vermogen van de dieren om zich aan te passen aan de plaatselijke omstandigheden.'

De beperkingen aan het gebruik van diergeneesmiddelen kunnen een negatief effect op de gezondheid van de dieren hebben.

Bovenstaand beeld op grond van de gestelde eisen komt goed overeen met de resultaten van onderzoek naar de effecten van biologische landbouw op dierenwelzijn en -gezondheid. Meeusen et al. (2008) vinden dat op 'dierenwelzijn' de biologische sector overtuigend beter scoort dan de gangbare landbouw. Gedrag, comfort en voeding zijn op alle deelaspecten beter. Voor diergezondheid is het beeld genuanceerder: op een aantal deelaspecten laat de sector een positiever beeld zien, maar anderen vragen meer aandacht. Dieren die biologisch worden gehouden meer hebben meer leefoppervlakte, maar op het gebied van gezondheid, gebruiksduur, uitval en natuurlijk gedrag zijn er zowel positieve als negatieve effecten (Spruijt-Verkerke et al., 2004).

¹ Dit kan echter niet altijd eenduidig worden vastgesteld. Omgevingsfactoren spelen waarschijnlijk een grote rol en dat levert methodische problemen op. Het is moeilijk een biologisch bedrijf te vergelijken met een gangbaar bedrijf, omdat er zoveel verschillen in de omgevingsfactoren zijn. Dat maakt het lastig om de verschillen in biodiversiteit uitsluitend en alleen toe te schrijven aan het verschil in productiewijze. Ook de houding van de ondernemer ten opzichte van natuur en landschap lijkt een belangrijke invloed te hebben op de gerealiseerde biodiversiteit op het bedrijf (Schmitzberger et al., 2005).

3.7 Label Rouge

3.7.1 Algemene kenmerken

Label Rouge is een Frans keurmerk voor onder andere kippenvlees, rundvlees en varkensvlees op het gebied van dierenwelzijn. Het Label Rouge betreft een gezamenlijke activiteit van de gehele keten. Alleen een ODG ('Organisme de Défense et de Gestion'), een overlegorgaan van professionele partners, bestaande uit alle desbetreffende deelnemers in de totstandkoming van het product (broederijen, houderijen, voederfabrikanten, slachthuizen), is bevoegd tot het aanvragen van een Label Rouge. Om dit te krijgen stelt het ODG de voorschriften op waarin heel precies de eigenschappen van het product, de productieomstandigheden en de controlemiddelen waaraan het is onderworpen beschreven staan. Wat betreft het pluimvee gaat dit vanaf de selectie van de kuikens tot aan het eindproduct.

Tabel 3.21 Algemene kenmerken Label Rouge	
Beheerder	Institut National de l'Origine et de la Qualité (INAO)
Controle	Onafhankelijke, onpartijdige en bevoegde instanties
Financiering	Licentiegelden, inspectiegelden, contributie
Positie van beheerder	Franse overheid
Interne/externe validatiecriteria	Geen code. Eigen proces

Het Franse ministerie van landbouw en visserij kent het label toe aan het ODG, via het Institut National de l'Origine et de la Qualité (INAO), na bestudering en validatie van de voorschriften. De controle is in handen van het INAO en wordt uitgevoerd met behulp van onafhankelijke, onpartijdige en bevoegde organisaties. INAO is ook verantwoordelijk voor de ontwikkeling van de criteria van Label Rouge-producten. Label Rouge heeft aparte sets van criteria voor verschillende productgroepen.

De ODG's werkzaam in de pluimveesector hebben gezamenlijk *Syndicat National des Labels Avicoles de France* (Synalaf) opgericht om het belang van alle partners in de Label Rouge-pluimveeketen te behartigen. Synalaf coördineert eveneens activiteiten en onderzoeksprogramma's om de kwaliteit van het Label Rouge pluimvee en het houderijsysteem te verbeteren. Dit doet zij samen met onderzoeksinstituten, landbouworganisaties en ondernemingen. Daarnaast stimuleert Synalaf het gezamenlijk nadenken over het reilen en zeilen van de keten en zorgt voor de permanente ontwikkeling van de productietechnieken om uiteinde-

lijk de consument een product te bieden dat van een onberispelijke kwaliteit getuigt en bovendien de ethiek van het label respecteert. SYNALAF speelt eveneens een coördinerende rol tussen de groeperingen en de instanties die de certificaten afgeven met als doel het volgen en constant verbeteren van de beheers- en controlemiddelen van de keten.

3.7.2 Doelstellingen

Het doel van Label Rouge is de authenticiteit en kwaliteit van een agrarisch product met een onderscheidend karakter te beschermen. In veel gevallen vertaalt zich dat in een product met een specifiek lokaal karakter, maar dat is niet noodzakelijk.

3.7.3 Implementatie

De criteria van Label Rouge zijn in beheer van INAO. Tabel B1.2 in bijlage 1 bevat een overzicht van de criteria van Label Rouge ten aanzien van duurzaamheid. Label Rouge is gericht op een kwaliteitsproduct en regionaal product. Het keurmerk heeft duurzaamheidscriteria op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid. Label Rouge voorziet bijvoorbeeld in 'rustieke' rassen met een langzame groei, minimaal 11 uur per dag toegang tot uitloop in de open lucht, en eisen aan de samenstelling van het voer.

Het (sub)thema waarop de criteria betrekking hebben is C9. Dierwelzijn en -gezondheid.

3.7.4 Controle op naleving

Gestrengheid en verankering van de criteria (tabel 3.22)

De criteria van Label Rouge zijn verplicht. De criteria zijn grotendeels gekwantificeerd en bieden daarom weinig ruimte voor interpretatie. Naast INAO en SYNALAF zijn onderzoeksinstituten, landbouworganisaties en ondernemingen betrokken bij de ontwikkeling van de criteria. De criteria voor verscheidene producten, waaronder kippen, zijn wettelijk vastgelegd door de Franse overheid.

Tabel 3.22		Gestrenghed en verankering criteria Label Rouge
Gestrenghed	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website van INAO, in het Frans).
	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	Alle criteria zijn verplicht.
Verankering	Wetgeving	Criteria voor aantal producten, inclusief kippen, zijn wettelijk vastgelegd.
	(Internationale) normen	Nee.
	Betrokkenheid stakeholders	Overleg met onderzoeksinstituten, landbouworganisaties en ondernemingen.
	College van deskundigen	Experts betrokken via onderzoeksinstituten.
	Wetenschappelijke onderbouwing	Criteria mede op basis van wetenschappelijk onderzoek/kennis.

Bron van informatie over de criteria is *Notice technique oeufs et poules fermières élevées en pleins air/liberté* (2009). Label Rouge heeft aparte sets van criteria voor onder andere lamsvlees, rundvlees, varkensvlees, kalfsvlees en pluimveeproducten. Voor dit onderzoek is gekozen voor de criteria voor eieren en kippen omdat dit het grootste en meest bekende onderdeel van Label Rouge is.

Compliance information system

Label Rouge geeft duidelijke informatie over het monitoringproces. Alle productie-etappes van het Label Rouge-pluimvee worden op verschillende niveaus gecontroleerd:

- intern door de ondernemingen zelf (zelfcontrole)
- intern door het ODG, in alle houderijen en ondernemingen van de keten en
- extern door een instantie die de certificaten toekent. Als onafhankelijke, onpartijdige en bevoegde instantie dient zij:
 - door het INAO officieel te worden erkend
 - zich te conformeren aan de Europese norm EN 45011 die daarvoor geldt
 - geaccrediteerd te zijn door de COFRAC.

Er is een gefragmenteerde kostenstructuur waarbij elke deelnemer in een ODG voor zijn eigen inspectie- en licentiekosten betaalt.

Tabel 3.23		'Compliance information system' van Label Rouge	
		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Trans- parantie	Monitoring/ inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Elke deelnemer in de ODG ¹ betaalt zijn eigen kosten.
		Licentiekosten	Elke deelnemer in de ODG betaalt zijn eigen kosten.
		Positie van monitoring-organisatie	Franse overheid.
		Accreditatie van monitoringproces	EN 45011, en geaccrediteerd door COFRAC.
		Frequentie van monitoring	1 keer per jaar tot 1 keer per 3 jaar een audit door derden.
		Niet-aangekondigde audits	Nee.
		Klachtenprocedures	Ja, INAO heeft een klachtenprocedure.
		Interne controle	Door de onderneming zelf (zelfcontrole), en door het ODG, in alle houderijen en ondernemingen van de keten (interne controle).
		Traceerbaarheid	Traceerbaarheid van elk product in alle stadia van productie, verwerking en distributie gewaarborgd.
	Ketencontrole	Controle vanaf primaire producent tot aan winkel.	

Non-compliance response system

De ondersteunende processen zijn niet transparant. Via de website kan er informatie aangevraagd worden. De sanctioneringprocessen zijn helder: de instantie die de certificaten toekent kan, op ieder moment, een label terugtrekken om reden van slecht functioneren of onvoldoende kwaliteit van het product.

¹ Een ODG is een 'beschermings- en beheersorgaan' bestaande uit alle desbetreffende deelnemers in de totstandkoming van het product.

		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Trans-parantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Niet helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Ja
		Technische ondersteuning	Ja
		Financiële ondersteuning	Nee
		Ondersteunende omgeving	Ja, via website
	Sancties	Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.7.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Label Rouge geeft geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Wel zijn onderzoeksinstituten betrokken bij activiteiten en onderzoeksprogramma's met het oog op de constante verbetering van de kwaliteit van het Label Rouge-pluimvee en -houderijsysteem. In hoeverre de huidige criteria wetenschappelijk onderbouwd zijn is onduidelijk.

3.8 Milieukeur

3.8.1 Algemene kenmerken

Milieukeur is een keurmerk op het gebied van duurzaamheid. De eisen waaraan de producten moeten voldoen, zijn opgesteld door SMK, voorheen Stichting Milieukeur. Dit is een onafhankelijke stichting. Producentenorganisaties, detailhandel, overheid, wetenschappers, milieudeskundigen en behartigers van consumentenbelangen werken mee aan de inhoud van de criteria.

Tabel 3.25	Algemene kenmerken Milieukeur
Beheerder	SMK
Controle	Onafhankelijke certificatie-instellingen
Financiering	Subsidie ministerie van I&M (80%), afdrachten van keurmerkhouders (20%) ¹
Positie van beheerder	Onafhankelijke stichting
Interne/externe validatiecriteria	Eigen proces gebaseerd op EN 45011

SMK ontwikkelt en beheert criteria voor keurmerken en certificaten. Onafhankelijke certificatie-instellingen controleren of producten, processen of diensten aan de criteria van SMK voldoen. De inkomsten van SMK bestaan uit subsidies en opdrachten van overheden, cofinanciering vanuit bedrijfsleven in projecten en afdrachten van keurmerkhouders. Het programma Milieukeur wordt gefinancierd uit overheidssubsidie en afdrachten van keurmerkhouders.

Producten die met het keurmerk Milieukeur worden verkocht zijn bijvoorbeeld fruit, varkensvlees, aardappelen, uien, graan en groente. Ook andere producten dan voedingsmiddelen, zoals textiel, dragen het keurmerk Milieukeur. Er wordt zuinig omgegaan met energie en er is aandacht voor dierwelzijn en -gezondheid.

Milieukeur was in eerste instantie gericht op Nederland, maar indien er aanleiding toe is worden ook internationale aspecten toegevoegd. Zo zijn de criteria voor varkenshouderijen sinds enkele jaren in heel Europa toepasbaar, na een verzoek van een organisatie met relaties in Duitsland. Ook voor Milieukeur Plantaardige producten zijn internationale normen: Milieukeur bladgewassen worden in de winterperiode ook in Zuid-Spanje geproduceerd. Afzet vindt veelal in Nederland plaats maar er zijn ook voorbeelden van gebruik van het Milieukeurcertificaat (veelal business-to-business) richting retail in het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en de Benelux.

3.8.2 Doelstelling

Met haar programma's streeft SMK naar verduurzaming door:

- producenten te stimuleren tot een lagere belasting van het milieu en meer aandacht voor mens- en dierwelzijn, en
- consumenten een eenvoudige mogelijkheid te bieden tot meer verantwoord aankoopgedrag.

¹ De percentages hebben betrekking op het jaar 2010.

3.8.3 Implementatie

De criteria van Milieukeur zijn ontwikkeld door en in beheer van SMK in overleg met wetenschappers, belanghebbenden en maatschappelijke organisaties. Een overzicht van de relevante criteria betreffende duurzaamheid staat in tabel B1.3 in bijlage 1. Milieukeur is er op gericht duurzaam ondernemen inzichtelijk, betrouwbaar en controleerbaar te maken. Het keurmerk ten aanzien van varkens heeft criteria op het gebied van milieu, voeders en dierwelzijn en -gezondheid. Milieukeur Varkens voorziet bijvoorbeeld in grenzen aan energieverbruik en emissies naar de lucht, bovengrenzen aan antibioticagebruik en het aantal orgaan- en karkasafwijkingen, en een verbod op castratie.

De (sub)thema's waarop de criteria betrekking hebben zijn (voornamelijk): A1. Water en bodem; A2. Energie; A3. Emissies naar de lucht en C9. Dierwelzijn en -gezondheid.

3.8.4 Controle op naleving

Gestrengheid en verankering van de criteria (tabel 3.26)

SMK heeft gekozen voor een zekere mate van keuzevrijheid in de criteria waaraan voldaan moet worden. Daarmee legt ze de drempel lager voor bedrijven om in te stappen. Dit gaat ten koste van de striktheid van de criteria en vermindert de voorspelbaarheid van de impact op (bepaalde onderdelen van) duurzaamheid. Producentenorganisaties, detailhandel, overheid, wetenschappers, milieudeskundigen en behartigers van consumentenbelangen werken mee aan de inhoud van de criteria. Dat verzekert een breed maatschappelijk draagvlak.

Gestrengheid	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website).
	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%).
Verankering	Wetgeving	Verwijzing naar (inter)nationale en regionale wet- en regelgeving.
	(Internationale) normen	Certificatie kwaliteitssysteem (bijvoorbeeld IKB Varken) verplicht.
	Betrokkenheid stakeholders	Stakeholders vanuit markt, overheid, maatschappelijke organisaties en wetenschap betrokken via commissies.
	College van deskundigen	Milieukeur valt onder College van Deskundigen agro/food, er zijn binnen SMK meerdere Colleges van Deskundigen (onafhankelijk, gerekruteerd uit de geledingen van alle stakeholders).
	Wetenschappelijke onderbouwing	Criteria mede op basis van wetenschappelijk onderzoek/kennis.

Milieukeur heeft aparte certificatieschema's ontwikkeld per product. Hier is gekozen voor varkensvlees wegens de vergelijkbaarheid met enkele andere keurmerken (i.e. Beter Leven kenmerk en Scharrelvlees) en het belang van de sector. De criteria, waarvan een overzicht is gegeven in tabel B1.2 (bijlage 1), zijn afkomstig van *Certificatieschema voor dierlijke producten* (2010). In 2012 zijn deze herzien en aangescherpt, een aantal aspecten van deze herziening is in tabel B1.2 (bijlage 1) verwerkt.

De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen in de analyse.

Compliance information system

Het systeem van Milieukeur is transparant: het geeft duidelijke informatie over het monitoringproces en de gerelateerde kosten. Het monitoringproces is EN 45011 geaccrediteerd en alle deelnemers worden 1 à 2 keer per jaar gecontroleerd. Ook niet-aangekondigde audits kunnen plaatsvinden.

Elke ketenschakel wordt gecontroleerd van primaire productie tot verkoop aan de consument (of in geval van voorverpakte verkoop aan de consument tot en met het voorverpakken). Per schakel worden de specifieke eisen gecontro-

leerd, zoals beschreven in de Milieukeur certificatieschema's. De borging van de in- en uitgaande stromen Milieukeurproduct is hier een onderdeel van.

De kosten van audits bestaan uit opdrachten aan SMK voor gebruik van de criteria (deze worden via de certificatie-instellingen aan certificaathouders in rekening gebracht) en audit-/certificatiekosten aan de certificatie-instelling. Deze laatste kosten verschillen per certificatie-instelling en zijn afhankelijk van aantal kenmerken van de certificaathouder (klein/groot bedrijf, individueel bedrijf of groep bedrijven onder ketenregie, mate van automatisering in aanleveren gegevens, enzovoort).

Tabel 3.27		'Compliance information system' Milieukeur	
		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Trans- parantie	Monitoring/ inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer.
		Licentiekosten	Enmalige aanvraagkosten (vast bedrag) en jaarlijks opdrachten (variabel).
		Positie van monitoring-organisatie	Onafhankelijke controleorganisaties.
		Accreditatie van monitoringproces	EN 45011
		Frequentie van monitoring	1 à 2 keer per jaar.
		Niet-aangekondigde audits	Ja.
		Klachtenprocedures	Ja, inclusief gecontroleerd klachtenregister.
		Interne controle	Voor groepscertificaten dient een ketenregisseur aangesteld te zijn die interne controle verzorgt.
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht.
		Ketencontrole	Certificeren is verplicht voor bedrijven die gecertificeerde producten in- en/of verkopen tot en met de schakel waar het product wordt voorverpakt.

Non-compliance response system

De ondersteuning vanuit SMK is breed, met mogelijkheden tot training en technische en financiële ondersteuning. De sanctioneringsprocessen zijn volledig transparant. De verplichte specifieke criteria zijn onderverdeeld in drie niveaus, *minor*, *major* en *critical major*. Bij een *minor* tekortkoming moet de situatie binnen 3 maanden worden aangepast. Indien de certificaathouder na de overeengekomen periode niet aan de verplichtingen heeft voldaan wordt het certificaat ingetrokken. Indien een *major* tekortkoming is geconstateerd wordt een periode van 1 maand overeengekomen voor het alsnog aanpassen van de situatie. Een *critical major* leidt tot directe intrekking van het certificaat en tot 1 jaar uitsluiting.

		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Transparantie	Sanctioneringsprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Ja, via ketenregisseur
		Technische ondersteuning	Ja, via ketenregisseur en/of externe adviseurs
		Financiële ondersteuning	Ja, fiscale ondersteuning investering via MIA/Vamil
	Sancties	Ondersteunende omgeving	Ja
		Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.8.5 Wetenschappelijke onderbouwing

De criteria van Milieukeur worden mede gebaseerd op wetenschappelijke informatie en adviezen. Hiertoe consulteert SMK bijvoorbeeld met Wageningen UR Livestock Research, LEI Wageningen UR, Blonk Milieu Advies en CLM. Ook gebruikt SMK onderzoeksgegevens van andere organisaties zoals overheden. Voorbeelden van criteria van Milieukeur Varkens zijn:

- criteria voor antibioticagebruik, gebaseerd op publicaties van MARAN en sDA en op adviezen van SPF Gezonde Varkens BV op grond van onderzoek op praktijkbedrijven;
- criteria voor reductie van ammoniakemissie bij buitenlandse varkensbedrijven, gebaseerd op adviezen van Wageningen UR Livestock Research en Europese BREFs;
- criteria voor excretie stikstof, nitraat, zink en koper, gebaseerd op onderzoek van Wageningen UR Livestock Research;
- opzet van de criteria van milieu en voeders door Blonk Milieu Advies, die diverse LCA-onderzoeken heeft uitgevoerd in de varkenshouderij.
- criteria milieu, die zijn herzien op basis van inbreng van Wageningen UR Livestock research en Blonk Milieu Advies.

3.9 Beter Leven kenmerk

3.9.1 Algemene kenmerken

Het Beter Leven kenmerk is ontwikkeld door de Dierenbescherming om dier-vriendelijkere producten te ondersteunen. Afhankelijk van de verbeteringen ten aanzien van welzijn en gezondheid van de dieren krijgen producten één, twee of drie sterren (aangegeven op het logo):

- één ster
- producten die een belangrijke stap in de goede richting zijn van verbetering van dierenwelzijn.
- twee sterren
- producten die beter scoren op dierenwelzijn en waar een vrije uitloop aanwezig is, maar nog niet zo goed als biologische producten
- drie sterren
- biologische producten.

Tabel 3.29 Algemene kenmerken Beter Leven kenmerk	
Beheerder	Eigenaar: Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren (Dierenbescherming) Uitvoerder: Stichting Beter Leven kenmerk (vanaf maart 2012)
Controle	Onafhankelijke certificatie-instellingen
Financiering	Kostendoorberekening aan deelnemers (per 1 april 2012)
Positie van beheerder	Maatschappelijke organisatie (vereniging met charitatieve doelstellingen)
Interne/externe validatiecriteria	Eigen proces

De kwaliteitseisen aan het welzijn van de dieren, zijn door de Dierenbescherming opgesteld en in afspraken met de producent vastgelegd en worden gecontroleerd door een onafhankelijke instantie. De financiering van de Dierenbescherming is afkomstig van leden en fondsenwerving. De kosten van de uitvoering van het Beter Leven kenmerk worden, zonder winst oogmerk, per 1 april 2012 aan de deelnemende bedrijven doorberekend. Het kenmerk is niet internationaal erkend.

3.9.2 Doelstelling

Het verbeteren van het leven van dieren in de veehouderij.

3.9.3 Implementatie

De criteria zijn ontwikkeld door en in beheer van de Dierenbescherming. Een overzicht van de duurzaamheidscriteria is gegeven in tabel B1.2 (bijlage 1). Het keurmerk heeft criteria op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid.

Het subthema waarop de criteria betrekking hebben is C9. Dierwelzijn en -gezondheid.

3.9.4 Controle op naleving

Gestrenghed en verankering van de criteria (tabel 3.30)

Het Beter Leven kenmerk kent een trapsgewijze aanpak van relatief laag (1 ster) tot hoog (3 sterren). De criteria zijn verplicht en in hoge mate gekwantificeerd. De basis voor de normen die de Dierenbescherming hanteert voor het Beter Leven kenmerk zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek naar gedrag en

welzijn van de desbetreffende dieren. De minimumnormen worden gevormd door bestaande wetgeving, daarbovenop zijn extra normen geformuleerd voor het verbeteren van het dierenwelzijn. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van de normen van de Europese lobbyorganisatie Eurogroup for Animals, bestaande ketenkwaliteitssystemen en specifieke kwaliteitssystemen met dierenwelzijn als uitgangspunt. Denk daarbij aan Scharrel en Freedom Food. De belangrijkste daarvan zijn ook in de normen van het Beter Leven kenmerk opgenomen.

Tabel 3.30		Gestrenghed en verankering criteria Beter Leven kenmerk
Gestrenghed	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website).
	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	Alle criteria zijn verplicht. Bijbehorende sanctie in geval van inbreuk varieert.
Verankering	Wetgeving	Minimumnormen gevormd door bestaande wetgeving.
	(Internationale) normen	Normen zijn gebaseerd op normen Eurogroup for Animals, Freedom Food, scharrel.
	Betrokkenheid stakeholders	Overleg met alle stakeholders.
	College van deskundigen	Criteria worden besproken met diverse wetenschappers.
	Wetenschappelijke onderbouwing	Resultaten van wetenschappelijk onderzoek naar gedrag en welzijn van dieren vormen de basis voor de normen.

Het Beter Leven kenmerk heeft aparte criteria voor leghennen, vleeskuikens, kalveren, runderen, konijnen en varkens. Voor dit onderzoek is gekozen voor de criteria voor varkens omdat we dan een vergelijking met andere keurmerken en kunnen maken en vanwege de omvang van de sector. Deze criteria zijn gebaseerd op *Dierenwelzijnsnormen voor varkens met 1 ster* (2010). De criteria voor varkens met twee sterren zijn in dit onderzoek niet meegenomen omdat er nog geen Nederlandse bedrijven zijn die aan de criteria zouden kunnen voldoen.¹ Het kenmerk met drie sterren wordt toegekend als het een biologisch product betreft. In dat geval zijn de criteria dus gelijk aan de criteria voor biologische producten.²

¹ E-mail van de Dierenbescherming d.d. 18-11-2011.

² Drie sterren kunnen ook gegeven worden als de dieren een vergelijkbaar welzijn (naar het oordeel van de Dierenbescherming) hebben als bij het biologisch houden van dieren.

Voorwaarde voor primaire bedrijven om deel te nemen aan het Beter Leven kenmerk is het werken in ketens en deelnemen aan een privaat kwaliteitssysteem. Veehouders moeten:

- in het bezit zijn van een IKB-ei- of een KAT-certificaat voor leghennen
- in het bezit zijn een IKB-kip-certificaat voor vleeskuikens
- deelnemen aan IKB (Nederland) Varken voor varkens
- deelnemen aan SKV/IKB Kalf voor kalveren.

Elk criterium van Beter Leven is gekoppeld aan een specifieke sanctie in geval van niet naleven. Alle criteria zijn verplicht.

Om het Beter Leven kenmerk te kunnen gebruiken dient de verpakker van de dierlijke producten een contract af te sluiten met de Dierenbescherming. Dat kan een eierpakstation, slachterij of een vleesverwerker zijn. De verpakker levert de adresgegevens van veehouders aan bij de Dierenbescherming. Vervolgens komen deze gegevens bij de controle-instelling. Deze voeren een ingangscntrole uit bij de veehouder. De controle-instelling zal, boven op de jaarlijkse IKB-, SKV-, KAT-ctrlrole bij de deelnemende primaire bedrijven, ook een Beter Leven-ctrlrole uitvoeren. Dit is een extra set vragen die specifiek voor Beter Leven gelden. Wanneer bij deze ctrlrole geen afwijkingen zijn geconstateerd, wordt het Beter Leven-certificaat afgegeven voor de duur van maximaal een jaar.

Compliance information system

Het monitoringproces is transparant. Alle deelnemende schakels worden gecontroleerd door een onafhankelijke ctrlroleorganisatie, die EN 45011 of ISO 17020 geaccrediteerd is. De volgende primaire bedrijven worden gecontroleerd op welzijnsriteria:

- slachterijen op welzijn van de dieren tijdens het slachtproces, identificatie van Beter Leven dieren en vlees en vierkantstelling
- uitsnijderijen op kanalisatie en vierkantstelling
- vleesverwerkende bedrijven en vleeswarenfabrikant op kanalisatie en vierkantstelling.

Supermarkten worden op dit moment nog niet gecontroleerd (voorwaarde voor deelname is dat het vlees verpakt aangeboden wordt, slagerijen kunnen niet deelnemen). Daarnaast kunnen er, op grond van een klacht, aangekondigde of onaangekondigde schaduwctrlroles plaatsvinden. De kosten van de ctrlroles zijn voor rekening van de gecontroleerde bedrijven.

Een klachtenprocedure is nog in ontwikkeling (aanspreekpunt is aanwezig, de formalisering volgt). De toekomstige kostenstructuur is meegedeeld aan de

deelnemers en op de website gepubliceerd. Op dit moment worden de kosten van controle en certificatie bij de deelnemers in rekening gebracht. Vanaf april 2012 komen ook de kosten van het beheer erbij.

Tabel 3.31		'Compliance information system' Beter Leven kenmerk	
		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Trans- parantie	Monitoring/ inspectieproces	Helder
		Kosten	Gepubliceerd op website; ingangsdatum april 2012
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer.
		Licentiekosten	(Nog) niet.
		Positie van monitoring- organisatie	Onafhankelijke controleorganisaties.
		Accreditatie van monitoringproces	EN 45011 of ISO 17020
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse aangekondigde controle. Daarnaast kunnen schaduwcontroles ingezet worden.
		Niet-aangekondigde audits	Ja, afhankelijk van de aard van de klacht.
		Klachtenprocedures	In ontwikkeling. Aanspreekpunt is aanwezig.
		Interne controle	Nee.
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht (via verplichte deelname aan privaat kwaliteitssysteem).
		Ketencontrole	Controle van alle deelnemende schakels.

Non-compliance response system

De sanctioneringsprocessen zijn transparant. Eventuele tekortkomingen die bij een controle worden geconstateerd, dienen te worden opgelost. Afhankelijk van de zwaarte van de afwijking volgt als sanctie een administratief herstel, een herstelinspectie, een schorsing van drie maanden of uitsluiting van het Beter Leven kenmerk voor minimaal 1 jaar. Als een bedrijf de tekortkoming herstelt, zal de controle instantie aanvullende informatie beoordelen, die dient als basis voor het toekennen van het Beter Leven certificaat voor primaire bedrijven. De ondersteunende processen zijn transparant. De handleiding is in de vorm van een lijst met criteria met bijbehorende interpretatie of punt van controle en bijbehorende sanctie. Training en technische ondersteuning is niet aanwezig. Via de website wordt informatie voor veehouders en producenten van producten met het Beter Leven kenmerk verstrekt.

Tabel 3.32		'Non-compliance response system' van het Beter Leven kenmerk	
		Thema's	Beter Leven
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Transparantie	Sanctioneringsprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Helder
	Ondersteuning	Handleiding	In de vorm van de criteria met bijbehorende informatie
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Nee
		Technische ondersteuning	Nee
		Financiële ondersteuning	Aangesloten veehouders kunnen in aanmerking komen voor financiële steun in het kader van art. 68 GLB
		Ondersteunende omgeving	Ja, via website
	Sancties	Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.9.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Resultaten van wetenschappelijk onderzoek naar gedrag en welzijn van de desbetreffende dieren.

3.10 CPE Vrije Uitloop

3.10.1 Algemene kenmerken

CPE Vrije Uitloop is een keurmerk op het gebied van dierenwelzijn dat alleen op eieren voorkomt. Het keurmerk is eigendom van Stichting Controlebureau voor Pluimvee, Eieren en Eiproducten (CPE). Het CPE is in het verleden door de minister van EL&I aangewezen als toezichthouder op de bepalingen genoemd in de Handelsnormen voor Eieren. De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Echter, vanwege de ZBO-status van het CPE, toegekend door het ministerie van EL&I, mag het CPE geen private activiteiten meer ontwikkelen. Het CPE bouwt daarom elke bemoeienis met keurmerken af. De informatie over het keurmerk in dit rapport geldt daarom voornamelijk voor

achterliggende jaren (in 2011 zijn er bijvoorbeeld geen controles meer uitgevoerd).

Voor het houden van kippen onder het keurmerk CPE Vrije Uitloop zijn naast de criteria voor kippen onder het keurmerk CPE Controle Scharrel extra criteria opgesteld voor vrije uitloop. Eieren met het keurmerk zijn bijvoorbeeld afkomstig van kippen die de hele dag over vrije uitloop in de openlucht beschikken.

Tabel 3.33 Algemene kenmerken CPE Vrije Uitloop	
Beheerder	Stichting Controlebureau voor Pluimvee, Eieren en Eiproducten (CPE)
Controle	CPE en/of Inspectie en Dienstverlening Agrarische Sector (Indas) B.V.
Financiering	Bijdrage deelnemers.
Positie van beheerder	Onafhankelijk bureau (onder toezicht van de overheid).
Interne/externe validatiecriteria	Europees proces

Het keurmerk wordt gevoerd door handelaren en wordt aangebracht op de verpakking van eieren. Het keurmerk CPE Vrije Uitloop is geaccrediteerd door de Raad voor Accreditatie. De controle wordt verzorgd door Inspectie en Dienstverlening Agrarische Sector (Indas) B.V.

3.10.2 Doelstelling

Stichting Controlebureau voor Pluimvee, Eieren en Eiproducten houdt toezicht op de regelgeving uit de Europese Unie en/of nationale regelgeving ten aanzien van de kwaliteit van eieren, pluimvee en vlees van pluimvee en wil deze verbeteren. Ze willen ook de afzet van eieren en vlees van pluimvee vergemakkelijken.

3.10.3 Implementatie

De criteria van CPE Vrije Uitloop zijn ontwikkeld door en in beheer van CPE. Een overzicht van de duurzaamheidscriteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop wordt gegeven in tabel B1.3 (bijlage 1). CPE Vrije Uitloop is gericht op de bescherming van legkippen. Het keurmerk heeft criteria op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid. CPE Vrije Uitloop voorziet bijvoorbeeld in permanente toegang tot uitloop in de open lucht, meer ruimte voor de kippen, zowel binnen als buiten, en een grotendeels begroeide uitloop.

Het (sub)thema waarop de criteria betrekking hebben is C9. Dierwelzijn en -gezondheid.

3.10.4 Controle op naleving

Gestrenghed en verankering van de criteria (tabel 3.34)

De criteria van CPE Vrije Uitloop zijn verplicht en laten weinig ruimte voor interpretatie. De criteria zijn deels vastgelegd in EU-regelgeving en betreffen deels criteria (normen) van een bestaand ketenkwaliteitsstelsel, i.e. KAT. De stakeholders (bedrijfsleven en belangenorganisatie) zijn vertegenwoordigd in het bestuur van CPE.

Tabel 3.34		Gestrenghed en verankering criteria CPE Vrije Uitloop
Gestrenghed	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website)
	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie
	Striktheid	Alle criteria zijn verplicht
Verankering	Wetgeving	Criteria deels vastgelegd in EU-regelgeving
	(Internationale) normen	Verwijzing naar KAT (Verein für kontrollierte Tierhaltungsformen e.V.)
	Betrokkenheid stakeholders	Bestuur vertegenwoordigd door bedrijfsleven en belangenorganisaties
	College van deskundigen	Geen
	Wetenschappelijke onderbouwing	Geen

Het overzicht van de criteria is gemaakt op basis van Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008 en *KAT handleiding voor legbedrijven* (2011). De certificatieactiviteiten van het CPE zijn gericht op producenten, verzamelaars en pakstations evenals op ondernemers die bedoelde eieren verwerken tot half-fabricaten en in eindproducten.

Compliance information system

Alle deelnemende schakels (producent, verzamelaar, pakstation en verwerkende industrie) worden gecontroleerd door: (1) CPE zelf, EN 45011 geaccrediteerd, of (2) een onafhankelijke controleorganisatie (Indas), die ISO 17020 geaccredi-

teerd is. Er vindt jaarlijks een herbeoordeling plaats van de inrichting. Een herbeoordeling van de productie vindt plaats na elke nieuwe opzet van hennen.

Tabel 3.35		'Compliance information system' CPE Vrije Uitloop	
		Thema's	
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Transparantie	Monitoring/inspectieproces	Niet helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer.
		Licentiekosten	Jaarlijkse bijdrage deelnemer.
		Positie van monitoring-organisatie	CPE: Ook beheerder; Indas: Onafhankelijke besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid.
		Accreditatie van monitoringproces	CPE: EN 45011 Indas: ISO/IEC 17020
		Frequentie van monitoring	Jaarlijkse herbeoordeling (van de inrichting), en na elke nieuwe opzet van hennen (van de productie).
		Niet-aangekondigde audits	Ja
		Klachtenprocedures	CPE heeft procedure afhandeling van bezwaren.
		Interne controle	Nee
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht (via criteria KAT).
		Ketencontrole	Controle van producent, verzamelaar (inclusief leveranciers), pakstation, verwerkende industrie.

Non-compliance response system

De sanctioneringprocessen zijn transparant. Bij het niet nakomen van de criteria kunnen door het CPE de volgende maatregelen worden genomen: (a) vermelding in de rapportage met hersteltermijn; (b) herbeoordeling; (c) schorsing van het recht van gebruik van het certificaat gedurende een bepaalde periode of (d) intrekking van het certificaat en beëindiging van de certificatieovereenkomst. Ondersteuning wordt alleen geboden in de vorm van een handleiding en aanvraagprocedure.

Tabel 3.36		'Non-compliance response system' CPE Vrije Uitloop	
		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Trans- parantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Niet helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Nee
		Technische ondersteuning	Nee
		Financiële ondersteuning	Nee
	Sancties	Ondersteunende omgeving	Nee
		Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.10.5 Wetenschappelijke onderbouwing

CPE geeft geen wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Of er in het verleden deskundigen betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling van de criteria is onduidelijk.

3.11 PROduCERT Scharrel Varkensvlees

3.11.1 Algemene kenmerken

De regeling voor scharrelvarkensvlees is in 1985 gestart met als doel om consumenten een alternatief stuk vlees te bieden, en is de oudste regeling voor alternatief vlees in Nederland. Initiatiefnemers van de regeling waren onder andere de Dierenbescherming, het toenmalig ministerie van LNV en de Consumentenbond. Naast welzijnsaspecten voor de dieren zijn er ook voorwaarden gesteld aan voer en verkoop.

Tabel 3.37 Algemene kenmerken PROduCERT Scharrel Varkensvlees	
Beheerder	Productschap voor Vee en Vlees (PVV)
Controle	PROduCERT
Financiering	Licentiegelden, inspectiegelden.
Positie van beheerder	Onafhankelijke certificerende instelling
Interne/externe validatiecriteria	Eigen proces

De regeling gecertificeerd scharrelvarkensvlees wordt beheerd door het Productschap voor Vee en Vlees (PVV). Erkende (= gecertificeerde) deelnemers mogen het wettig gedeponeerde keurmerk, PROduCERT Scharrel Varkensvlees,¹ voeren. De controle wordt verzorgd door PROduCERT, een onafhankelijke certificerende instelling. Het scharrelvarkensvlees wordt door Nederlandse boeren geproduceerd.

Het scharrelreglement voor rund en pluimvee is deels gebaseerd op Europese richtlijnen, het scharrelreglement voor varkens is nationaal.

3.11.2 Doelstelling

Het doel is om diervriendelijker geproduceerd vlees in de winkel te krijgen.

3.11.3 Implementatie

De criteria van PROduCERT Scharrel Varkensvlees zijn in beheer van PVV.² Een overzicht van de criteria met betrekking tot duurzaamheid is gegeven in tabel B1.2 (bijlage 1). PROduCERT Scharrel Varkensvlees is gericht op een diervriendelijke varkenshouderij. Het keurmerk heeft criteria op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid. PROduCERT Scharrel Varkensvlees voorziet bijvoorbeeld in permanente toegang tot uitloop in de open lucht, een grotendeels gesloten vloer, en antibioticagebruik alleen onder strikte voorwaarden.

Het (sub)thema, waarop de criteria betrekking hebben, is C9. Dierwelzijn en -gezondheid.

¹ De toevoeging PROduCERT dient er toe om de naam van het merk onderscheidend te maken. Uitsluitend de aanduiding 'scharrelvarkensvlees' is niet onderscheidend (Juridische status van de term 'scharrel', 2010).

² PVV geeft aan dat 'met betrekking tot de ontwikkeling van de criteria er bijna 8 jaar niets is gebeurd, omdat er nog zo weinig deelnemers waren. Nu is er weer meer vraag en zijn we ons aan het bezinnen hoe we de structuur, de criteria en de uitvoering willen heroverwegen. Op dit moment is dat nog niet duidelijk. Uiteraard zullen hier de betrokken stakeholders bij worden betrokken.'

3.11.4 Controle op naleving

Gestrengheden en verankering van de criteria (tabel 3.38)

De criteria zijn verplicht, zijn grotendeels meetbaar en bieden weinig ruimte voor interpretatie. Stakeholders zijn in het verleden betrokken geweest bij de ontwikkeling van de criteria via een adviescommissie en/of werkgroepen.

Tabel 3.38		Gestrengheden en verankering PROduCERT Scharrel Varkensvlees
	Beschikbaarheid	Alle criteria zijn openbaar (via website).
Gestrengheden	Meetbaarheid	Criteria zijn grotendeels meetbaar. Weinig ruimte voor interpretatie.
	Striktheid	Alle criteria zijn verplicht.
Verankering	Wetgeving	Naleving wettelijke voorschriften vereist.
	(Internationale) normen	Nee.
	Betrokkenheid stakeholders	Via adviescommissie en/of werkgroepen.
	College van deskundigen	Op dit moment niet.
	Wetenschappelijke onderbouwing	Nee.

De informatie over de criteria is afkomstig van Controle- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees (1 juli 2003). De deelnemers zijn verplicht de criteria van PVV/IKB-regeling Scharrelvarkens en van PVV/IKB-regeling Varkens na te leven.

Compliance information system van PROduCERT Scharrel Varkensvlees

Het monitoring/inspectieproces is transparant. De controle van de keten vindt plaats tot en met de verkooppunten (slagers). Dus feitelijk de gehele keten van producent tot slachthuis tot verkooppunt. Deelnemende bedrijven worden onaan-gekondigd gecontroleerd, voor slagers en andere vleesverwerkende bedrijven is dit minimaal 4x per jaar, veehouders kunnen minimaal 2x per jaar een inspecteur verwachten. De kosten zijn voor rekening van de gecontroleerde bedrijven (veehouders betalen 250 euro per inspectie, de andere bedrijven betalen tussen de 127,50 euro en 232 euro per jaar, afhankelijk van het aantal diersoorten). Indien een deelnemer het niet eens is met het certificatiebesluit kan hij allereerst een bezwaar hiertegen indienen bij PROduCERT. Is de deelnemer het niet eens met de afhandeling van het bezwaar, dan kan hij vervolgens een beroep indienen bij de Commissie van Beroep.

Tabel 3.39 'Compliance information system' van PROduCERT Scharrel Varkensvlees

		Thema's	PROduCERT Scharrel Varkensvlees
Informatie systeem dat naleving stimuleert	Trans- parantie	Monitoring/ inspectieproces	Helder
		Kosten	Helder
		Inspectiekosten	Voor rekening van de deelnemer.
		Licentiekosten	Voor rekening van de deelnemer.
		Positie van monitoring- organisatie	Onafhankelijke certificerende instelling PROduCERT.
		Accreditatie van monitoringproces	Geen. ¹
		Frequentie van monitoring	Voor slagers en andere vleesverwerkende bedrijven minimaal 4x per jaar, veehouders minimaal 2x per jaar.
		Niet-aangekondigde audits	Audits zijn standaard niet aangekondigd.
		Klachtenprocedures	PROduCERT klachtenprocedure, inclusief Commissie van Beroep.
		Interne controle	Nee
		Traceerbaarheid	Systeem van traceerbaarheid verplicht.
		Ketencontrole	Controle van de volledige keten (chain-of-custody). Verplichte audit van verwerkers en distributeurs.

Non-compliance response system

De sanctioneringprocessen zijn transparant. Indien er afwijkingen worden vastgesteld tijdens de inspecties wordt een sanctie opgelegd, variërend van een schriftelijke waarschuwing tot uitsluiting van deelname, afhankelijk van de ernst van de overtreding. De ondersteunende processen zijn niet transparant. Ondersteuning wordt alleen gegeven in de vorm van een handleiding c.q. reglement en aanvraagprocedure.

¹ Sinds januari 2005 is PROduCERT voor EN 45011 geaccrediteerd door de Raad voor Accreditatie. De regeling waarvoor de accreditatie is verleend, is IKB 2004 (+) Varken.

Tabel 3.40		'Non-compliance response system' van PROduCERT Scharrel Varkensvlees	
		Thema's	
Reactie systeem dat niet-naleving bestraft	Transparantie	Sanctioneringprocessen	Helder
		Ondersteunende processen	Niet helder
	Ondersteuning	Handleiding	Ja
		Aanvraagprocedure	Ja
		Training	Nee
		Technische ondersteuning	Nee
		Financiële ondersteuning	Nee
	Sancties	Ondersteunende omgeving	Nee
		Waarschuwing	Ja
		Certificaat ontnemen	Ja

3.11.5 Wetenschappelijke onderbouwing

Productschappen Vee, Vlees en Eieren geeft geen directe wetenschappelijke onderbouwing van de criteria. Wel zijn in het verleden diverse deskundigen betrokken geweest bij de ontwikkeling van de criteria. In hoeverre de huidige criteria gebaseerd zijn op wetenschappelijke inzichten en/of resultaten is niet duidelijk.

3.12 Conclusie

Er zijn verschillen tussen de keurmerken in doelstelling, benadering of oorsprong. Deze verschillen uit zich vooral in de gestelde criteria. In de controle op naleving is er veel minder onderscheid. De controle wordt bijvoorbeeld uitgevoerd door onafhankelijke organisaties, er wordt minimaal één keer per jaar gecontroleerd, de inspectiekosten zijn voor rekening van de deelnemer en als niet voldaan wordt aan de criteria kan dit leiden tot het ontnemen van het certificaat. Veel keurmerken hebben hun criteria ook verankerd middels een hoge betrokkenheid van de stakeholders en/of verwijzen naar wetgeving of nationale of internationale normen. Traceerbaarheid is in alle gevallen verplicht, en controle van de keten vindt over het algemeen plaats tot aan de schakel waar het product wordt voorverpakt.

Wat ook opvalt, is dat de meeste keurmerken wel op de een of andere manier gebruik maken van wetenschappelijke kennis, via overleggen met (onafhankelijke) experts in de vorm van commissies of colleges van deskundigen, maar dit niet zodanig vastleggen dat er een verband gelegd kan worden tussen deze kennis en de gestelde criteria. Wel komt er bij een aantal keurmerken geleidelijk meer aandacht voor 'monitoring & evaluation'-trajecten die leiden tot data die een indicatie van de impact van de gevolgde programma's opleveren. Er zijn niet veel wetenschappelijke studies die naar de impact van keurmerken hebben gekeken. Van de bestaande studies gaat veruit de meeste aandacht naar biologische productie. Een klein aantal studies onderzoekt de (economische) impact van Fairtrade en (eventueel) soortgelijke keurmerken.

3.13 Vergelijking keurmerken

Tien keurmerken zijn met elkaar vergeleken op basis van verschillende aspecten van duurzaamheid, waarbij ook gekeken is naar certificeringmethode en de wijze van controle op naleving. Er worden drie duurzaamheidsthema's onderscheiden: milieu, sociaal, en dierenwelzijn en -gezondheid. Per hoofdthema wordt aangegeven welke van deze keurmerken op dat thema actief zijn, en worden kort de verschillen tussen die keurmerken aangegeven.

Een organisatie die zich wil onderscheiden op het gebied van milieu kan kiezen uit zes verschillende keurmerken:

- Fairtrade
- Rainforest Alliance
- UTZ Certified
- Marine Stewardship Council (MSC)
- EU Biologisch
- Milieukeur.

De eerste drie zijn werkzaam in niet- of minder geavanceerde economieën en leggen naast milieu ook een sterke nadruk op het sociale aspect. De anderen doen dat niet specifiek. EU Biologisch en Milieukeur, hebben naast milieu ook aandacht voor dierenwelzijn en -gezondheid. MSC richt zich alleen op milieuaspecten van visproducten.

De milieucriteria van Fairtrade zijn grotendeels voortgangscriteria, waaraan binnen 3 of 6 jaar voldaan moet worden. Daarnaast werkt Fairtrade veel met verplichte trainingen. Fairtrade benadrukt het sociale aspect. UTZ Certified werkt ook (gedeeltelijk) met voortgangscriteria en is met name sterk op het ge-

bied van water. UTZ heeft geen criteria voor emissies naar de lucht en minder strenge criteria met betrekking tot bestrijdingsmiddelen. Van deze drie keurmerken heeft Rainforest Alliance op het gebied van milieu de meest stringente criteria.¹ Rainforest Alliance is met name sterk op het gebied van water en bodem en biodiversiteit.

Binnen het thema milieu richt EU Biologisch zich op water en bodem, emissies naar de lucht (alleen grenzen aan stikstof), biodiversiteit (voornamelijk bodembiodiversiteit), en heeft strenge eisen met betrekking tot bestrijdingsmiddelen (geen kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen), die ook weer invloed hebben op de hiervoor genoemde milieuthema's. De criteria zijn vastgelegd in EU-wetgeving. Milieukeur Varkens richt zich voornamelijk op water en bodem, energie (zowel verbruik als aandeel duurzame energie) en emissies naar de lucht (grenzen aan ammoniak, fosfaat en stikstof). De kracht van Milieukeur is het grote toepassingsgebied van de criteria (met inbegrip van de keuzemaatregelen) en de wetenschappelijke onderbouwing. De focus van MSC ligt op de biodiversiteit (in zee), waaronder het tegengaan van overbevissing en de overleving van soorten. MSC is een internationaal erkend keurmerk.

Het sociale aspect van duurzaamheid, onderverdeeld in arbeid en eerlijke handel, krijgt aandacht in de programma's van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified. Er zijn weinig grote verschillen in arbeidsvoorwaarden, arbeidsomstandigheden en dergelijke. Het opvallendste verschil zit in de salariëring. Fairtrade voorziet in geleidelijk stijgende salarissen (boven het regionale gemiddelde en het minimumloon), waar Rainforest Alliance het salaris minimaal gelijkstelt aan het regionale gemiddelde en minimumloon, terwijl UTZ Certified eist dat het salaris voldoet aan nationale wetgeving en sectorovereenkomsten. Rainforest Alliance en UTZ Certified hebben meer aandacht voor gezondheid en toegang tot medische zorg dan Fairtrade. Op het gebied van de eerlijke handel zijn de criteria van Fairtrade het meest stringent. Als enige voorziet Fairtrade in een minimumprijs, de mogelijkheid tot prefinanciering en een Fairtradepremie. De premie dient gebruikt te worden voor lokale maatschappelijke ontwikkeling. Rainforest Alliance en UTZ Certified dragen ook bij aan de zorg voor lokale gemeenschappen, echter niet in de vorm van een premie. In deze zorg gaat Rainforest Alliance verder dan UTZ Certified.

¹ Niet alle criteria zijn verplicht. Bedrijven moeten voldoen aan ten minste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan ten minste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden.

Als een bedrijf zich wil onderscheiden op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid, kan het kiezen uit de volgende keurmerken:

- EU Biologisch
- Milieukeur
- Label Rouge
- Beter Leven kenmerk
- CPE Vrije Uitloop
- PROduCERT Scharrelvlees.

Op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid heeft EU Biologisch de meeste en meest stringente criteria: 'biologisch' geeft op dit thema de hoogste norm aan onder de keurmerken. PROduCERT Scharrelvarkensvlees heeft met name hoge normen op het gebied van antibioticagebruik, ingrepen in lichaamsdelen, toegang tot de open lucht, vloeruitvoering en daglicht in de stal. Milieukeur Varkens heeft een grote diversiteit aan specifieke criteria en mogelijke keuzemaatregelen om producenten diervriendelijker te laten werken, met een wetenschappelijke onderbouwing. Beter Leven kenmerk (1 ster) is gericht op een eerste stap in de goede richting van dierwelzijn en -gezondheid. De criteria zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek naar gedrag en welzijn van dieren.

De normen van Label Rouge zitten tussen scharrel en biologisch in. Het onderscheidt zich van scharrel door meer bewegingsruimte voor de dieren en een langere levensduur. Het onderscheidt zich van biologisch doordat er geen biologisch voer wordt gebruikt. CPE Vrije Uitloop heeft, evenals EU Biologisch, criteria voor schuilplaatsen buiten en begroeiing van de uitloop. CPE Vrije Uitloop heeft geen eisen met betrekking tot antibioticagebruik.

4 Keurmerken vanuit consumentenperspectief

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk staat het consumentenonderzoek centraal. Het doel van het consumentenonderzoek is nagaan welke beelden consumenten hebben bij keurmerken in het algemeen en bij een aantal geselecteerde keurmerken in het bijzonder.

Voor dit onderzoek is een kwantitatief consumentenonderzoek gehouden in november 2011. De vragenlijst is in overleg met de begeleidingscommissie tot stand gekomen.

Er is gebruik gemaakt van een representatief consumentenpanel voor de Nederlandse samenleving van MSI-Europe. Voor deelname is een selectie uitgevoerd op basis van: (1) de mate waarin men regelmatig tot altijd de boodschappen voor het huishouden verzorgt en (2) of men wel eens een keurmerk op een product heeft gezien. Van de 1.497 respondenten die hebben aangegeven regelmatig tot altijd de boodschappen te doen, hebben 277 aangegeven nooit een keurmerk op de verpakking van eten en/of drinken te hebben gezien. Deze 277 hebben niet verder deelgenomen aan het onderzoek. De omvang van de uiteindelijke steekproef komt daarmee op 1.221 consumenten die regelmatig tot altijd boodschappen doen en weleens een keurmerk op de verpakking hebben gezien.

4.2 Bekendheid van keurmerken

Burgers hebben een brede bekendheid met keurmerken, maar er zijn drie groepen die er duidelijk uitspringen. Dat blijkt uit de spontane bekendheid van keurmerken (tabel 4.1). Ook is de consumenten gevraagd waar de keurmerken voor staan. Enkele kenmerkende omschrijvingen zijn ook in tabel 4.1 opgenomen.

Respondenten noemen overigens ook (niet-bestaande) variaties op keurmerken, zoals 'Ik eet gezond' en 'Kies gezond'; deze zijn voor deze meting samengevoegd. Een aantal keurmerken heeft een hoge spontane bekendheid onder consumenten, namelijk:

- keurmerken die worden geassocieerd met een eerlijke prijs voor de boeren en eerlijke handel, te weten Fairtrade/Max Havelaar
- keurmerken die worden geassocieerd met een gezondere levensstijl, te weten Ik Kies Bewust/gezonde keuze/bewuste keuze
- biologische producten met een EKO-/Biologisch keurmerk.

Andere keurmerken volgen pas op zeer grote afstand van deze drie keurmerken. Dit is een hele waslijst aan keurmerken, zoals MSC en vele anderen en ook van non-food zoals FSC, die spontaan worden genoemd.

In totaal heeft 54% één keurmerk genoemd, 30% een tweede, 12% een derde en 4% een vierde. In totaal zijn er 1.457 keurmerken genoemd.

Tabel 4.1		Spontaan door respondenten genoemde keurmerken en hun betekenis	
Keurmerk	Waar staat het keurmerk voor?	Aantal keer genoemd	% (N= 1.457) genoemde keurmerken
Fairtrade	'Eerlijke prijs voor boeren' 'Boeren worden normale tarieven betaald'	233	16
Ik Kies Bewust	'Gezonde voeding' 'Gezonder leven'	232	15,9
Eko	'Ecologisch geproduceerd' 'Eko vriendelijk'	212	14,5
Max Havelaar	'Eerlijke handel' 'Boeren krijgen rechtstreeks geld voor hun bestaan'	167	11,5
Biologisch	'Biologisch verantwoord eten' 'Dat het bijvoorbeeld biologische eieren zijn'	129	8,8
Gezonde keuze	'Dat het een goede keuze is ten opzichte van andere producten' 'Dat het niet ongezond is'	76	5,2
Bewuste Keuze	'Beter voor de lijn en gezondheid' 'Bewust eten'	53	3,6
Beter Leven kenmerk/ (waarvan Dierenbescherming 4 keer)	'Beter behandeling van dieren' 'Beter leven voor de dieren'	30	2,0

Fairtrade en Ik Kies Bewust worden het meeste genoemd, maar ook Max Havelaar en Bewuste keuze worden vaak genoemd. Daarna volgen het biologische keurmerk en het Beter Leven kenmerk.

Een gedeelte van de respondenten heeft aangegeven of zij nog keurmerken missen. Zij gaven daarbij ook aan waar deze nog missende keurmerken zich op zouden moeten focussen. Over natuurlijke ingrediënten wordt veel geschreven, dat een product echt zonder toevoegingen is, of dat er geen conserveermiddelen/kleurstoffen zijn toegevoegd, zoals:

- 'Dat je zeker weet dat er niks kunstmatigs in het product zit. Alleen natuurlijke ingrediënten.'

Maar ook over andere ingrediënten, die veel met de gezondheid van het product te maken hebben, zoals suikers en vetten, zoals:

- 'Een keurmerk dat aangeeft wanneer iets te veel calorieën/vetten bevat.'

Ook wensen respondenten meer informatie over de achtergrond van de producten, zoals:

- 'Dat je makkelijk kunt zien uit welk werelddeel groenten, fruit, enzovoort komen.'
- 'Wat de productie werkelijke kost aan energie en grondstof verbruik.'

4.3 Vertrouwen in keurmerken

Vertrouwen in de instituties rondom de keurmerken

Consumenten zien vooral de overheid en/of onafhankelijke partij als geëigende partij die een keurmerk mag ontwikkelen, zij krijgen de meeste voorkeur en het meeste vertrouwen van consumenten (tabel 4.2). Marktpartijen als supermarkten en fabrikanten genieten het minste vertrouwen en worden als minst geëigende partij beschouwd die keurmerken mogen ontwikkelen. Ngo's of samenwerkingsverbanden als standaardorganisaties scoren op met een tussenpositie. Hieruit blijkt dat consumenten een ander ideaalbeeld hebben over de partijen die een keurmerk zouden moeten ontwikkelen en wie de eisen van de standaarden zou moeten bepalen, dan de praktijk op dit moment is. Keurmerken worden nu in veel gevallen door verschillende institutionele en combinaties van partijen ontwikkeld. In veel gevallen is sprake van een combinatie van private

partijen met ngo's en soms is ook de overheid betrokken, zoals bij biologisch. Daarbij komt dat het aantal betrokken partijen weer sterk verschilt per keurmerk, en ook dat organisaties bij meerdere keurmerken betrokken zijn. De burger ziet dus liever een belangrijke actieve overheid.

Tabel 4.2		Organisaties die een keurmerk zouden mogen ontwikkelen en de eisen zouden mogen bepalen		
	Wie mag een keurmerk ontwikkelen, % genoemd	Wie bepaalt de eisen van keurmerken, % genoemd	Betrouwbaarheid schaal 1-5 (1 = helemaal niet betrouwbaar - 5 = zeer betrouwbaar)	
Overheid	57	64	3,7	
Onafhankelijke partij	53	44	3,9	
Maatschappelijke organisaties	35	30	3,6	
In samenspraak met maatschappelijke organisaties	37	32	3,6	
Samenwerkingsverband van bedrijven	28	21	2,7	
Fabrikanten	29	17	2,2	
Supermarkten	18	9	2,3	

Voor een onafhankelijke partij lijkt een belangrijke rol weggelegd. Respondenten noemen hierbij de overheid het vaakst (101 keer) en daarna een onafhankelijke partij (62 keer). Negentig procent vindt controle door een derde partij nodig: 39% door een onafhankelijke partij; 16,5% door een derde partij; voor 34,5% hangt dit af van het keurmerk. Tien procent vindt dat bedrijven zelf een keurmerk mogen verzinnen.

Vertrouwen in de keurmerken zelf

Keurmerken vervullen twee belangrijke rollen (Ingenbleek en Immink, 2009):

- informatiedrager
- marketinginstrument, als verleider om het product te kopen.

Wat doet deze dubbelrol van keurmerken met het vertrouwen van consument in keurmerken?

Ongeveer de helft van de respondenten denkt dat de boodschap van het keurmerk ook de daadwerkelijke gecommuniceerde positieve bijdrage zal leveren. Zo denkt 54% dat een product met een keurmerk voor dierenwelzijn ook

beter is voor het welzijn van het dier. En denkt 59% dat keurmerken met aandacht voor het milieu bijdragen aan een milieuvriendelijkere wereld. Ten aanzien van de eigen gezondheid liggen de verwachtingen lager. Maar 45% verwacht dat producten met een gezondheidskeurmerk ook daadwerkelijk beter zijn voor de gezondheid. Niet alle claims worden dus door consumenten direct voor waarheid aangezien. Dat verklaart wellicht ook de noodzaak voor een onafhankelijke partij.

Van de 1.221 mensen, noemen 509 respondenten (= 42%) een keurmerk dat hen zeer betrouwbaar overkomt. Keurmerken die in deze groep zeer betrouwbaar overkomen zijn Fairtrade en Max Havelaar. Deze keurmerken hebben een zeer betrouwbare reputatie opgebouwd bij consumenten (tabel 4.3). Maar ook het Ik Kies Bewust-keurmerk geniet vertrouwen. Dit staat overigens weer in contrast tot het voorgaande. Het gaat hier immers om een samenwerkingsverband van bedrijven dat het keurmerk ontwikkelt. Zij slagen er blijkbaar in om een betrouwbare reputatie neer te zetten.

Tabel 4.3		Top-5 spontaan genoemde keurmerken die zeer betrouwbaar overkomen (42%, n=505)	
	Aantal keer genoemd	% van 505 genoemde keurmerken	
Fairtrade	106	20,9	
Max Havelaar	101	20	
Ik Kies Bewust	66	13,1	
Eko	41	8,1	
Biologisch	17	3,4	

Van de 1.221 mensen noemen 219 respondenten (=17%) een keurmerk dat hen niet betrouwbaar overkomt. Keurmerken die op deze groep respondenten totaal niet betrouwbaar overkomen zijn vooral die van private partijen, het keurmerk Ik Kies Bewust en Gezonde keuze het meest genoemd, maar ook hier komt Biologisch en EKO terug.

Tabel 4.4 Top-4 spontaan genoemde keurmerken die totaal niet betrouwbaar overkomen (18%, n=219)		
	Aantal keer genoemd	% van 219 genoemde keurmerken
Ik Kies Bewust	46	21
Gezonde keuze	17	7,8
Biologisch	13	5,9
EKO	8	3,7

4.4 Aankoop van recente keurmerkproducten

De meeste respondenten (84%) hebben weleens een product met een keurmerk gekocht. Van het laatste product mét een keurmerk dat werd gekocht hebben 652 respondenten weergegeven om welke producten het ging (tabel 4.5). Respondenten konden aangeven wanneer zij zagen dat er een keurmerk op het product stond. Van alle respondenten wist 19,7% al dat er een keurmerk op stond, 'want ik koop dit product altijd'. Anderen (36%) zagen dat pas op het moment dat ze in de winkel waren, toen ze het product voor het eerst kochten. Of pas thuis (28,2%), waarvan 7,3% toen ze het product al meerdere malen gebruikt hadden.

Tabel 4.5 Keurmerk op product dat het meest recent werd gekocht		
	Aantal keer genoemd	% van 652 genoemde producten met keurmerken
Ik Kies Bewust	134	20,5
Fairtrade	104	15,9
Max Havelaar	56	8,6
Eko	52	7,9
Biologisch	45	6,9
Gezonde keuze	31	4,8
Bewuste keuze	27	4,1
Beter Leven	10	1,5

Er zijn diverse redenen door respondenten genoemd om juist dat product te kopen.

Zo wordt dierenwelzijn of betere productieomstandigheden genoemd:

- 'Beter voor de kippen'
- 'Betere productiemethodes, gezonder voor mezelf.'

- 'Diervriendelijk en gezond.'
- 'Duurzaam geproduceerd.'
- 'Geen bestrijdingsmiddelen bij de teelt.'

Ook wordt vaak genoemd dat het een biologisch product is:

- 'Biologisch is natuurlijk'
- 'Biologisch is altijd goed.'

Of er wordt gerefereerd aan de betrouwbaarheid over de informatie over de producten:

- 'Dat ik geen troep koop.'

Of omdat het een product is dat een bijdrage levert aan de eigen gezondheid:

- 'Gezond en vertrouwd.'
- 'Gezonder, er is over het product goed nagedacht.'

Het product een kwaliteit heeft die mensen verwachten:

- 'Goede kwaliteit.'
- 'Goed product met smaak.'

Het feit dat het product in de aanbieding was, of dat andere op waren:

- 'Aanbieding of gewoon nodig'
- 'Aanbieding om uit te proberen'
- 'Er waren geen normale eieren.'
- 'Er was niets anders.'

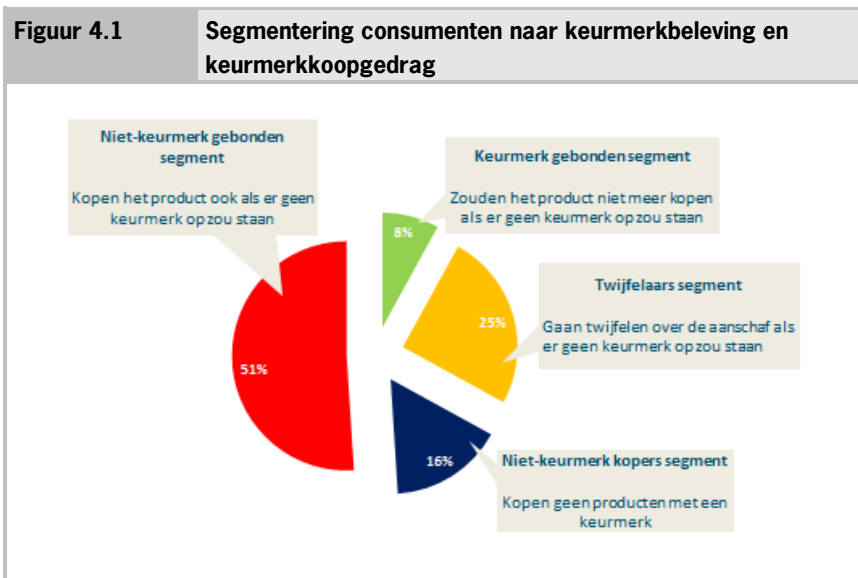
Respondenten geven ook aan geen specifieke reden te hebben gehad:

- 'Geen, ik had het product nodig.'
- 'Geen, ik geloof er niet in.'
- 'Had niks met het keurmerk te maken. Had het product nodig.'
- 'Niet bewust gekozen, stond er toevallig op.'

4.5 Consumentensegmenten

Voor het product met keurmerk dat het meest recent gekocht was, gaven respondenten aan wat ze zouden hebben gedaan als op dit product geen keurmerk had gestaan. Deze vraag is gebruikt om de steekproef te segmenteren.

Als er *geen* keurmerk op dit product had gestaan, zou ruim de helft (51,4%) het product toch gekocht hebben. Slechts 8% zou het product dan niet meer gekocht hebben. Vijfentwintig procent van de respondenten zou zijn gaan twijfelen, maar daarvan zou slechts 4,8% het product dan niet gekocht hebben. Gekeken is of dit nog een apart segment is, maar er blijkt geen onderscheid met de andere twijfelaars. Dit waren eerst twee verschillende groepen, die al dan niet het product kopen, maar dat levert geen onderscheid op en zijn daarom samengevoegd. Daarnaast is er nog een segment dat helemaal geen producten met keurmerken koopt.

Daarmee komen de volgende vier onderscheiden segmenten naar voren in deze steekproef (tabel 4.6):

- Segment 1, *Keurmerkgebonden* (n=96)
De groep die het product niet zou hebben gekocht als er geen keurmerk op dit product had gestaan. Deze groep kenmerkt zich met de laagste verantwoordelijkheid voor kinderen. Onder de respondenten is dit de groep met

het hoogste percentage vegetariërs of flexitariërs. Zij kopen het vaakst biologische producten. Deze groep woont vaker in een grote stad. De meeste boodschappen doen ze relatief vaak bij Albert Heijn. Deze groep heeft het hoogste percentage hoog opgeleiden. Leeftijd blijkt geen onderscheidende dimensie.

- *Segment 2, Twijfelaars* (n=306)
De groep die twijfelt of ze het product nog wel zou kopen als er geen keurmerk op dit product had gestaan. Wat aantal vegetariërs en flexitariërs evenals aankopen van biologische producten betreft zit deze groep tussen segment 1 en segment 3 in. Deze groep kent het hoogste percentage vrouwen.
- *Segment 3, Niet-keurmerkgebonden* (n=628)
De groep die het product ook zonder keurmerk had gekocht. Deze groep wordt gekenmerkt met de hoogste verantwoordelijkheid hebben voor kinderen. Onder de respondenten is dit de groep met het laagste percentage vegetariërs. De meeste boodschappen doen ze bij Albert Heijn en ze komen relatief weinig bij Aldi.
- *Segment 4, Niet-keurmerkkopers* (n=191)
De groep die geen producten met een keurmerk koopt. De groep wordt gekenmerkt door het laagste percentage flexitariërs, en een zeer lage aankoopfrequentie van biologische producten. De respondenten wonen relatief weinig in een dorp. De boodschappen doen deze mensen relatief vaak bij Aldi en Lidl, en relatief minder bij Albert Heijn.

Tabel 4.6 Algemene kenmerken segmenten				
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers
Vegetariër	10 (10,4%)	13 (4,2%)	16 (2,5%)	6 (3,1%)
Flexitariër	16 (16,7%)	31 (10,1%)	29 (4,6%)	5 (2,6%)
Meer dan 12 biologisch aankopen per maand	35 (36,5%)	43 (14,1%)	35 (5,6%)	4 (2,1%)
Eén tot twaalf biologisch aankopen per maand	45 (46,9%)	202 (66%)	314 (50%)	29 (15,2%)
Woonachtig in de grote stad (>100.000 inwoners)	36 (37,5%)	92 (30,1%)	191 (30,4%)	57 (29,8%)
Woonachtig in een dorp (<30.000 inwoners)	28 (29,2%)	96 (31,4%)	208 (33,1%)	40 (20,9%)

Tabel 4.6 Algemene kenmerken segmenten (vervolg)				
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers
Bij AH worden de meeste boodschappen gedaan	37 (38,5%)	93 (30,4%)	180 (28,6%)	42 (21,9%)
Bij Aldi worden de meeste boodschappen gedaan	3 (3,1%)	12 (3,9%)	16 (2,5%)	13 (6,8%)
Bij C1000 worden de meeste boodschappen gedaan	11 (11,5%)	33 (10,7%)	72 (11,5%)	16 (8,3%)
Bij Jumbo worden de meeste boodschappen gedaan	6 (6,3%)	37 (12,0%)	72 (11,5%)	25 (13,1%)
Bij Lidl worden de meeste boodschappen gedaan	8 (8,3%)	16 (5,2%)	41 (6,5%)	22 (11,5%)

Tabel 4.6 Algemene kenmerken segmenten (vervolg)				
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers
Bij Plus worden de meeste boodschappen gedaan	4 (4,2%)	14 (4,6%)	30 (4,8%)	9 (4,7%)
Gezin met thuiswonende kinderen	37 (38,5%)	123 (40,2%)	290 (46,1%)	81 (42,4%)
Gemiddelde leeftijd	42,5	42,9	41,0	41,6
Geslacht vrouw	56 (58,3%)	195 (63,%)	333 (53%)	102 (53,4%)
Hoogst genoten opleiding (meest genoemd)	wo 51 (53,3%)	mbo 126 (41,2%)	mbo 251 (40%)	mbo 75 (39,3%)

Er is een groot verschil in beeld over wat keurmerken zeggen. Op de vraag 'de keurmerken vertellen mij dat het product is gemaakt met extra aandacht of zorg voor' komen verschillende antwoorden (tabel 4.7). Bij segment 1 dienen keurmerken in eerste instantie als moreel appel voor dier, mens en milieu als hoop voor systeemverandering en regels, daarna pas komt de eigen gezondheid. Bij segment 2 is een keurmerk vooral bedoeld om de eigen gezondheid te bevorderen, maar daarnaast ook het leven van dier, mens en milieu. Bij seg-

ment 3 draaien keurmerken voornamelijk om de eigen gezondheid en zijn dier, mens en milieu onderschikte onderwerpen. Voor segment 4 valt vooral op dat keurmerken nauwelijks met milieuvriendelijkheid worden geassocieerd.

	Kwesties waarover de keurmerken informatie geven in het algemeen, in %				
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
De mens en dus meer Fairtrade ¹	68	61	46	36	50
Het dier en dus beter voor het welzijn van het dier	67	58	42	31	46
Het milieu en dus beter voor het milieu	58	57	35	26	41
Gezondheid, en dus beter voor mijn gezondheid ²	54	64	55	37	55

In hoeverre slagen keurmerken erin om kennis over het product te communiceren? Tussen de segmenten zitten duidelijke verschillen over kennis van keurmerken (tabel 4.8). Segment 1 en segment 2 vinden keurmerken significant waardevoller dan segment 3 en 4 op alle onderstaande aspecten. Tegelijk geeft de relatieve score aan dat ook dit (zelf gerapporteerde) niveau van kennis op zijn best beperkt is. Dat verklaart mogelijk ook de hoge score om meer kennis over keurmerken te krijgen; daar ligt duidelijk een behoefte. De betrokkenheid en interesse in keurmerken van deze twee segmenten is ook hoger en ze zien bovendien de toegevoegde waarde in van keurmerken. Vooral voor twijfelaars is het belangrijk om dat vast te houden. Maar ook voor de andere twee segmenten geeft de absolute score voor toegevoegde waarde van keurmerken aan dat er wel degelijk potentieel is voor dit instrument. Maar de verschillen tussen keur-

¹ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

² Segment 2 significant meer dan 3 en 4 (er is geen verschil tussen 1 en 3 als ook 1 en 4) $p < 0,05$.

merken worden nu veelal als onduidelijk gepercipieerd, zelfs bij de segmenten 1 en 2. Dat maakt het ook lastig voor segmenten als 3 en 4 om keurmerken te integreren in het aankoopproces. Ze voelen zich er ook niet bij betrokken, en het is daarom belangrijk om deze segmenten en hun behoefte veel serieuzer te nemen, willen keurmerken onder deze segmenten aanslaan.

	Mate waarin keurmerken erin slagen om kennis over het product of productieproces te communiceren a)				
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	steekproef
Kennis ten opzichte van de gemiddelde Nederlander van keurmerken	2,82	2,79	2,39	1,92	2,45
Kennis ten opzichte van de gemiddelde Nederlander waar keurmerken voor staan	2,84	2,85	2,47	1,96	2,52
Behoefte aan kennis over Keurmerken	3,67	3,72	3,07	2,62	3,21
Behoefte aan kennis over waar keurmerken voor staan	3,74	3,75	3,13	2,66	3,26
Betrokkenheid bij keurmerken	3,46	3,23	2,24	1,87	2,46
Toegevoegde waarde van keurmerken	4,11	4,07	3,32	3,38	3,54
Duidelijkheid over verschillen tussen keurmerken	2,88	2,82	2,33	2,07	2,68

a) Standaarddeviaties tussen 0,89 en 1,15 (1 = Heel weinig - 5 = Heel veel Het laatste item is 1 = helemaal oneens - 5 = helemaal mee eens).

Het blijkt dat onder consumenten de twee rollen van keurmerken (informatiedrager en marketinginstrument) ook gepercipieerd wordt, alleen de verhouding waarin verschilt per segment (tabel 4.9). Volgens segment 1 is het doel van keurmerken in de eerste plaats een moreel appel voor duurzaam eten door het geven van informatie, en wordt de marketingfunctie als weinig essentieel gezien. Volgens dit segment is de marketingrol van keurmerken niet prominent aanwezig. Voor segment 2 heeft een keurmerk de meeste brede set aan doelen, hoewel ook hier gezond eten en controle op het product als proces het hoogst scoren geldt dat ook voor duurzaamheid. Voor dit segment is een keurmerk vooral bedoeld om de eigen gezondheid te bevorderen, maar daarnaast ook het leven van dier, mens en milieu. Keurmerken helpen deze consumenten om een breed palet aan maatschappelijke doelen te ondersteunen. Ook hier vinden consumenten de marketingrol van keurmerken niet prominent aanwezig. Volgens segment 3 is een keurmerk bedoeld om gezondheidsrisico's te mijden, want gezond eten en controle op het product als proces scoren het hoogst. Andere maatschappelijke doelen zijn meer secundair. Echter, net als segment 4 vragen deze consumenten zich ook af of het geen 'marketingtruc' is. De twee rollen van een keurmerk als informatiedrager en als marketinginstrument blijken dus een belangrijke tweedeling te veroorzaken. De segmenten 1 en 2 zien wel duidelijk het onderscheid tussen informatie en marketing, maar de segmenten 3 en 4 zien dat minder scherp. Dit vraagt dus om extra duidelijkheid waar keurmerken voor staan, maar ook dat niet iedereen zomaar een keurmerk kan ontwikkelen.

Tabel 4.9

Belangrijkste doel van keurmerken volgens de drie segmenten en subdoelen

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
het bevorderen van duurzaam eten ¹	4,01	3,89	3,47	3,24	3,58
informatie geven over hoe het product gemaakt is ²	3,88	3,86	3,49	3,50	3,61
communiceren dat een bedrijf maatschappelijk verantwoord handelt ³	3,84	3,82	3,42	3,45	3,56
het voorkomen van misleiding	3,76	3,62	3,18	2,99	3,31
bevorderen van transparantie op de markt ⁴	3,49	3,58	3,17	2,97	3,27
het duurder maken van producten ⁵	2,75	2,85	3,21	3,36	3,11
het is een marketingtruc ⁶	2,74	2,61	3,20	3,28	3,03
informatie geven over wat er in een product zit ⁷	3,73	3,92	3,54	3,43	3,63
het bevorderen van gezond eten	3,82	3,94	3,61	3,30	3,66

Standaarddeviaties tussen 0,92 en 1,15.

¹ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

² Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

³ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁴ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁵ Segment 1 en 2 significant minder dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁶ Segment 1 en 2 significant minder dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁷ Segment 2 significant meer dan 3 en 4 (er is geen verschil tussen 1 en 3 als ook 1 en 4) $p < 0,05$.

Tabel 4.9					
Belangrijkste doel van keurmerken volgens de drie segmenten en subdoelen (vervolg)					
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
laten zien dat het product of productieproces gecontroleerd is ¹	3,81	3,95	3,58	3,46	3,67
het bevorderen van eten uit Nederland ²	2,92	3,08	2,83	2,68	2,88
het vestigen van aandacht op juist dat product	3,39	3,55	3,41	3,31	3,43
mij het product laten kopen	3,19	3,35	3,32	3,13	3,29
Standaarddeviaties tussen 0,92 en 1,15.					

Op basis van voorgaande is de vraag in hoeverre keurmerken het koopproces vergemakkelijken. Uit tabel 4.10 blijkt dat er nog veel ruimte voor verbetering is. Ook bij de keurmerkgebonden segmenten helpen keurmerken te kiezen voor producten die idealisme ondersteunen, of met verduurzaming en gezondheid bezig zijn. Voor segment 2 helpen keurmerken het brede palet aan doelen te ondersteunen. Segment 3 gebruikt keurmerken vooral om zich een weg te zoeken naar gezonde producten in de complexe wereld, pas ver daarna komen andere elementen. Een keurmerk voor gezondheid maakt daarin een schifting.

¹ Segment 2 significant meer dan 3 en 4 (er is geen verschil tussen 1 en 3 als ook 1 en 4) $p < 0,05$.

² Segment 2 significant meer dan 3 en 4 (er is geen verschil tussen 1 en 3 als ook 1 en 4) $p < 0,05$.

Tabel 4.10 Hoe keurmerken het koopproces vergemakkelijken					
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Keurmerken helpen mij te kiezen voor duurzame producten ¹	3,82	3,72	2,97	2,57	3,16
Keurmerken helpen mij te kiezen voor milieuvriendelijk producten ²	3,77	3,76	2,98	2,46	3,16
Keurmerken helpen mij te kiezen voor diervriendelijke producten ³	3,74	3,71	2,99	2,50	3,15
Keurmerken helpen mij te kiezen voor gezonde producten ⁴	3,51	3,75	3,05	2,52	3,18
Keurmerken helpen mij bij het maken van een keuze	3,47	3,55	2,75	2,20	2,92
Keurmerken helpen mij te kiezen voor producten uit de regio ⁵	3,09	3,01	2,50	2,18	2,63
Keurmerken zijn helder ⁶	3,05	3,06	2,56	2,30	2,68
Keurmerken brengen mij in verwarring bij het maken van een keuze	2,50	2,32	2,50	2,27	2,42

¹ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

² Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

³ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁴ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁵ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

⁶ Segment 1 en 2 significant meer dan 3 en 4 $p < 0,05$.

4.6 Bekendheid van verschillende keurmerken

Specifiek 12 keurmerken zijn beoordeeld op hun bekendheid door respondenten het logo van dit keurmerk te tonen, de zogenaamde geholpen bekendheid (tabel 4.11). Vrije Uitloop eieren, EKO nationaal, Milieukeur, Fairtrade/Max Havelaar zijn de meest bekende keurmerken. Verder blijkt er een lijn van een hoge bekendheid bij het segment 'keurmerkgebonden' naar een lage bekendheid bij de 'niet-keurmerkkopers'. Uitgezonderd Fairtrade en Scharrelvlees. Ten aanzien van Fairtrade geven juist de segmenten 'niet-keurmerkgebonden' en 'niet-keurmerkkopers' aan, hiermee bekend te zijn. Bij scharrelvlees zijn vooral twijfelaars bekend met het keurmerk. EKO-Europe, Demeter, Label Rouge en UTZ Certified zijn nog niet bekend. Uitspraken over deze keurmerken zijn daarmee arbitrair.

Het gaat bij dit onderdeel om geholpen bekendheid. Men mag daarom veronderstellen dat de score voor bekendheid aan de hoge kant is. Respondenten zullen eerder aangeven dat ze een keurmerk kennen, bijvoorbeeld doordat ze het weleens ergens gezien hebben, of bijvoorbeeld door associatie van een bepaald onderdeel. Scharrelvlees lijkt in bekendheid te profiteren van de bekendheid van de algemene bekendheid van het woord 'scharrel'.

Per keurmerk is daarnaast ingegaan op een aantal aspecten van keurmerken, te weten: de kennis over keurmerken ten opzichte van de gemiddelde Nederlander, geloofwaardigheid, betrouwbaarheid, weten waar dit keurmerk voor staat, waardering voor het keurmerk, behoefte aan het keurmerk, en de verwachting of er een markt is voor dit keurmerk.

In het algemeen valt op dat er een tweedeling is tussen de groepen die keurmerkgebonden zijn en de twijfelaars versus de groepen niet-keurmerkgebonden en niet-keurmerkkopers. Bij de groepen keurmerkgebonden en twijfelaars is er sprake van bewustzijn van keurmerken en hebben vaak een significant hogere score voor weten waar het keurmerk voor staat, de waardering van het keurmerk, aansluiting bij de behoefte aan het keurmerk, denken dat er een markt voor is, en betrouwbaarheid. Terwijl bij de groep niet-keurmerkgebonden en niet-keurmerkkopers het bewust zijn voor keurmerken nog ontwikkeld moet worden. Een tweedeling die ook al in voorgaande werd geconstateerd.

De belangrijkste bevindingen worden hieronder besproken; voor een uitgebreide toelichting wordt verwezen naar bijlage 3.

	Bekendheid van keurmerken onder de segmenten (Frequentie/% genoemd binnen segment)			
	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers
Beter Leven kenmerk	16 (16,7%)	47 (15,4%)	90 (14,3%)	26 (13,8%)
EKO nationaal	22 (22,9%)	58 (19,0%)	108 (17,2%)	25 (13,3%)
EKO-Europe	1 (1,0%)	3 (1,0%)	15 (2,4%)	1 (0,5%)
Demeter	7 (7,3%)	20 (6,5%)	22 (3,5%)	1 (0,5%)
FAIRTRADE/Max Havelaar	19 (19,8%)	58 (19,0%)	136 (21,7%)	38 (20,2%)
Label Rouge	3 (3,1%)	6 (2,0%)	2 (0,3%)	-
Marine Stewardship Council	9 (9,4%)	13 (4,2%)	28 (4,5%)	2 (1,1%)
Milieukeur	20 (20,8%)	55 (18,0%)	96 (15,3%)	24 (12,8%)
Rainforest Alliance	10 (10,4%)	19 (6,2%)	22 (3,5%)	4 (2,1%)
Scharrelvlees	17 (17,7%)	69 (22,5%)	100 (15,9%)	20 (10,6%)
UTZ Certified	1 (1,0%)	13 (4,2%)	23 (3,7%)	2 (1,1%)
Vrije Uitloop eieren	24 (25,0%)	59 (19,3%)	103 (16,4%)	20 (10,6%)

Beter Leven kenmerk

Het Beter Leven kenmerk de twee na bekendste onder de 12 keurmerken (geholpen). Er zit geen verschil in hoe de groepen tegen aspecten aankijken waar dit kenmerk voor staat. Het segment niet-keurmerkgebonden en het segment niet-keurmerkkopers hebben significant meer moeite om te beoordelen waar het keurmerk voor staat. Er is ook een lagere waardering voor het keurmerk, de behoefte aan het keurmerk, en de inschatting of er een markt is voor dit keurmerk. Alle groepen associëren het kenmerk met beter dierenwelzijn, maar toch ook met biodiversiteit. Ten aanzien van geloofwaardigheid scoort Beter Leven ook minder als de nummer één, Fairtrade. De groep 'niet-keurmerkkopers' vindt producten met Beter Leven kenmerk significant minder betrouwbaarder dan de andere drie segmenten.

EKO nationaal

Het nationale EKO-keurmerk is goed bekend onder consumenten. De kennis over het EKO-keurmerk is in het algemeen laag, bij het niet-keurmerkkopers segment is significant minder kennis aanwezig dan bij de overige segmenten. Er zit geen verschil in hoe de groepen tegen aspecten aankijken waar dit keurmerk

voor staat. Wel zit er verschil in hoe goed men dit kan beoordelen door te weten waar het keurmerk voor staat, de 'niet-keurmerkgebonden' en 'niet-keurmerkkopers' hebben hier significant meer moeite mee dan de 'keurmerkgebonden' en twijfelaargroepen. Ook bij dit keurmerk is de tweedeling tussen de segmenten evident voor waardering en behoefte aan het keurmerk, en de verwachting dat hier een markt voor is, en ook de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid scoren beter bij de 'keurmerkgebonden' en twijfelaar groepen.

Fairtrade/Max Havelaar

Over Fairtrade hebben de segmenten keurmerkkopers en twijfelaars het hoogste kennisniveau in vergelijking met de andere keurmerken. Opvallend is de groep twijfelaars die verschillend aankijkt tegen de aspecten waar dit keurmerk voor staat. De groep twijfelaars ziet Fairtrade als een overkoepelend keurmerk voor duurzame landbouw. Zo denkt de groep twijfelaars significant meer dat Fairtrade staat voor minder waterverbruik, minder emissie in de lucht, meer biodiversiteit dan niet-keurmerkkopers. En ten opzichte van de segmenten niet-keurmerkgebonden en niet-keurmerkkopers denken de twijfelaars dat Fairtrade gaat over minder energieverbruik, minder gebruik van conserveringsmiddelen, en dat Fairtrade beter is voor de gezondheid. En denken de twijfelaars ten opzichte van de keurmerkkopers dat Fairtrade meer gaat over een duurzamere teelt van gewassen. De twijfelaars zien Fairtrade als een keurmerk dat staat voor een overkoepelend programma. De segmenten keurmerk kopers en twijfelaars denken ook beter te weten waar Fairtrade voor staat. Niet-keurmerkkopers geven ook aan significant minder behoefte te hebben aan dit keurmerk dan de andere segmenten. Het keurmerkgebonden segment en twijfelaarssegment geven een significant hogere waardering aan het keurmerk, geven een hogere inschatting of er een markt is voor dit keurmerk, en vinden het keurmerk significant betrouwbaarder dan de andere twee segmenten.

Marine Stewardship Council

Marine Stewardship Council (MSC) is relatief onbekend en de analyses zijn enigszins arbitrair gegeven het lage aantal respondenten dat voor dit keurmerk de vragen heeft beantwoord. Twijfelaars denken eerder dat er een markt is voor dit keurmerk en hebben ook een sterkere behoefte aan dit keurmerk dan het segment niet-keurmerkgebonden.

Milieukeur

Milieukeur is relatief goed bekend onder het segment keurmerkgebonden. Bij het vergelijken van de segmenten valt op dat twijfelaars op enkele aspecten hogere verwachtingen heeft van milieukeur dan de andere segmenten. Zo denken twijfelaars ten opzichte van de niet-keurmerkkopers dat producten met milieukeur staan voor verlaagd energieverbruik en een beter dierenwelzijn. Dat laatste ook ten opzichte van de keurmerkkopers. Twijfelaars springen er ook uit omdat zij meer dan de segmenten niet-keurmerkgebonden en niet-keurmerkkopers weten waar milieukeur voor staat, meer waardering hebben voor milieukeur, een sterkere behoefte hebben aan het keurmerk, eerder verwachten dat er een markt voor is, en zij vinden milieukeur geloofwaardiger en betrouwbaarder.

Rainforest Alliance

Rainforest Alliance is relatief onbekend en de analyses zijn enigszins arbitrair gegeven het lage aantal respondenten dat voor dit keurmerk de vragen heeft beantwoord. Twijfelaars denken vergeleken met niet-keurmerkkopers dat producten met een Rainforest Alliancekeurmerk beter zijn voor de gezondheid. Twijfelaars denken ten opzichte van het segment niet-keurmerkgebonden dat de producten minder conserveringsmiddelen bevatten.

Scharrelvlees

Kennis van het keurmerk scharrelvlees is relatief beperkt, vooral in verhouding tot niet-keurmerkkopers. Twijfelaars denken vergeleken met niet-keurmerkkopers dat producten met het scharrelvleeskeurmerk een beter dierenwelzijn hebben gehad. Twijfelaars denken vergeleken met het segment niet-keurmerkgebonden dat producten met het scharrelvlees keurmerk beter zijn voor de eigen gezondheid en dat de dieren duurzamer gehouden worden, en ook waarderen ze het keurmerk meer, hebben ze er een sterkere behoefte aan en vinden ze het betrouwbaarder dan het segment niet-keurmerkgebonden.

Vrije Uitloop eieren

Vrije Uitloop eieren is het best bekende keurmerk bij het keurmerkgebonden segment. Twijfelaars denken vergeleken met het segment niet-keurmerkgebonden en niet-keurmerkkopers meer kennis te hebben over het Vrije Uitloop eieren-keurmerk, en waarderen het keurmerk ook meer. Twijfelaars vinden vergeleken met het niet-keurmerkgebonden segment dat producten met het keurmerk Vrije Uitloop eieren minder bodememissie geven en ook beter zijn voor de eigen gezondheid, en hebben ook een sterkere behoefte aan het keur-

merk. Ten opzichte van het keurmerkgebonden segment vinden twijfelaars dat producten met het keurmerk Vrije Uitloop eieren meer gaan over eerlijke handel.

4.7 Conclusie

Keurmerken die nu al een hoge spontane bekendheid genieten onder consumenten zijn:

- Fairtrade/Max Havelaar, die worden geassocieerd met een eerlijke prijs voor de boeren en eerlijke handel;
- Ik Kies Bewust/gezonde keuze/bewuste keuze, die worden geassocieerd met een gezondere levensstijl;
- EKO/Biologisch keurmerk, die worden geassocieerd met biologische producten.

Van de producten die door consumenten het meest recent werden gekocht met een keurmerk, hadden die in veruit de meeste gevallen een keurmerk van dit drietal.

Daarna is Beter Leven het meest bekend, en daarna volgt een serie keurmerken van MSC en Scharrel tot Demeter.

Voor consumenten is het van belang dat keurmerken worden geborgd door een onafhankelijke partij. Consumenten vinden de overheid de geëigende partij om de regels voor keurmerken te formuleren als ook de inhoud te bepalen. Ook zou overheid een rol kunnen spelen in ondersteuning van een onafhankelijke borging. Dit is van belang omdat dit anders dan de praktijk. De afgelopen jaren heeft de overheid bedrijven en maatschappelijke organisaties een platform geboden om via private weg keurmerken te ontwikkelen.

Consumenten hebben ook behoefte aan meer transparantie en meer voorlichting en duiding van keurmerken.

De groep consumenten die nu geen keurmerken kopen of daar geen binding mee hebben, voelen zich er ook niet bij betrokken. Bij deze groep moet allereerst betrokkenheid worden ontwikkeld voordat tot aankoopgedrag wordt overgegaan.

Op basis van de mate waarin keurmerken onderdeel zijn van het aankoopproces van producten, zijn consumenten in te delen in vier segmenten:

1. *Een keurmerkgebonden segment (8%)*

Zij kopen een product dat een keurmerk heeft en kopen het niet meer als er geen keurmerk op staat. Voor dit segment dienen keurmerken in eerste instantie als moreel appel voor dier, mens en milieu als hoop voor systeem-

verandering en regels, daarna pas komen eigen gezondheid. Deze groep kenmerkt zich met de laagste verantwoordelijkheid voor kinderen, het hoogste percentage vegetariërs of flexitariërs, en hoogste aankoopfrequentie van biologische producten. De respondenten van deze groep wonen relatief vaker in een grote stad. De meeste boodschappen doen ze relatief vaak bij Albert Heijn. Wat opleiding betreft heeft deze groep het hoogste percentage hoog opgeleiden.

2. *Een segment met twijfelaars (25%)*

Zij gaan twijfelen over de aanschaf van een product, als er geen keurmerk meer op staat. Voor dit segment is een keurmerk vooral bedoeld om de eigen gezondheid te bevorderen, maar daarnaast ook het leven van dier, mens en milieu. Keurmerken helpen deze consumenten om een breed palet aan maatschappelijke doelen te ondersteunen. De respondenten zitten wat aantal vegetariërs en flexitariërs als ook aankopen van biologische producten tussen het voorgaande segment en volgend segment in. Deze groep kent het hoogste percentage vrouwen.

3. *Een niet-keurmerkgebonden segment (51%)*

Zij blijven het product kopen dat zij normaal doen, ook als er geen keurmerk meer op staat. Bij dit segment draaien keurmerken voornamelijk om de eigen gezondheid en zijn dier, mens en milieu onderschikte onderwerpen. Zij gebruiken keurmerken vooral om zich een weg te zoeken naar gezonde producten in de complexe wereld, pas ver daarna komen andere duurzaamheidselementen. Verder wordt deze groep gekenmerkt doordat zij de hoogste verantwoordelijkheid hebben voor kinderen. Onder de respondenten is dit de groep met het laagste percentage vegetariërs. De meeste boodschappen doen ze relatief weinig bij Aldi.

4. *Een niet-keurmerkkopers segment (16%)*

Zij kopen geen producten met een keurmerk. Hier is opvallend dat keurmerken nauwelijks met milieuvriendelijkheid worden geassocieerd. De groep wordt gekenmerkt door het laagste percentage flexitariërs, en een zeer lage aankoopfrequentie van biologische producten. De respondenten wonen relatief weinig in een dorp. De boodschappen doen deze mensen relatief vaak bij Aldi en Lidl, en relatief minder bij Albert Heijn.

Er is een duidelijke tweedeling tussen de segmenten voor een aantal onderwerpen. Het segment 'keurmerkgebonden' en het segment 'twijfelaars' vindt keurmerken significant waardevoller, men heeft meer interesse in keurmerken en voelt zich er ook meer bij betrokken.

De twee rollen van een keurmerk als informatiedrager en als marketinginstrument blijken voor de consumenten ambivalent. Hoewel de segmenten keurmerkgebonden en twijfelaars keurmerken meer als informatiedrager zien, en in mindere mate als een marketinginstrument. Niet-keurmerkgebonden en niet-keurmerkkopers zien het vaker als een marketinginstrument.

Op dit moment is het segment 'twijfelaars' nog zoekende naar de precieze betekenis van keurmerken, terwijl de 'keurmerkkopers' op de hoogte zijn van de inhoud van het keurmerken. Dat wordt geïllustreerd in de analyses per keurmerk, waar de twijfelaars keurmerken aangeven keurmerken te zien als een manier om aan brede maatschappelijke uitdagingen te werken. Zo viel bij vrije uitloop eieren op dat het segment twijfelaars producten van dit keurmerk significant meer associëren met eerlijke handel dan de keurmerkkopers. De huidige keurmerkkopers zijn een relatief klein segment, maar zijn meer op de hoogte van keurmerken. Om van de twijfelaars ook keurmerkkopers te maken is het relevant dat keurmerken de aandacht krijgen die ze verdienen.

Van de vaak gesuggereerde verwarring die keurmerken zouden veroorzaken, blijkt nauwelijks sprake. Dit onderzoek laat zien dat er behoefte is aan meer en betere keurmerken en aan goede voorlichting en verdere duiding van de verschillen tussen keurmerk door een onafhankelijke instelling.

5 Conclusies

Uit dit onderzoek blijkt dat de volgende keurmerken een hoge spontane bekendheid genieten onder consumenten en ook het meest worden gekocht vanwege het keurmerk:

- *Fairtrade/Max Havelaar*: deze keurmerken worden geassocieerd met een eerlijke prijs voor de boeren en eerlijke handel
- *Ik Kies Bewust/gezonde keuze/bewuste keuze*: deze keurmerken worden geassocieerd met een gezondere levensstijl;
- EKO/Biologisch: biologische producten

Consumenten vinden het van belang dat keurmerken worden geborgd door een onafhankelijke partij. Bedrijven hebben in tegenstelling tot de overheid een eigenbelang dat leidt tot lager consumentenvertrouwen.

Nederlandse consumenten die regelmatig tot altijd boodschappen doen en wel eens een keurmerk op de verpakking hebben gezien, zijn in te delen in 4 segmenten op basis van hun aankoopgedrag van keurmerken:

- keurmerkgebonden (8% van de bevolking)
 - Deze groep koopt een product vanwege het keurmerk
- twijfelaars (25% van de bevolking)
 - Deze groep twijfelt over een product als er geen keurmerk meer op zou staan
- niet-keurmerkgebonden (51% van de bevolking)
 - Deze groep blijft het product kopen ongeacht of er een keurmerk op staat of niet
- niet-keurmerkkopers (16% van de bevolking)
 - Deze groep heeft nog nooit een keurmerk op een verpakking gezien.

Voor 33% van de bevolking geeft een keurmerk meerwaarde aan een product. Gemiddeld genomen staan keurmerken, volgens consumenten, vooral voor het helpen van mensen in ontwikkelingslanden en beter voor de eigen gezondheid. In de keurmerkgebonden groep, geven consumenten aan dat keurmerken hen ook inzicht in milieu en dierenwelzijn geven boven inzicht in de eigen gezondheid. Ook blijkt dat de 67% van de bevolking, die keurmerken wel opmerkt, maar er niet mee bezig is of zich niet aangesproken voelt door keurmerken, vooral twijfels heeft over de betrouwbaarheid hiervan. In deze groep wordt vaker verondersteld dat keurmerken een marketingtruc zijn.

In dit onderzoek zijn verschillen gevonden tussen de keurmerken Beter Leven kenmerk, EU Biologisch, Fairtrade, Label Rouge, MSC, Milieukeur, Rainforest Alliance, PROduCERT Scharrelvlees, UTZ Certified en CPE Vrije Uitloop eieren in doelstelling, benadering of oorsprong van het keurmerk. Deze verschillen uiten zich vooral in de gestelde criteria. Wat betreft de controle op naleving is er minder onderscheid.

Veel keurmerken hebben hun criteria verankerd middels een hoge betrokkenheid van de stakeholders en/of verwijzingen naar wetgeving of nationale of internationale normen. De meeste keurmerken maken op de een of andere manier gebruik van wetenschappelijke kennis, via overleg met (onafhankelijke) experts in de vorm van commissies of colleges van deskundigen. Dit wordt echter niet zodanig vastgelegd dat er in dit onderzoek een verband gelegd kan worden tussen deze kennis en de gestelde criteria. Er komt bij een aantal keurmerken echter geleidelijk meer aandacht voor impact studies.

De in dit onderzoek onderzochte keurmerken onderscheiden zich op milieu, sociaal en dierwelzijn en -gezondheid. Op het gebied van milieu, zijn zes keurmerken actief, te weten: Fairtrade, Rainforest Alliance, UTZ Certified, Marine Stewardship Council (MSC), EU Biologisch en Milieukeur. De eerste drie, Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified, leggen naast milieu ook een sterke nadruk op het sociale aspect. De anderen doen dat niet specifiek. EU Biologisch en Milieukeur, hebben naast milieu ook aandacht voor dierenwelzijn en -gezondheid. MSC richt zich op milieuaspecten van visproducten.

De milieucriteria van Fairtrade en UTZ Certified zijn (gedeeltelijk) voortgangscriteria. UTZ heeft geen criteria betreffende emissies naar de lucht en minder strenge criteria met betrekking tot bestrijdingsmiddelen. Van deze drie keurmerken heeft Rainforest Alliance op het gebied van milieu de meest stringente criteria. Rainforest Alliance is met name sterk op het gebied van water en bodem en biodiversiteit. Op het gebied van milieu richt EU Biologisch zich op water en bodem, emissies naar de lucht (alleen grenzen aan stikstof), biodiversiteit (voornamelijk bodembiodiversiteit), en heeft strenge eisen met betrekking tot bestrijdingsmiddelen (geen kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen). Milieukeur Varkens richt zich voornamelijk op water en bodem, energie (zowel verbruik als aandeel duurzame energie) en emissies naar de lucht (grenzen aan ammoniak, fosfaat en stikstof). De focus van MSC ligt op de biodiversiteit (in zee), waaronder het tegengaan van overbevissing en de overleving van soorten.

Het sociale aspect van duurzaamheid, onderverdeeld in arbeid en eerlijke handel, krijgt aandacht bij Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified. Betreffende arbeid zijn er weinig grote verschillen. Het meest in het oog springende verschil zit in de salariëring. Fairtrade voorziet in geleidelijk stijgende salarissen

(boven het regionale gemiddelde en het minimumloon), waar Rainforest Alliance het salaris minimaal gelijkstelt aan het regionale gemiddelde en minimumloon, terwijl UTZ Certified eist dat het salaris voldoet aan nationale wetgeving en sector overeenkomsten. Op het gebied van de eerlijke handel zijn de criteria van Fairtrade het meest stringent. Als enige voorziet Fairtrade in een minimumprijs, de mogelijkheid tot prefinanciering en een Fairtrade premie.

Op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid, zijn de volgende zes keurmerken actief: EU Biologisch, Milieukeur, Label Rouge, Beter Leven kenmerk, CPE Vrije Uitloop en PROduCERT Scharrelvlees. Op het gebied van dierwelzijn en -gezondheid heeft EU Biologisch de meeste en meest stringente criteria. PROduCERT Scharrelvarkensvlees heeft met name hoge normen op het gebied van antibioticagebruik, terugdringen ingrepen in lichaamsdelen en toegang tot de open lucht. Milieukeur Varkens heeft een breed palet aan specifieke criteria en mogelijke keuzemaatregelen om producenten diervriendelijker te laten werken. Beter Leven kenmerk (varken, 1-ster) richt zich voornamelijk op meer leefruimte en inzet van speelmateriaal. De normen van Label Rouge zitten tussen scharrel en biologisch in.

6 Discussie en aanbevelingen

Met dit onderzoek is getracht inzicht te geven in de onderliggende aspecten van een aantal keurmerken, die verkrijgbaar zijn in de Nederlandse markt. Hiervoor is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van openbare bronnen. De keurmerk-informatie is ter toetsing aangeboden bij de verschillende keurmerkinstellingen.

Uit dit onderzoek blijkt dat de verschillen tussen keurmerken soms in nuances liggen. Daardoor is het begrijpelijk dat consumenten het soms lastig vinden onderscheid te maken tussen de verschillende keurmerken.

In dit project is niet onderzocht hoe keurmerken beter bij consumenten onder de aandacht kunnen worden gebracht. Consumenten geven zelf aan graag meer informatie te ontvangen over de achtergrond. Maar eerder onderzoek (Imminck et al, nog te publiceren) leert ook dat een belangrijk deel van de consumenten niet actief op zoek gaat naar dergelijke informatie.

Op basis van dit onderzoek wordt aanbevolen:

- De controle van keurmerken zo objectief en onafhankelijk mogelijk in te richten. Slechts een derde van de Nederlandse consumenten gelooft dat keurmerken meerwaarde hebben. Degenen die het niet geloven denken dat keurmerken een marketingtool zijn van bedrijven. Door de controle van keurmerken door een onafhankelijke partij te laten uitvoeren, zal het vertrouwen van consumenten stijgen en zal de doelstelling van meerwaarde inzichtelijk maken beter overkomen.
- De wetenschappelijke basis van keurmerken beter inzichtelijk te maken. Uit dit onderzoek is gebleken dat het lang niet altijd duidelijk is welke wetenschappelijke basis keurmerken hebben. Door deze te integreren in het merkbeleid en hierover openheid van zaken te geven, kan een verbrede vertrouwensbasis richting consumenten ontstaan.
- De maatschappelijke impact van keurmerken beter duidelijk te maken. Behalve voor het Ecokeurmerk wordt voor geen van de keurmerken duidelijk welke maatschappelijke impact het kopen van producten met dat keurmerk heeft. Keurmerkorganisaties kunnen op dat vlak hun strategische en tactische keuzes nog beter verkopen.

Literatuur en websites

Amstel, M. van, P. Driessen en P. Glasbergen 2008. 'Eco-labeling and information asymmetry: a comparison of five eco-labels in the Netherlands.' In: *Journal of Cleaner Production* 16: pp. 263-276.

Bos, J., J.J. de Haan en W. Sukkel 2007. *Energieverbruik, broeikasgasemissies en koolstofopslag: de biologische en gangbare landbouw vergeleken*. PRI en PPO rapport 140. Wageningen: Plant Research International en Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Danse, M.G., M.M. Eppink, H.J. van der Fels, H.R.J. van Kernebeek, V.M. van Immink en P. Sterrenburg 2011. Inzicht voor de consument in duurzaamheidslabels. Rapport: 2011-033. Den Haag: LEI en Wageningen UR.

Gulbrandsen, L.H. 2009. 'The emergence and effectiveness of the Marine Stewardship Council'. In: *Marine Policy* 33: pp. 654-660.

Ingenbleek, P.T.M. en V.M. Immink 2009. 'De verschillende rollen van keurmerken: lessen uit de duurzaamheidsdiscussie.' In: *Gezondheidslogo's op eten. Verkenningen rond hun recente opmars*. Dr. H. Dagevos en Dr.ir. E. van Kleef. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.

Ingenbleek, P. T.M. en M.T.G. Meulenberg 2006. 'The Battle Between Good and Better. A Strategic Marketing Perspective on Codes of Conduct for Sustainable Agriculture'. In: *Agribusiness: An International Journal* 22 (4), pp. 451-73.

Kamau, M.W., L. Mose, R. Fort en R. Ruben 2010. *The Impact of Certification on Smallholder Coffee Farmers in Kenya: The case of 'UTZ' certification program*. Conference Paper (AAAE, AEASA).

MarketResponse 2011, 6 november. *Keurmerken voedingsmiddelen slaan de plank mis*. <http://www.marketresponse.nl/nieuws/persberichten/keurmerken-voedingsmiddelen-slaan-de-plank-mis/>

- Meeusen, M.J.G., S. Reinhard en E.J. Bos 2008. *Waardering van de duurzaamheidsprestaties van de biologische landbouw*. LEI rapport 2008-017. Den Haag: LEI.
- Nelson, V. en B. Pound 2009. *The Last Ten Years: A Comprehensive Review of the Literature on the Impact of Fairtrade*. NRI Report.
- Netwerk Bewust Verbruiken 2010. *Vergelijking van drie koffie labels: Fairtrade, Rainforest Alliance, UTZ Certified*.
- Reinecke, J. 2010. 'Beyond a subjective theory of value and towards a 'fair price': an organizational perspective on Fairtrade minimum price setting'. In: *Organization* 17 (5), pp. 563-581.
- Ruben, R. en G. Zuniga 2010. 'How standards compete: comparative impact of coffee certification in Northern Nicaragua'. In: *Supply Chain Management: An International Journal* 16 (2), pp. 98-109.
- Schmitzberger, I., Th. Wrba, B. Steuer, G. Aschenbrenner, J. Peterseil en H.G. Zechmeister, 2005. 'How farming styles influence biodiversity maintenance in Austrian agricultural Landscapes'. In: *Agriculture Ecosystems and Environment* 108, pp. 274-290.
- Smits, M.J.W. en F.A.N. van Alebeek 2007. *Biodiversiteit en kleine landschapselementen in de biologische landbouw; Een literatuurstudie*. WOt-rapport 39. Wageningen: Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu.
- Snoo, G.R. de en G.W.J. van de Ven 1999. 'Environmental themes on Ecolabels'. In: *Landscape and Urban Planning* 46, pp. 179-184.
- Spruijt-Verkerke, J., H. Schoorlemmer, S. van Woerden, G. Peppelman, M. de Visser en I. Vermeij, 2004. *Duurzaamheid van de biologische landbouw. Prestaties op milieu, dierenwelzijn en arbeidsomstandigheden*. Rapport 328. Wageningen: Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.
- Sukkel, W., J. Spruijt, G. Peppelman en I. Vermeij 2007. *Verantwoorde en communiceerbare argumenten bij biologische producten: milieueffecten*. Rapport 362. Wageningen: Praktijkonderzoek Plant & Omgeving.

Bijlage 1

Vergelijking keurmerken op duurzaamheidscriteria

Tabel B1.1 Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)
	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
A. Milieu			
A0. Bestrijdingsmiddelen gebruik			
	Minimaal gebruik van chemicaliën.	Minimaal, wisselend gebruik van chemicaliën.	Type en hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen passend voor de situatie.
<i>lijst van verboden middelen</i>	Fairtrade International PML part 1 (Red List). Uitzonderingen mogelijk.	List of Prohibited Pesticides - Sustainable Agriculture Network, November 2011.	UTZ CERTIFIED List of Banned Crop Protection products

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)		
Duurzaamheidsthema	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	score
A1. Water en bodem					
<i>training efficiënt watergebruik</i>	Binnen 3 jaar.	+	Onderdeel van 'training en scholing' programma	+	-
<i>waarborg rationeel watergebruik</i>	Binnen 3 jaar, als gevolg van training.	+	'Water conservati' programma	+	Vanaf jaar 3
<i>aantonen efficiëntie in geval van irrigatie</i>	Binnen 3 jaar, als onderdeel van training.	+		+	Vanaf jaar 3.
<i>irrigatiewater uit duurzame bron</i>	Indien bronnen dreigen op te drogen, neemt men actief contact op met de autoriteiten	-/+		-	+
<i>training gebruik kunstmest</i>	Binnen 6 jaar.	+	Onderdeel van 'training en scholing' programma	+	Aanwezigheid competentie verplicht.

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
		Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)	
		Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waar aan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	
Duurzaamheidsthema		score	score	score	
<i>voorwaarden aan water-afvoer</i>		+	+	+	
<i>eisen aan lozingen in water</i>	Binnen 6 jaar.	+	100%	+	
<i>beschermende zones langs water</i>	Binnen 6 jaar.	+		Strook natuurlijke vegetatie.	
<i>risicoanalyse kwaliteit water</i>	Gezondheidsrisico van irrigatie water moet worden bepaald en regulier gemonitord	+	'monitoring and analysis' programma	Vanaf jaar 3, jaarlijkse risicoanalyse waterbronnen irrigatie.	
<i>gebruik mest i.v.m. kwaliteit water</i>	Binnen 1 jaar: niet nabij waterbronnen. Binnen 6 jaar: training m.b.t. juiste gebruik van mest.	+	-	Niet binnen 5 meter van water.	

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
Duurzaamheidsthema	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)	
		score	score	score	score
<i>verbetering bodemvruchtbaarheid</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	+	+
<i>nieuwe productie</i>	Binnen 3 jaar rapportage over aangebrachte verbeteringen.	Bodem- of gewasbemesting programma	Alleen op geschikt land (100%).	Vanaf jaar 2, maatregelen behoud en herstel bodemstructuur en -vruchtbaarheid.	+
<i>ontbossing / verbranding verboden</i>	Alleen op geschikte land	+	100%	Geen nieuwe productie op land dat niet is geclassificeerd als landbouwgrond.	+
<i>gebruik vegetatieve bodemflora</i>		-		Ontbossing van oerbos verboden.	-
<i>bemesting</i>	Binnen 6 jaar: training m.b.t. juiste gebruik van mest.	+	Bodem- of gewasbemesting programma	Type en hoeveelheid mest passend.	+
<i>braakliggend terrein</i>		-	Plan t.a.v. braakliggend terrein.	Additioneel: herbebossing/herstel van ongebruikte gebieden.	+

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)		
	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.		UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	
Duurzaamheidsthema			score	score	
<i>vruchtwisselingssystemen</i>			-	UTZ gebruikt alleen vaste gewassen. n.v.t.	
<i>(gevaar op) erosie in beeld brengen</i>	Binnen 3 jaar.		+	-	
<i>training bodemerosie</i>	Binnen 6 jaar.		+	-	
<i>preventie en controle erosie</i>	Preventie op risico op erosie door wind, water, de mens of dieren moet plaatsvinden of indien al sprake is van erosie moet dit worden aangepakt.		+	Gebruik van technieken ter preventie. +	
A2. Energie					
<i>energieverbruik</i>	Binnen 3 jaar verbruik verbeteren.	Energie-efficiëntie plan: verhoging efficiëntie.	+	Maatregelen ter verhoging efficiëntie. +	

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
Duurzaamheidsthema	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)	
		score	score	score	score
<i>aandeel duurzame energie</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	small	50%	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	
A3. Emissies naar de lucht					
<i>broeikasgasemissies</i>	Binnen 3 jaar (indien mogelijk) aandeel hernieuwbare bronnen vergroten.	+	Energie-efficiëntie plan: verhoging aandeel hernieuwbare energie.	+	Producent gebruikt wanneer mogelijk hernieuwbare energie.
	Binnen 6 jaar rapportage over maatregelen ter reductie van broeikasgasemissies.	+	Maatregelen ter reductie van broeikasgasemissies.	+	-
<i>CO2 opslag</i>	Binnen 6 jaar rapportage over maatregelen ter verhoging van CO2-opslag.	+	Maatregelen ter verhoging van CO2-opslag.	+	-
<i>ammoniak</i>		-		-	-
<i>fosfaat</i>		-		-	-
<i>stikstof</i>		-		-	-

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)		
Duurzaamheidsthema	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	score
A4. Transport				-	-
A5. Reststromen					
<i>hoeveelheid</i>	Binnen 3 jaar bewustzijn over minimaal gebruik van materialen die hergebruikt of gerecycled kunnen worden.	Behandelingssysteem voor afval gericht op reductie.		+	-
<i>opslag (gevaarlijk) afval</i>	Binnen 3 jaar aangestelde gebieden voor opslag gevaarlijk afval.	Risico beperkende opslag van afval.		+	Verkleining risico van vervuiling water. +
<i>verwerking gevaarlijk afval</i>	Binnen 3 jaar aangestelde gebieden voor verwerking gevaarlijk afval.			+	+
<i>verwerking afvalwater</i>	Binnen 3 jaar.	Behandelingssysteem voor afvalwater.		+	+

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)		
Duurzaamheidsthema <i>verbod op verbranding afval</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	
	Binnen 3 jaar: alleen als het toestaan is op grond van lokale reglementering en alle veiligheidsvoorschriften worden gevolgd.	Verbranding van afval in de openlucht verboden.		score	
<i>hergebruik</i>	Binnen 3 jaar bewustzijn over hergebruik van reststromen.	Behandelingssysteem voor afval gericht op hergebruik.	Producent gebruikt de bijproducten als mest, compost, mulch of energiebron. Hergebruik afvalwater alleen van voldoende kwaliteit.	score	
A6. Biodiversiteit					
<i>eisen (biodiversiteit) aan import</i>				score	
<i>(over)bevisning</i>				score	

Tabel B1.1				Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
Fairtrade		Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)			
	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waar aan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	score	score	
Duurzaamheidsthema							
<i>bijangsten</i>				-		-	
<i>verbod destructieve vis-technieken</i>				-		n.v.t.	
<i>duurzaamheid en overleving van soorten</i>	Binnen 1 jaar waarborging duurzaamheid en overleving van soorten.		Duurzaam behoud primair bos en de soorten die daarin leven.	+		+	
<i>vreemde soorten</i>	Binnen 3 jaar bewustzijn over vreemde soorten (zodat deze niet geïntroduceerd worden).			+		-	
<i>verbod op handel/jacht wilde dieren</i>			100%. Uitzondering onder voorwaarden voor culturele of etnische groepen.	-	+	-	
<i>bescherming gebieden met hoge biodiversiteitswaarde</i>	Vermijden van negatieve effecten op gebieden met hoge biodiversiteitswaarde.		Identificatie en bescherming ecosystemen (100%). Productie mag geen negatief effect hebben op 'biological conservation areas'.	+	+	+	

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
Duurzaamheidsthema	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)	
		Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score
<i>herstel gebieden met hoge biodiversiteitswaarde</i>			Herstel ecosystemen.	+	-
<i>verbinding tussen ecosystemen</i>			Verbinding tussen ecosystemen behouden of herstellen.	+	-
<i>buffer zones</i>	Binnen 6 jaar buffer zones.		Minimale beschermingszone.	+	Strook natuurlijke vegetatie langs water.
<i>ontbossing</i>	Binnen 3 jaar.		100%	+	Achteruitgang en/of ontbossing van 'primary forest' is verboden. Ontbossing van 'secondary forest' alleen onder strikte voorwaarden.
<i>niet-gebruikte gebieden</i>			100%. Herbebossing en herstel	+	Zo veel mogelijk herbebossing en herstel van niet-gebruikte gebieden.

Tabel B1.1				Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
		Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)			
		Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waar aan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.			
Duurzaamheidsthema		score	score	score	score	score	score
<i>bedreigde soorten</i>	Binnen 3 jaar bewustzijn over bedreigde soorten (zodat deze niet 'verzameld' worden).	+	Oogsten van bedreigde plantsoorten verboden. In gevangenschap houden van bedreigde diersoorten verboden.	+	Additional: Producent beschermt bedreigde soorten en restricteert het ja-gen, smokkelen en verzamelen.	+	
B. Sociaal							
B7. Arbeid							
<i>arbeidsvoorwaarden</i>							
<i>minimaal salaris</i>	Salaris minimaal gelijk aan CAO voor-schriften, regionale gemiddelde, en minimum loon.	+	Salaris minimaal gelijk aan het regionale gemiddelde en het minimum loon (100%).	+	Salaris voldoet aan nationale wetgeving en sector overeenkomsten.	+	
<i>stijging salaris</i>	Binnen 3 jaar geleidelijk hoger dan regionale gemiddelde en minimum loon. Management en werknemers moeten verhogingen bespreken om een 'leefbaar' loonhoogte te verkrijgen.	+		-		-	

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
		Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)	score
Duurzaamheidsthema	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waar aan voldaan moet worden - deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	score
<i>recht op medezeggenschap</i>	Werknemers hebben het recht zich te organiseren.	Werknemers hebben het recht zich te organiseren.	Werknemers hebben het recht zich te organiseren en collectieve onderhandelingen te plegen.	+	+
<i>stimuleren medezeggenschap</i>	Binnen 3 jaar, bij afwezigheid vakbond, oprichting stimuleren.	Herhaaldelijk mogelijkheden aanbieden.		+	-
<i>contracten</i>	Binnen 3 jaar regulier werk, waar mogelijk, uitgevoerd door vaste werknemers.	Werknemers rechtstreeks in dienst nemen, tenzij contractant werk kan bieden onder dezelfde voorwaarden.	Vaste werknemers hebben een arbeidsovereenkomst/contract.	+	+
<i>toegang medische zorg</i>	Aanwezigheid van EHBO voorzieningen en getraind personeel.	Toegang tot medische zorg voor alle werknemers (incl. familie).	Toegang tot medische zorg (regulier en spoed) voor alle werknemers (incl. familie).	+	+

Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified					
Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
Duurzaamheidsthema	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)	
		score	score	score	score
<i>onderwijs & training (algemeen)</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	small	50%	50%	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.
<i>arbeidsomstandigheden</i>	Binnen een jaar na toetreding moet toegang tot onderwijs voor kinderen van deelnemers geregeld zijn. Zie Hired Labour 1.1.2.2	+	Toegang tot onderwijs voor kinderen van schoolleeftijd die op het bedrijf werken. Onderwijsprogramma voor werknemers (incl. familie).	+	Certificaathouder stimuleert toegang tot onderwijs voor kinderen van schoolleeftijd die op het bedrijf wonen, en onderwijs/ training van werknemers (incl. familie).
<i>training over risico's daarvanlijk werk</i>	Werkprocessen, werkplaatsen en apparatuur moeten veilig zijn. Binnen 3 jaar.	+	Zeer uitgebreid programma op het gebied van veiligheid op het werk. Onderdeel trainingsprogramma dat arbeiders leert hun werk correct en veilig uit te voeren.	+	Risicoanalyse en bijbehorend actieplan ter verbetering van veilige werkomstandigheden.

Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified					
Tabel B1.1	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)	
		score	score	score	score
	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.		Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.		UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.
Duurzaamheidsthema		score	score	score	score
<i>beschermende kleding</i>	Binnen 3 jaar voorzien in beschermende kleding en materiaal.	+	Beschermende kleding voor werknemers die in aanraking komen met chemische producten.	+	Beschermende kleding voor werknemers die in aanraking komen met gewaardijde producten.
<i>aantal uren</i>	Voorwaarden m.b.t. aantal gewerkte uren, rustperiodes, vakantiedagen, en overwerk.	+	Voorwaarden m.b.t. aantal gewerkte uren, rustperiodes, vakantiedagen, en overwerk.	+	Voorwaarden m.b.t. aantal gewerkte uren, rustperiodes, vakantiedagen, en overwerk.
<i>verbod op dwangarbeid</i>		+	100%	+	+
<i>gezondheid</i>	Binnen 3 jaar verbeteren van de gezondheidsvoorschriften.	+	Een programma gericht op waarborging gezondheid op het werk.	+	Risicoanalyse en bijbehorend actieplan ter verbetering van gezonde werkomstandigheden. Werknemers die regelmatig in aanraking komen met gevaarlijke producten moeten jaarlijks hun gezondheid laten nakijken.

Tabel B1.1 Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)
Duurzaamheidsthema <i>drinkwater</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.
	score +	score +	score +
<i>diversiteit en gelijkheid</i> <i>verbod op discriminatie</i> <i>o.b.v. ras, huidskleur,</i> <i>geslacht, e.d.</i>	Voorzien in schoon drinkwater.	Toegang tot drinkwater voor alle werknemers. De kwaliteit van het water moet gewaarborgd zijn.	
	score +	score +	score +
<i>verbod op (medische) tests</i>	Geen test op zwangerschap, HIV of genetische stoomis voor potentiële werknemers.		
	score +	score -	score -

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified				
Duurzaamheidsthema	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)		UTZ CERTIFIED (koffie)		
		score	score	score	score	
<i>minderheden</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	small	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden - deze zijn weergegeven met 100%.	50%	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	+
<i>verbod op kinderarbeid</i>	Binnen Hired Labour 1.2.2.1 definieert Fair trade dat minderbedeelden en minderheden door middel van training en andere programma's moeten worden opgenomen. Kinderen onder 15 jaar mogen niet in dienst genomen worden. Eigen kinderen onder 15 jaar mogen, onder strikte voorwaarden, helpen.	+	Werknemers mogen niet jonger zijn dan 15 jaar (100%). Eigen kinderen onder 15 jaar mogen, onder strikte voorwaarden, helpen.	-	Certificaathouder stimuleert gelijke deelname van benadeelden/ minderheden in het bedrijf. Kinderen onder 15 jaar mogen niet in dienst als permanente of seizoen medewerkers.	+
<i>extra eisen werknemers onder 18 jaar</i>	Werknemers onder 18 jaar mogen geen werk doen dat hun gezondheid of veiligheid kan schaden.	+	Werknemers onder 18 jaar mogen max. 8 uur per dag, 42 uur per week werken, werk mag geen belemmering zijn voor onderwijs en niet schadelijk voor de gezondheid (100%).	+	Personen onder 18 jaar mogen niet werken met gewasbeschermingsmiddelen of ander gevaarlijk werk uitvoeren.	+

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)		
	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	
<i>Duurzaamheidsthema creëren van werkgelegenheid</i>	score -	In geval van verlies aan werkgelegenheid dienen de betreffende werknemers als eerste in aanmerking te komen voor ander werk of economische compensatie te ontvangen.	score +	score -	
B8. Eerlijke handel					
<i>preferanciering</i>	Tot 60% van de waarde van het contract moet geprefinancierd worden als de producent daarom vraagt.			score -	
<i>minimumprijs</i>	Fairtrade garandeert een minimumprijs. Als de relevante marktprijs hoger ligt, moet minstens de marktprijs betaald worden.			score -	

Tabel B1.1		Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)		
Duurzaamheidsthema <i>zorg voor lokale gemeenschappen</i>	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden - deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.	score	score
	Fairtrade exploitanten moeten naast de Fairtrade prijs ook een Fairtrade premie voor het product betalen. Deze premie moet gebruikt worden voor de sociale, ecologische en economische ontwikkeling van de producentengemeenschap.	Maatregelen ter behartiging van de behoeften van lokale bevolkingsgroepen (100%). Gebieden en activiteiten die belangrijk zijn voor de gemeenschap mogen niet nadelig beïnvloed worden door bedrijfsactiviteiten. Meewerken aan bescherming en behoud natuurlijke rijkdommen en ontwikkeling van de lokale economie. Bijdragen aan lokale initiatieven m.b.t. milieunderwijs en -onderzoek.	Gebieden van sociale, culturele of religieuze betekenis dienen geïdentificeerd en behouden te worden.	+	+
<i>prioriteit lokale arbeid en goederen en diensten</i>				-	-
<i>culturele vrijheid</i>		Respect t.a.v. culturele activiteiten.	Op het bedrijf levende families mogen vrijuit culturele uitingen bezigen.	-	+

Tabel B1.1 Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)
	Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations 1. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden – deze zijn weergegeven met 100%.	UTZ CERTIFIED heeft aparte sets van criteria voor koffie, thee en cacao. Onderstaande criteria zijn van toepassing op koffie. Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode aan voldaan moet worden.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
<i>C. Dierwelzijn en -gezondheid</i>			
C9. Dierwelzijn en -gezondheid	-	SAN heeft een speciale norm voor vee- teelt (niet meegenomen in dit onderzoek)	-
<i>D. Handel</i>			
D10. Handel			
<i>scheiding gecertificeerde en niet-gecertificeerde producten</i>	+	In alle fasen van de keten (100%).	In alle fasen van de keten. +

Duurzaamheidscriteria van Fairtrade, Rainforest Alliance en UTZ Certified			
Duurzaamheidsthema <i>gescheiden productie</i>	Fairtrade	Rainforest Alliance (landbouw)	UTZ CERTIFIED (koffie)
		Aangesloten organisaties zijn met name small producer organizations ¹ . Alle criteria zijn verplicht. Voor een deel van de criteria geldt dat er binnen een vastgestelde periode (3 of 6 jaar) aan voldaan moet worden.	Bedrijven moeten voldoen aan tenminste 50% van de (toepasselijke) criteria van elk principe en aan tenminste 80% van alle (toepasselijke) criteria. Daarnaast zijn er 15 'critical' criteria waaraan voldaan moet worden - deze zijn weergegeven met 100%.
Duurzaamheidsthema <i>gescheiden productie</i>	score -	score -	score n.v.t.
<i>samengestelde producten</i>	Samengestelde producten moeten uit Fairtrade gecertificeerde ingrediënten bestaan, indien deze verkrijgbaar zijn ('all that can be Fairtrade, must be Fairtrade'). In ieder geval moet minimaal 20% van alle ingrediënten Fairtrade gecertificeerd zijn. Ge-labelde enkelvoudige producten (zoals koffie en thee) moeten 100 % gecertificeerd zijn.	Minstens 90% van het product moet gecertificeerd zijn. Producten die 30-90% gecertificeerde ingrediënten bevatten mogen het label dragen bij vermelding van dat percentage.	score -

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Producert) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 juli 2003.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
A. Milieu			
A0. Bestrijdingsmiddelen	-	-	-
A1. Water en bodem	-	-	-
fosfaat		(semi)gesloten bedrijf: max 17,3 kg P ₂ O ₅ /1.000 kg groei vleesvarkensbedrijf: max 16,2 kg P ₂ O ₅ /1.000 kg groei	+
stikstof		(semi)gesloten bedrijf: max 42,0 kg N/ 1.000 kg groei vleesvarkensbedrijf: max 41,4 kg N/ 1.000 kg groei	+
zink		Keuze: onder 415 gram/1.000 kg groei	+

Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
Duurzaamheidsthema	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Producert) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 Juli 2003.
	score	score	score
koper		Keuze: onder 100 of 130 gram/ 1.000 kg groei	+
A2. Energie energieverbruik	-	(semi)gesloten bedrijf: max. 2.600 MJ/ 1.000 kg groei vleesvarkensbedrijf: max 1.800 MJ/ 1.000 kg groei	+
aandeel duurzame energie	-	Verbruik groene stroom en/of eigen energieproductie levert compensatie voor restricties energieverbruik. In 2012: gebruik groene stroom verplicht	+

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Producert) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 juli 2003.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
A3. Emissies naar de lucht			
broeikasgasemissies	-	Keuze: mestopslag buiten (voor lagere methaanemissie) of mest afvoeren voor verwerking (voor minder emissies)	-
CO ₂ -opslag	-		-
ammoniak	-	Vanaf 2010: alle dierplaatsen voldoen aan norm Besluit Huisvesting.	-
stikstof	-	(semi-)gesloten bedrijf: max 42,0 kg N/ 1.000 kg groei vleesvarkensbedrijf: max 41,4 kg N/ 1.000 kg groei	-
A4. Transport			
mestafzet in de regio	-	Keuze	-

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 Juli 2003.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
A5. Reststromen hergebruik	-	Keuze: gebruik bijproducten voedingsmiddelenindustrie Keuze: gebruik warmte en water naastliggende bedrijven	-
A6. Biodiversiteit B. Sociaal	-		-
B7. Arbeid	-		-
B8. Eerlijke handel inkoop producten 'eerlijke handel'	-	Eis in 2013: alleen RTRS soja via Book & Claim Keuze: gebruik voedergroedstoffen met aandacht voor sociale aspecten zoals Fair Trade	-

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 juli 2003.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
C. Dierwelzijn en gezondheid			
C9. Dierwelzijn en gezondheid			
antibioticagebruik	Beperking antibioticagebruik in overleg met de dierenarts.	In 2012: norm (aantal dagdoseringen per dierjaar) voor gebruik antibiotica (90% van de streefwaarde van sDA)	Onder strikte voorwaarden.
uitval per jaar	Vleesvarkens $\leq 1,9\%$ gespeende biggen $\leq 1,9\%$	Vleesvarkens $< 1,9\%$ gespeende biggen $< 1,9\%$	-
organafwijkingen	Besproken met dierenarts.	Vleesvarkens $\leq 60\%$ slachterijgemiddelde (of $\leq 20\%$)	-
karkasafwijkingen	Besproken met dierenarts.	Vleesvarkens $\leq 60\%$ slachterijgemiddelde (of $\leq 8\%$)	-

Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees		Beter Leven 1-ster (varkens)		Milieukeur (varkens)		Scharrelvlees (varkens)	
		score	score	score	score		
Duurzaamheidsthema							
ingrepen (met uitzondering van castratie)	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	+	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	+	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 juli 2003.		
daglicht in stal	Couperen staart zodanig dat minimaal 10 cm overblijft (zeug), of 5 cm (folgelt), of 2,5 cm (gespeende big). Tanden van biggen knippen of slijpen verboden.	+	Beren geen neusringen.	+	Couperen, afleiden of verwijderen van lichaamsdelen niet toegestaan.		+
minimumoppervlakte binnenruimte (ligruimte)	Duidelijk dag- en nachtritme in de stal. Bij nieuw- en verbouw, doch uiterlijk in 2025, min. 2% lichtdoorlatend oppervlak. Zeugen: min. 2,25 m ² ; Gespeende biggen: min. 0,4 m ² ; Vleesvarkens: min. 1 m ² .	+	Keuze	+	Diert ongestoord de stal te kunnen binnentreden; 1/30 deel licht-doorlatende oppervlakte.		+
minimumoppervlakte buitenruimte (uitloop)		-	Keuze	-	Aansluiting op Varkensbesluit, extra ruimte geen eis	Zeugen, vleesvarkens: 0,5 m ² /hok + 0,1 m ² /varken + 0,1 m ² /20 kg varken; Gespeende biggen: min. 0,5 m ² ;	+
				+	Keuze	Onverhard: min. 25 m ² per dier; Verhard: gelijk aan ligruimte.	+

Tabel B1.2				Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
Duurzaamheidsthema	Beter Leven 1-ster (varkens)		Milieukeur (varkens)		Scharrelvlees (varkens)		
		score		score		score	
voer	Voldoende en GMP+	+	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 Juli 2003.			
duur van het vervoer	Vleesvarkens: max. 8 uur. Biggen: max. 6 uur.	+	Keuze: ruwvoer verstrekking	+	Krachtvoer: scharrelvarkensvoer (plantaardige ingrediënten en/of melkproducten) Ruwvoer: ruime hoeveelheid	+	
vloeruitvoering	Minstens 40% dicht.	+	In 2012: maximale transportafstanden varkensvervoer.	+		-	
stro/strooisel		-	Keuze	+	Grotendeels gesloten vloer.	+	
ziektepreventie gebaseerd op houderijpraktijken en rassenkeuze.		-	Keuze	+	Voldoende stro.	+	
ziekten onmiddellijk behandeld		-	Hygiëne maatregelen ten behoeve van preventie ziekten.	+		-	

Tabel B1.2		Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)		
				score	score
Duurzaamheidsthema					
ziekenboek aanwezig	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 juli 2003.	+	+
ernstig zieke dieren tijdig geëuthanaseerd	Ziekenboek moet aan een aantal voorwaarden voldoen.			+	-
gezondheidsplan	Samen met GVP-dierenarts opgesteld gezondheidsplan.	Er wordt een gezondheids- en welzijnsplan opgesteld dat jaarlijks wordt geëvalueerd.		+	-
gezondheidsrapportage	Alle gevallen van sterfte, ziekte-uitbraken en euthanasie genoteerd en met dierenarts besproken.	Uitgebreide gezondheidsrapportage door dierenarts.		+	-
verbod op elektrische veedrijvers				+	+
verbod op castratie	Castratie van biggen is verboden.	Vleesvarkens niet gecastreerd.	Castratie mag alleen plaatsvinden gedurende eerste levensweek.	+	-

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Producert) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 Juli 2003.
	score	score	score
Duurzaamheidsthema			
schuilplaatsen buiten	-	-	-
toegang tot uitloop in openlucht	-	Keuze	Permanent.
begroeiing van de uitloop	-	-	-
gebruik van de uitloop	-	-	-
guste/dragende zeugen in groepshuisvesting	-	100% vanaf 2010.	+
controle klimaatstelsel	-	Minimaal 1 keer per jaar door deskundige.	+
toegang tot drinkwater	Onbeperkt.	Varkens ouder dan 14 dagen onbeperkt toegang.	Permanent beschikking over voldoende vers drinkwater.
schuurgelegenheid	+	Keuze	+
Afleidingsmateriaal	+	In 2012: eis	-

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 juli 2003.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
D. Handel			
D10. Handel			
scheiding gecertificeerde en niet-gecertificeerde producten	+ Gecertificeerde dieren en producten dienen gescheiden geslacht, verwerkt en opgeslagen te worden.	Varkensvlees met Milieukeur moet onomstotelijk bewijsbaar gescheiden blijven van andere soorten varkensvlees.	+ Geldt voor productiebedrijf, handelaar, slachterij, be- en verwerkingsbedrijf en grossier. Vleesverkooppunt en horeca-bedrijf mogen uitsluitend scharrelvlees gebruiken, tenzij voorverpakt.
gescheiden productie	-	Op primaire bedrijf alleen 100% MK, bij vervolgschakels product verplicht gekanaliseerd.	+
samengestelde producten	-	Minstens 75% van het product, bestaande uit minimaal twee grondstoffen, moet gecertificeerd zijn. Producten die 10-75% gecertificeerde	-

Tabel B1.2 Duurzaamheidscriteria van Beter Leven kenmerk, Milieukeur en PROduCERT Scharrelvarkensvlees			
	Beter Leven 1-ster (varkens)	Milieukeur (varkens)	Scharrelvlees (varkens)
	Alle criteria zijn verplicht. Elk criterium heeft een specifieke sanctie in geval van niet naleven.	De criteria zijn onderverdeeld in specifieke criteria (waaraan voldaan moet worden), en keuzemaatregelen (waar een minimaal aantal punten behaald moet worden, circa 10-35%). De belangrijkste keuzemaatregelen zijn meegenomen en worden aangegeven met 'Keuze'.	Onder (Product) scharrelvlees vallen drie aparte regelingen: scharrelkippenvlees, -rundvlees en -varkensvlees. Onderstaande criteria zijn gebaseerd op 'Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees, versie 1, 1 Juli 2003.
Duurzaamheidsthema	score	score	score
		ingrediënten bevatten mogen geëtiketteerd worden als 'bereid met' producten bij vermelding van dat percentage.	

Bronnen: Dierenwelzijnsnormen voor varkens met 1 ster (2010), Certificatieschema voor dierlijke producten (2010), Control- en certificeringsreglement PROduCERT gecertificeerd Scharrelvarkensvlees (2003).

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
Duurzaamheidsthema	score	score	score
A. Milieu			
A0.			
Bestrijdingsmiddelen			
gebruik	Geen kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen.		
lijst van verboden middelen	Limitatieve lijst van toegelaten producten en stoffen.		
A1. Water en bodem			
training efficiënt watergebruik	-	-	-
waarborg rationeel watergebruik	-	-	-
aantonen efficiëntie in geval van irrigatie	-	-	-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
Duurzaamheidsthema	score	score	score
irrigatiewater uit duurzame bron	-	-	-
training gebruik kunstmest	-	-	-
voorwaarden aan waterafvoer	-	-	-
eisen aan lozingen in water	-	-	-
beschermende zones langs water	-	-	-
risico-analyse kwaliteit water	-	-	-
gebruik afvalwater	-	-	-
gebruik mest in verband met kwaliteit water	Maximumgrens voor het gebruik van dierlijke mest per hectare.		-

Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
Tabel B1.3	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
Duurzaamheidsthema	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennem met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	score
opslag mest in verband met kwaliteit water	-	-	-
bescherming water tegen vervuiling	-	-	-
verbetering bodemvruchtbaarheid	Hoeveelheid organisch bodemmateriaal minimaal handhaven, de bodemstabiliteit en -biodiversiteit verbeteren.	-	-
nieuwe productie	-	-	-
ontbossing/verbranding verboden	-	-	-
gebruik vegetatieve bodemflora	-	-	-
bemesting	Gebruik dierlijke mest of organisch materiaal van biologische productie	-	-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
Duurzaamheidsthema	score	score	score
braakliggend terrein	(maximum per hectare). -	-	-
Vruchtwisselings-systemen	Gebruik adequate meerjarige vruchtwisselingsystemen. +	-	-
(gevaar op) erosie in beeld brengen	-	-	-
training bodemerrosie	-	-	-
preventie en controle erosie	-	-	-
A2. Energie	-	-	-
A3. Emissies naar de lucht			
broeikasgasemissies	-	-	-
CO ₂ -opslag	-	-	-
ammoniak	-	-	-

Tabel B1.3		Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge		
Duurzaamheidsthema	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennem met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.		score	score
fosfaat	-	-		-	-
stikstof	+ Veebezetting mag niet meer stikstof opleveren dan 170 kg per jaar en per hectare landbouwgrond.	-		-	-
A4. Transport	-	-		-	-
A5. Reststromen	-	-		-	-
A6. Biodiversiteit					
eisen (biodiversiteit) aan import	+ Producten moeten voldoen aan Europese eisen voor biologische productie (aantoonbaar gecontroleerd).	-		-	-
duurzaamheid en overleving van soorten	-	-		-	-
vreemde soorten	-	-		-	-
verbod op handel/acht wilde dieren	-	-		-	-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
Duurzaamheidsthema	score	score	score
bescherming gebieden met hoge biodiversiteitswaarde	-	-	-
herstel gebieden met hoge biodiversiteitswaarde	-	-	-
verbinding tussen ecosystemen	-	-	-
buffer zones	-	-	-
ontbossing	-	-	-
niet-gebruikte gebieden	-	-	-
bedreigde soorten	-	-	-
B. Sociaal			
B7. Arbeid	-	-	-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennem met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
Duurzaamheidsthema	score	score	score
B8. Eerlijke handel	-	-	-
C. Dierwelzijn en -gezondheid			
C9. Dierwelzijn en -gezondheid			
antibiotica-gebruik	Onder strikte voorwaarden.		Toegestaan, indien voorgeschreven door dierenarts.
uitval per jaar	-	-	-
orgaanafwijkingen	-	-	-
karkasafwijkingen	-	-	-
ingrepen (met uitzondering van castratie)	Ingrepen als het couperen van staarten, knippen van tanden, snavelkappen en onthoornen mogen niet routinematig worden toegepast.		-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
Duurzaamheidsthema	score	score	score
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
daglicht in stal	Er moet ruimschoots daglicht in het gebouw kunnen komen. Ononderbroken nachtelijke rustperiode (zonder kunstlicht) van minstens acht uur.	-	-
minimumoppervlakte binnenruimte (ligruimte)	Verschillende maten per dier per gewichtsklasse (zie Verordening 889/2008 - bijlage III).	1/9 m ² per kip.	1/9 m ² per kip.
minimumoppervlakte buitenruimte (uitloop)	Verschillende maten per dier per gewichtsklasse (zie Verordening 889/2008 - bijlage III).	4 m ² per kip.	Beperkt (min. 5 m ² per kip) of onbeperkt.
voer	Biologisch voer.	-	100% plantaardig, mineralen en vitamines waarvan minimaal 75% graan.
duur van het vervoer	Duur van het vervoer tot een minimum beperkt.	-	Max. 3 uur of 100 km.

Tabel B1.3		Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge		
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.			
Duurzaamheidsthema	score	score	score	score	
vloeruitvoering	+	-	-	-	
stro/strooisel	+	Min. 250 cm ² per kip en min. 1/3 grondoppervlak bedekt met strooisel.	+	Verplicht in legnesten minimaal 5 cm dik, geregeld verversen.	
ziektepreventie gebaseerd op houderij praktijken en rassenkeuze	+	-	-	Rustiek ras met langzame groei.	
ziekten onmiddellijk behandeld	+	-	-	-	
ziekenboeg aanwezig	+	-	-	-	
ernstig zieke dieren tijdig geëuthanaseerd	-	-	-	-	
gezondheidsplan	-	-	-	-	
gezondheidsrapportage	+	Er dienen veeboeken te worden bijgehouden.	-	-	

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
Duurzaamheidsthema	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	score
verbod op elektrische veedrijvers	-	-	-
verbod op castratie	-	-	-
schulplaatsten buiten	Castratie (verdoofd) is toegestaan. De openlucht ruimten voor pluimvee moeten schuilmogelijkheden bieden.	Min. 4 per ha, beschutting tegen slecht weer en roofdieren. Permanent.	+
toegang tot uitloop in openlucht	+	+	Minimaal 11 uur/dag.
begroeiing van de uitloop	De openluchtruimten voor pluimvee moeten voor het grootste deel begroeid zijn.	Grotendeels begroeid.	+
gebruik van de uitloop	-	Niet voor andere doeleinden, behalve als boongeaard. bosterrein of grasland.	+
huisvesting in groepen	+	-	-
guste/dragende zeugen	Behalve in de laatste fase van de dracht	-	-
	+	-	-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
Duurzaamheidsthema			
in groepshuisvesting	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
controle klimaatsysteem	en tijdens de zoogtijd.		
toegang tot drinkwater	De openlucht ruimten voor pluimvee moeten de dieren gemakkelijk toegang geven tot voldoende drink- en voederbakken.		Minimumeisen aan ruimte per dier bij drinkplaats.
schuurgelegenheid			
afleidingsmateriaal			
D. Handel			
D10. Handel			
scheiding gecertificeerde en niet-gecertificeerde producten	In alle fasen van de keten.	De eieren moeten op het terrein van het legbedrijf worden gestempeld.	Gecertificeerde dieren moeten in aparte stallen, minimaal 30 m van andere stallen verwijderd.
	+	+	+
	score	score	score
	-	-	-
	+	-	+
	-	-	-
	-	-	-

Tabel B1.3 Duurzaamheidscriteria van EU Biologisch, CPE Vrije Uitloop en Label Rouge			
	EU Bio	CPE Vrije Uitloop	Label Rouge
	De EU Bio criteria zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten Verordening (EEG) nr. 834/2007 van 28 juni 2007, en Verordening (EEG) nr. 889/2008 van 5 september 2008, inclusief bijlagen. Alle criteria zijn verplicht.	De criteria inzake eieren van hennen met vrije uitloop zijn vastgelegd in Europese wetgeving, te weten: Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008. Alle criteria zijn verplicht.	
Duurzaamheidsthema	score	score	score
gescheiden productie	Biologische productie strikt gescheiden van niet-biologische productie. +	Als huisvestingsvormen (KAT en klein-volières/kooien) op het terrein niet strikt zijn gescheiden, moeten deze voor plausibiliteitscontroles aangemeld worden bij de 'Gütegemeinschaft Eier GmbH' (GGE).	+/- -
samengestelde producten	Keurmerk mag alleen worden gebruikt op producten die voor meer dan 95% uit biologische ingrediënten bestaan. +	-	-

Bronnen: verordening (EG) nr. 834/2007 en de uitvoeringsbepalingen Verordening (EG) nr. 889/2008, Bijlage II onder 1. van Verordening (EG) nr. V589/2008 en KAT handleiding voor legbedrijven (2011), Notice technique oeufs et poules fermières élevées en pleins air/liberté (2009).

Tabel B1.4 Duurzaamheidscriteria van Marine Stewardship Council

MSC	
De MSC principes zijn alleen van toepassing op visserij van 'wilde' vis. De drie principes zijn onderverdeeld in 31 criteria. Per principe moeten gemiddeld minimaal 80 van de 100 punten behaald worden. Een score op een criterium van minder dan 60 punten is niet toegestaan.	
Duurzaamheidsthema	score
A. Milieu	
A0. Bestrijdingsmiddelen	
A1. Water en bodem	-
A2. Energie	-
A3. Emissies naar de lucht	-
A4. Transport	-
A5. Reststromen	-
hoeveelheid	+
opslag (gevaarlijk) afval	-
verwerking gevaarlijk afval	-
verwerking afvalwater	-
verbod op verbranding afval	-
hergebruik	-
A6. Biodiversiteit	-
eisen (biodiversiteit) aan import	-
	-

Tabel B1.4 Duurzaamheidscriteria van Marine Stewardship Council	
	<p>MSC</p> <p>De MSC principes zijn alleen van toepassing op visserij van 'wilde' vis. De drie principes zijn onderverdeeld in 31 criteria. Per principe moeten gemiddeld minimaal 80 van de 100 punten behaald worden. Een score op een criterium van minder dan 60 punten is niet toegestaan.</p>
Duurzaamheidsthema (overbevisning)	score +
bijvangsten	Vangsthoeveelheden moeten hoge productiviteit van beviste bestanden garanderen. De beheerstrategie moet in lijn zijn met het behalen van de lange termijn maximale oogst. In geval van uitputting (tot een bepaalde drempel/ondergrens) moet aantoonbaar herstel bewerkstelligd worden op basis van een lange-termijnbeheer in lijn met de maximum duurzame oogststrategie.
verbod destructieve vistechnieken	+
duurzaamheid en overleving van soorten	Behoud van natuurlijke functionele relaties tussen soorten onderling. Behoud van biologische diversiteit op genetisch, soorts- en bestandsniveau.
vreemde soorten	+
verbod op handel/jacht wilde dieren	Visserijen die op uitheemse soorten vissen komen in principe niet in aanmerking voor certificering tenzij de introductie onherstelbaar is en de soort na vele jaren onderdeel is geworden van het ecosysteem.
bescherming gebieden met hoge biodiversiteitswaarde	Onherstelbare effecten op zeebodems zijn niet toegestaan.
herstel gebieden met hoge biodiversiteitswaarde	-
verbinding tussen ecosystemen	-
buffer zones	-
ontbossing	-
niet-gebruikte gebieden	-

Tabel B1.4 Duurzaamheidscriteria van Marine Stewardship Council	
MSC	
	De MSC principes zijn alleen van toepassing op visserij van 'wilde' vis. De drie principes zijn onderverdeeld in 31 criteria. Per principe moeten gemiddeld minimaal 80 van de 100 punten behaald worden. Een score op een criterium van minder dan 60 punten is niet toegestaan.
Duurzaamheidsthema	score
bedreigde soorten	+
B. Sociaal	Minimaliseren van sterfte/beschadiging van bedreigde of beschermde soorten.
B7. Arbeid	-
B8. Eerlijke handel	-
C. Dierwelzijn en -gezondheid	
C9. Dierwelzijn en -gezondheid	-
D. Handel	
D10. Handel	
scheiding gecertificeerde en niet-gecertificeerde producten	M.b.t. inkomende en uitgaande vis en afval, door het gehele verwerkings- of productieproces heen.
gescheiden productie	Fysieke of tijdelijke scheiding van gecertificeerde en niet-gecertificeerde productielijnen.
samengestelde producten	Smaakstoffen gemaakt van niet-gecertificeerde vstvoevoegingen kunnen worden gebruikt (max. 5%) indien de smaakstoffen van gecertificeerde vstvoevoegingen niet commercieel verkrijgbaar zijn.
Bronnen: MSC Principles and Criteria for Sustainable Fishing (2010), MSC Chain of Custody Standard (2005).	

Bijlage 2

Duiding tabellen hoofdstuk 3

Hieronder volgt een beschrijving van de gebruikte termen in de diverse tabellen in hoofdstuk 3.

Algemene kenmerken

- *Beheerder*. Beheerder en/of eigenaar van het keurmerk.
- *Controle*. Instelling die de controle verzorgt.
- *Financiering*. Bronnen van inkomsten voor het keurmerk.
- *Positie van beheerder*. Type organisatie van de beheerder.
- *Interne/externe validatiecriteria*. Typering van het proces van criteriaontwikkeling.

Gestrenghed en verankering van de criteria

- *Beschikbaarheid*. Beschikbaarheid van de criteria.
- *Meetbaarheid*. Aanduiding van de meetbaarheid van de criteria op drie niveaus: grotendeels, deels, of weinig meetbaar.
- *Striktheid*. Mate waarin criteria verplicht zijn.
- *Wetgeving*. Hier wordt aangegeven of er in de criteria verwezen wordt naar (inter)nationale wetgeving.
- *(Internationale) normen*. Hier wordt aangegeven of er in de criteria verwezen wordt naar (internationale) normen.
- *Betrokkenheid stakeholders*. Manier waarop stakeholders betrokken zijn bij de ontwikkeling van de criteria.
- *College van deskundigen*. Aanwezigheid van een College van deskundigen en/of (onafhankelijke) experts.
- *Wetenschappelijke onderbouwing*. Korte indicatie van aanwezigheid van wetenschappelijke onderbouwing.

'Compliance information system'

- *Monitoring/inspectieproces.* Indicatie van de transparantie van het monitoring/inspectieproces. Ontstaat er wel of niet een helder beeld van het proces op grond van de beschikbare documentatie.
- *Kosten.* Indicatie van de transparantie van de kostenstructuur. Ontstaat er wel of niet een helder beeld van de kosten op grond van de beschikbare documentatie.
- *Inspectiekosten.* Aanduiding van wie de inspectie- of controlekosten betaalt.
- *Kosten licentie.* Aanduiding van wie de licentiekosten betaalt. Eventueel aangevuld met hoe de kosten zijn vormgegeven.
- *Positie van monitoringorganisatie.* Typering van organisatie die keurmerkhouders controleert.
- *Accreditatie van monitoringproces.* Naam van accreditatie.
- *Frequentie van monitoring.* Aanduiding hoe vaak er controle plaatsvindt.
- *Niet-aangekondigde audits.* Aanduiding of en eventueel hoe vaak er onaangekondigde controles plaatsvinden.
- *Klachtenprocedures.* Aanduiding van de aanwezigheid van een klachtenprocedure.
- *Interne controle.* Aanduiding of en in welke gevallen er sprake moet zijn van een intern controle systeem.
- *Traceerbaarheid.* Aanduiding in hoeverre systeem van traceerbaarheid verplicht is.
- *Ketencontrole.* Aanduiding welke ketendeelnemers gecontroleerd worden.

'Non-compliance response system'

- *Sanctioneringsprocessen.* Indicatie van de transparantie van het sanctioneringsproces. Ontstaat er wel of niet een helder beeld van het proces op grond van de beschikbare documentatie.
- *Ondersteunende processen.* Indicatie van de transparantie van de ondersteunende processen. Ontstaat er wel of niet een helder beeld van deze processen op grond van de beschikbare documentatie.
- *Handleiding.* Aanwezigheid van een handleiding voor potentiële deelnemers.
- *Aanvraagprocedure.* Aanwezigheid van een aanvraagprocedure.
- *Training.* Aanwezigheid van de mogelijkheid voor (potentiële) deelnemers tot het volgen van een training.

- *Technische ondersteuning.* Aanwezigheid van technische ondersteuning (ondersteuning gericht op kennis en/of vaardigheden ten behoeve van het kunnen voldoen aan bepaalde criteria).
- *Financiële ondersteuning.* Aanwezigheid van financiële ondersteuning, uit eigen middelen of verwijzing naar mogelijkheden bij derden.
- *Ondersteunende omgeving.* Aanwezigheid van een ondersteunende omgeving, in de vorm van een secretariaat of via een website.
- *Waarschuwing.* Aanduiding of er in bepaalde gevallen van inbreuk een waarschuwing wordt gegeven.
- *Certificaat ontnemen.* Aanduiding of onder bepaalde omstandigheden het certificaat wordt ontnomen.

Bijlage 3

Toelichting consumentenonderzoek

Tabel B3.1		Kennis van de keurmerken ten opzichte van de gemiddelde Nederlander onder de segmenten (vraag 30b) (schaal 1= heel weinig - 5= heel veel)*=significantie verschillen p<0,05				
	Segment 1 (8%) keurmerk- gebonden	Segment 2 (25%) twijfelaars	Segment 3 (51%) niet- keurmerk- gebonden	Segment 4 (16%) niet- keurmerk- kopers	Gemiddeld totale steekproef	
Beter Leven kenmerk	2,88* ^{1>4}	2,55	2,43	2,11	2,45	
EKO nationaal	2,73* ^{1>3,4}	2,59* ^{2>4}	2,21* ^{3>4}	2,16	2,36	
<i>EKO-Europe</i>	3,00	2,67	1,87	3,00	2,10	
<i>Demeter</i>	3,00	2,65	2,50	1,00	2,60	
Fairtrade/ Max Havelaar	3,32* ^{1>3,4}	2,83* ^{2>4}	2,59* ^{2>4}	2,16	2,63	
<i>Label Rouge</i>	3,67	2,67	1,00		2,63	
Marine Stewardship Council	2,22	3,08	2,50	2,00	2,58	
Milieukeur	2,15	2,60* ^{2>3,4}	1,95	1,80	2,13	
Rainforest Alliance	2,50	2,26	2,00	2,50	2,21	
Scharrelvlees	2,76	2,75* ^{2>3}	2,28	2,33	2,48	
<i>UTZ Certified</i>	1,00	1,92	2,17	2,50	2,07	
Vrije uitloop eieren	2,67	2,90* ^{2>3,4}	2,35	2,10	2,51	

Tabel B3.2

Geloofwaardigheid van de keurmerken onder de segmenten
(1 = Ja; 2 = Een beetje; 3 = Nee) (vraag 30c)

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Beter Leven kenmerk	1,44* ^{1<3,4}	1,64	1,87	1,93	1,78
EKO nationaal	1,68* ^{1<4}	1,53* ^{2<3,4}	1,91	2,20	1,81
<i>EKO-Europe</i>	2,00	2,00	2,13	2,00	2,10
<i>Demeter</i>	1,43	1,65	1,95	1,00	1,74
Fairtrade/ Max Havelaar	1,37* ^{1<3,4}	1,52* ^{2<4}	1,76	1,97	1,71
<i>Label Rouge</i>	1,33	2,00	2,00		1,81
Marine Stewardship Council	1,89	1,62	1,89	2,00	1,83
Milieukeur	1,90	1,78* ^{2<3,4}	2,07	2,12	1,97
Rainforest Alliance	1,70	1,89	2,00	2,00	1,90
Scharrelvlees	1,59* ^{1<3}	1,84	1,97	2,00	1,89
<i>UTZ Certified</i>	3,00	1,85	1,78	2,50	1,87
Vrije uitloop eieren	1,67	1,78	1,83	1,95	1,80

Tabel B3.2 Het Beter Leven kenmerk in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) $p < 0,05$

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=13	N=41	N=86	N=24	N=171
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	2,08	2,37	2,33	1,83	2,24
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	2,33	2,48	2,51	2,29	2,46
Minder energieverbruik	2,08	2,33	2,44	1,96	2,32
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	2,57	2,50	2,54	2,13	2,47
Minder transport	3,21	3,17	2,81	2,82	2,94
Hergebruik van afval	2,00	2,36	2,21	1,96	2,19
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	3,15	3,02	2,90	2,64	2,91
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstandig- heden	2,31	2,45	2,37	2,04	2,34
Eerlijke handel	2,50	3,15	2,89	2,91	2,92
Beter dierenwelzijn	4,79	4,77	4,52	4,42	4,59
Beter voor mijn gezondheid	2,47	3,07	2,68	2,54	2,74
Minder conserverings- middelen	2,08	2,78	2,48	2,08	2,47
Betere diergezondheid	4,53	4,56	4,38	4,38	4,44
Duurzame teelt van gewassen	2,07	2,70	2,37	2,08	2,39
Duurzame vangst van dieren	4,00	4,19	3,66	3,46	3,80
Duurzaam houden van dieren	4,29	4,57	4,24	4,23	4,33

Tabel B3.2**Het Beter Leven kenmerk in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) p<0,05 (vervolg)**

Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	4,07 ^{*1>3,4}	4,00 ^{*2>3,4}	3,43 ^{*3>4}	2,76	3,54
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat	4,06 ^{*1>3,4}	3,39 ^{*2>4}	3,24	2,70	3,27
Ik waardeer dit keurmerk zeer	4,40 ^{*1>3,4}	3,88 ^{*2>3,4}	3,28	2,92	3,47
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	4,07 ^{*1>3,4}	3,40 ^{*2>3,4}	2,67	2,35	2,93
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	4,31 ^{*1>3,4}	4,00 ^{*2>3,4}	3,49	3,26	3,67

Tabel B3.3 Het EKO nationaal staat volgens de segmenten voor (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens)

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=18	N=53	N=88	N=20	N=184
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	3,28	3,44	3,31	2,75	3,28
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	3,74	3,70	3,48	3,30	3,55
Minder energieverbruik	3,70	3,58	3,54	3,00	3,51
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	3,67	3,77	3,47	3,05	3,53
Minder transport	3,00	3,24	3,22	2,53	3,14
Hergebruik van afval	3,14	3,60	3,33	2,79	3,33
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	3,62	3,47	3,29	3,00	3,35
Betere arbeidsvoor- waarden en arbeids- omstandigheden	2,26	2,71	2,71	2,06	2,60
Eerlijke handel	2,53	3,02	3,08	2,58	2,95
Beter dierenwelzijn	3,40	3,58	3,38	2,25	3,31
Beter voor mijn gezondheid	3,55	3,54	3,24	2,80	3,31
Minder conserverings- middelen	3,57	3,78	3,54	3,35	3,59
Betere diergezondheid	3,30	3,71	3,48	2,58	3,43
Duurzame teelt van gewassen	4,24	3,98	3,91	3,45	3,92
Duurzame vangst van dieren	3,45	3,60	3,34	2,67	3,36
Duurzaam houden van dieren	3,55	3,58	3,53	2,89	3,48

Tabel B3.3**Het EKO nationaal in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) p<0,05 (vervolg)**

Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,75 ^{*1>3,4}	3,77 ^{*2>3,4}	3,30	2,76	3,42
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat.	3,05	3,24 ^{*2>3,4}	2,64	2,30	2,81
Ik waardeer dit keurmerk zeer	3,70 ^{*1>3,4}	3,75 ^{*2>3,4}	3,03	2,68	3,26
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	3,38 ^{*1>3,4}	3,34 ^{*2>3,4}	2,46	2,17	2,78
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	3,86 ^{*1>3,4}	3,88 ^{*2>3,4}	3,21	2,75	3,42

Tabel B3.4 **Het EKO-Europe staat volgens de segmenten voor (vraag 31)**
(schaal 1=helemaal oneens weinig - 5= helemaal eens)

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=1	N=8	N=2	N=1	N=12
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik		3,50	3,38		3,42
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)		3,50	2,88		3,08
Minder energieverbruik		3,00	3,25		3,25
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)		3,50	3,00		3,17
Minder transport		4,00	3,13		3,25
Hergebruik van afval		3,50	3,00		3,08
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)		3,33	3,33		3,31
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstan- digheden		3,50	3,33		3,25
Eerlijke handel		3,00	3,38		3,27
Beter dierenwelzijn		3,50	2,88		2,91
Beter voor mijn gezond- heid		3,50	3,44		3,33
Minder conserverings- middelen		3,50	3,38		3,36
Betere diergezondheid		3,00	3,38		3,18
Duurzame teelt van ge- wassen		2,50	3,30		3,15
Duurzame vangst van dieren		3,50	3,11		3,17
Duurzaam houden van dieren		3,00	2,89		2,92

Tabel B3.4		Het EKO-Europe in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) (vervolg)			
Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar		3,00	3,00		3,00
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat		2,33	2,27		2,31
Ik waardeer dit keurmerk zeer		3,50	3,00		3,08
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk		3,50	3,00		3,07
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is		2,67	3,09		3,00

Tabel B3.5

Het Demeter staat volgens de segmenten voor (vraag 31)
(schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens)

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=7	N=15	N=17	N=1	N=41
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	4,14	4,00	3,65		3,90
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	4,43	4,31	3,76		4,12
Minder energieverbruik	4,14	4,27	3,75		4,03
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	4,29	4,31	3,71		4,07
Minder transport	3,71	3,86	3,47		3,69
Hergebruik van afval	4,00	3,79	3,27		3,65
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	3,71	4,40	4,00		4,12
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstandig- heden	3,86	3,53	3,00		3,42
Eerlijke handel	3,57	3,80	3,07		3,51
Beter dierenwelzijn	4,14	4,19	3,61		3,95
Beter voor mijn gezond- heid	4,00	4,13	3,44		3,83
Minder conserveringsmid- delen	4,00	4,56	4,32		4,37
Betere diergezondheid	4,14	4,19	3,67		3,98
Duurzame teelt van gewassen	4,43	4,67	4,17		4,41
Duurzame vangst van dieren	3,14	3,75	3,18		3,44
Duurzaam houden van dieren	4,57	4,06	3,61		3,98

Tabel B3.5	Het Demeter in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) (vervolg)				
Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,71	4,13	3,11		3,59
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat.	3,00	3,47	2,81		3,04
Ik waardeer dit keurmerk zeer.	3,57	4,13	2,85		3,48
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk.	3,29	3,69	2,52		3,07
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	4,43	4,44	3,32		3,95

Tabel B3.6 Het Fairtrade Max Havelaar staat volgens de segmenten voor (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5= helemaal eens) $p < 0,05$

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=17	N=52	N=120	N=33	N=225
	keur- merk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	2,41	2,58 ^{*2>4}	2,26	1,91	2,29
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	2,47	2,87	2,33	1,78	2,39
Minder energieverbruik	2,31	2,80 ^{*2>3,4}	2,35	1,85	2,38
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	2,11	2,66 ^{*2>4}	2,23	2,00	2,28
Minder transport	2,28	2,47	2,34	1,94	2,31
Hergebruik van afval	2,06	2,70	2,24	2,09	2,32
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	2,44	2,93 ^{*2>4}	2,40	2,13	2,49
Betere arbeidsvoor- waarden en arbeidsom- standigheden	4,40	4,59	4,27	4,17	4,34
Eerlijke handel	4,47	4,61	4,51	4,56	4,54
Beter dierenwelzijn	2,00	2,53	2,15	1,97	2,20
Beter voor mijn gezondheid	2,33	3,09 ^{*2>3,4}	2,41	2,12	2,52
Minder conserverings- middelen	2,38	2,92 ^{*2>3,4}	2,35	2,09	2,45
Betere diergezondheid	1,82	2,42	2,22	1,97	2,20
Duurzame teelt van gewassen	2,76	3,80 ^{*2>1,3,4}	2,98	2,76	3,13
Duurzame vangst van dieren	1,89	2,51	2,27	1,88	2,24
Duurzaam houden van dieren	1,89	2,55	2,20	1,97	2,22

Tabel B3.6**Het Fairtrade Max Havelaar in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1=helemaal oneens weinig - 5=helemaal eens) p<0,05 (vervolg)**

Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	4,24 ^{*1>3,4}	3,95 ^{*2>3,4}	3,54	3,20	3,64
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat	3,94 ^{*1>3,4}	3,62 ^{*2>4}	3,37	2,89	3,40
Ik waardeer dit keurmerk zeer	4,28 ^{*1>3,4}	4,02 ^{*2>3,4}	3,47	3,05	3,60
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	3,83 ^{*1>3,4}	3,54 ^{*2>3,4}	2,81 ^{*3>4}	2,22	2,97
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	4,39 ^{*1>4}	4,16 ^{*2>4}	3,85	3,53	3,92

Tabel B3.7 Het Label Rouge staat volgens de segmenten voor (vraag 31)
(schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens)

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=1	N=3	N=5	N=0	N=9
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik					3,44
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)					3,44
Minder energieverbruik					3,67
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)					3,33
Minder transport					3,78
Hergebruik van afval					3,22
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)					4,25
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstan- digheden					3,38
Eerlijke handel					4,00
Beter dierenwelzijn					4,33
Beter voor mijn gezondheid					4,00
Minder conserverings- middelen					4,00
Betere diergezondheid					4,33
Duurzame teelt van gewassen					2,89
Duurzame vangst van dieren					3,78
Duurzaam houden van dieren					4,33

Tabel B3.7		Het Label Rouge in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5= helemaal eens) (vervolg)				
Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar					3,63	
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat					3,60	
Ik waardeer dit keurmerk zeer					3,75	
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk					3,88	
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is					4,13	

Tabel B3.8 **Het Marine Stewardship Council staat volgens de segmenten voor (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens)**

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=8	N=12	N=27	N=2	N=51
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	2,00	2,25	2,38	1,50	2,24
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	2,25	2,25	2,46	2,00	2,35
Minder energieverbruik	2,00	2,33	2,38	1,50	2,27
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	2,25	2,50	2,44	1,50	2,39
Minder transport	2,25	2,17	2,62	2,50	2,44
Hergebruik van afval	1,75	2,33	2,15	1,50	2,10
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	3,33	4,00	3,30	2,50	3,45
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstan- digheden	2,50	2,17	2,19	1,50	2,21
Eerlijke handel	2,75	2,42	3,00	3,00	2,82
Beter dierenwelzijn	3,67	4,33	4,07	4,00	4,06
Beter voor mijn gezondheid	2,50	3,25	2,74	1,50	2,78
Minder conserverings- middelen	2,29	2,33	2,58	1,50	2,43
Betere diergezondheid	3,89	4,08	3,93	4,00	3,96
Duurzame teelt van gewassen	1,67	2,17	2,62	1,50	2,29
Duurzame vangst van dieren	4,44	4,85	4,48	4,00	4,55
Duurzaam houden van dieren	4,13	3,75	3,67	3,50	3,76

Tabel B3.8**Het Marine Stewardship Council in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) p<0,05 (vervolg)**

Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,13	4,00	3,30	3,50	3,46
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat.	2,89	3,54	3,07	3,50	3,18
Ik waardeer dit keurmerk zeer	3,50	4,23	3,41	3,00	3,62
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	3,25	3,85 ^{*2>3}	2,74	2,50	3,10
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	4,13	4,46 ^{*2>3}	3,41	3,50	3,80

Tabel B3.9 Het Milieukeur staat volgens de segmenten voor (vraag 31)
(schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens)
p<0,05

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=15	N=51	N=78	N=20	N=168
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	4,00	3,52	3,53	3,55	3,57
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	3,93	4,00	3,70	3,60	3,80
Minder energieverbruik	3,80	3,98 ^{*2>4}	3,73	3,24	3,75
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	4,00	4,04	3,66	3,47	3,78
Minder transport	3,56	3,61	3,36	3,42	3,46
Hergebruik van afval	3,82	3,64	3,72	3,81	3,72
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	3,17	3,44	2,97	2,94	3,12
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstan- digheden	2,31	2,79	2,58	2,58	2,62
Eerlijke handel	2,13	2,84	2,61	2,44	2,61
Beter dierenwelzijn	2,36	3,40 ^{*2>1,4}	3,00	2,43	2,99
Beter voor mijn gezondheid	4,00	3,52	3,53	3,55	3,87
Minder conserverings- middelen	3,93	4,00	3,70	3,60	3,74
Betere diergezondheid	3,80	3,98	3,73	3,24	3,82
Duurzame teelt van gewassen	4,00	4,04	3,66	3,47	3,54
Duurzame vangst van dieren	3,56	3,61	3,36	3,42	3,41
Duurzaam houden van dieren	3,82	3,64	3,72	3,81	3,74

Tabel B3.9**Het Milieukeur in het algemeen volgens de segmenten
(vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig
- 5 = helemaal eens) p<0,05 (vervolg)**

Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,31	3,65 ^{*2>3,4}	3,05	2,50	3,19
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat	2,89	3,31 ^{*2>3,4}	2,55	1,95	2,72
Ik waardeer dit keurmerk zeer	3,07	3,52 ^{*2>3,4}	2,83	2,25	2,98
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	2,82	3,36 ^{*2>3,4}	2,35	1,91	2,64
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	3,88	3,86 ^{*2>3,4}	3,37	2,95	3,51

Tabel B3.10

Het Rainforest Alliance staat volgens de segmenten voor (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) $p < 0,05$

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=16	N=48	N=80	N=21	N=149
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	2,63	3,31	2,78	2,43	2,61
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	2,79	3,61	2,94	3,00	3,16
Minder energieverbruik	2,40	3,32	3,04	2,65	2,63
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	3,21	3,84	3,43	3,42	3,00
Minder transport	2,71	3,33	2,97	2,57	2,83
Hergebruik van afval	2,62	3,57	3,05	2,80	3,40
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	2,57	2,94	2,35	2,25	2,57
Betere arbeidsvoorwaar- den en arbeidsomstan- digheden	2,89	3,56	3,00	2,75	3,11
Eerlijke handel	2,56	3,00	2,50	1,75	2,80
Beter dierenwelzijn	2,50	3,22	2,88	3,50	2,80
Beter voor mijn gezondheid	2,25	2,89 ^{*2>4}	2,50	1,33	2,61
Minder conserverings- middelen	2,43	2,72 ^{*2>3}	2,56	2,25	2,53
Betere diergezondheid	3,78	3,33	3,11	4,33	3,80
Duurzame teelt van ge- wassen	2,88	3,33	3,11	2,33	2,90
Duurzame vangst van dieren	3,22	3,72	3,56	3,00	3,40
Duurzaam houden van dieren	2,75	3,00	2,78	2,00	2,76

Tabel B3.10**Het Rainforest Alliance in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1=helemaal oneens weinig - 5=helemaal eens) (vervolg)**

Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,13	3,47	2,94	2,50	3,15
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat	2,63	2,95	2,78	3,00	2,84
Ik waardeer dit keurmerk zeer	3,50	3,63	3,13	3,50	3,43
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	3,00	3,32	2,75	2,75	3,02
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	3,88	3,72	3,74	3,00	3,71

Tabel B3.11 **Het Scharrelvlees staat volgens de segmenten voor (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) p<0,05**

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=16	N=59	N=82	N=19	N=176
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	2,56	2,61	2,30	2,74	2,48
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	2,31	2,75	2,61	2,79	2,65
Minder energieverbruik	2,80	2,80	2,67	2,78	2,73
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	2,50	2,79	2,58	3,00	2,69
Minder transport	2,44	2,82	2,55	2,30	2,61
Hergebruik van afval	2,60	2,51	2,30	2,75	2,45
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	3,31	3,22	2,94	3,00	3,08
Betere arbeidsvoor- waarden en arbeids- omstandigheden	2,06	2,67	2,50	2,68	2,54
Eerlijke handel	3,38	3,19	3,06	3,05	3,13
Beter dierenwelzijn	4,41	4,57 ^{*2>4}	4,32	4,00	4,38
Beter voor mijn gezondheid	3,18	3,66 ^{*2>3}	2,98	3,14	3,24
Minder conserverings- middelen	2,88	3,28	2,96	3,11	3,07
Betere diergezondheid	4,47	4,46	4,29	4,26	4,37
Duurzame teelt van gewassen	2,81	3,02	2,79	3,11	2,90
Duurzame vangst van dieren	3,00	3,42	2,98	3,06	3,14
Duurzaam houden van dieren	4,13	4,41 ^{*2>3}	4,01	4,19	4,18

Tabel B3.11	Het Scharrelvlees in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5= helemaal eens) p<0,05 (vervolg)				
Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,81	3,84 ^{*2>3}	3,28	3,20	3,50
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat	3,94	3,65	3,31	3,67	3,51
Ik waardeer dit keurmerk zeer	3,94	3,84 ^{*2>3}	3,28	3,38	3,53
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	3,47	3,58 ^{*2>3}	2,74	2,90	3,10
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	4,06	3,96	3,63	3,86	3,80

Tabel B3.12 **Het UTZ Certified staat volgens de segmenten voor (vraag 31)**
(schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens)

	Segment 1 (8%)	Segment 2 (25%)	Segment 3 (51%)	Segment 4 (16%)	Gemiddeld totale steekproef
	N=0	N=9	N=12	N=2	N=26
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik		3,00	3,58	2,50	3,26
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)		3,33	3,58	2,50	3,39
Minder energieverbruik		3,33	3,31	2,50	3,25
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)		3,50	3,33	2,50	3,32
Minder transport		3,00	3,58	1,50	3,17
Hergebruik van afval		3,14	3,33	1,50	3,10
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)		3,44	3,58	2,50	3,43
Betere arbeidsvoor- waarden en arbeids- omstandigheden		3,78	4,21	4,50	4,08
Eerlijke handel		3,78	3,93	5,00	3,96
Beter dierenwelzijn		3,56	2,93	1,00	3,00
Beter voor mijn gezondheid		3,80	3,62	1,50	3,52
Minder conserverings- middelen		3,22	3,58	1,50	3,26
Betere diergezondheid		3,33	2,86	1,00	2,88
Duurzame teelt van gewassen		3,89	3,62	3,00	3,67
Duurzame vangst van dieren		3,63	3,08	1,00	3,09
Duurzaam houden van dieren		3,44	2,92	1,00	2,96

Tabel B3.12		Het UTZ Certified in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) (vervolg)			
Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar		3,70	3,33	2,50	3,41
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat		2,50	2,50	2,50	2,50
Ik waardeer dit keurmerk zeer		3,70	3,06	2,50	3,25
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk		3,20	2,63	1,50	2,75
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is		3,60	3,44	2,50	3,35

Tabel B3.13

Het Vrije uitloop eieren staat volgens de segmenten voor
(vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig
- 5 = helemaal eens) $p < 0,05$

	Segment 1	Segment 2	Segment 3	Segment 4	Gemiddeld totale steekproef
	(8%)	(25%)	(51%)	(16%)	
	N=19	N=54	N=89	N=16	
	keurmerk- gebonden	twijfelaars	niet- keurmerk- gebonden	niet- keurmerk- kopers	
Minder waterverbruik	1,95	2,43	2,12	2,25	2,21
Minder bodememissie (uitstoot van stoffen naar de bodem)	2,50	2,81 ^{*2>3}	2,17	2,60	2,44
Minder energieverbruik	2,16	2,75	2,31	2,27	2,42
Minder emissie in de lucht (uitstoot van stoffen naar de lucht)	2,20	2,64	2,12	2,31	2,30
Minder transport	2,21	2,57	2,03	2,56	2,25
Hergebruik van afval	1,89	2,35	2,08	2,00	2,13
Betere biodiversiteit (soortenrijkdom)	2,30	2,89	2,37	3,07	2,58
Betere arbeidsvoor- waarden en arbeids- omstandigheden	1,83	2,63	2,16	2,81	2,33
Eerlijke handel	2,23	3,14 ^{*2>1}	2,57	3,18	2,76
Beter dierenwelzijn	4,21	4,48	4,30	4,55	4,37
Beter voor mijn gezondheid	2,86	3,35	2,71	2,88	2,93
Minder conserverings- middelen	2,42	2,60	2,20	2,76	2,40
Betere diergezondheid	3,91	4,47	4,19	4,55	4,28
Duurzame teelt van gewassen	2,10	2,55	2,31	2,13	2,25
Duurzame vangst van dieren	2,55	2,63	2,38	3,21	2,64
Duurzaam houden van dieren	3,78	4,38	4,00	4,40	4,13

Tabel B3.13		Het Vrije uitloop eieren in het algemeen volgens de segmenten (vraag 31) (schaal 1 = helemaal oneens weinig - 5 = helemaal eens) p<0,05 (vervolg)			
Ik vind dit keurmerk zeer betrouwbaar	3,70	3,69	3,31	3,21	3,46
Ik weet goed waar dit keurmerk voor staat	3,79* ^{1>4}	3,72* ^{2>4}	3,24	2,85	3,41
Ik waardeer dit keurmerk zeer	3,67	3,85* ^{2>3,4}	3,26	3,11	3,47
Ik heb een sterke behoefte aan dit keurmerk	3,17	3,50* ^{2>3}	2,75	2,80	3,02
Ik denk dat er voor dit keurmerk een markt is	4,21* ^{1>4}	4,02* ^{2>4}	3,69	3,37	3,82

Bijlage Segmentering op basis van Food Choice Motieven (Vraag 41)

In het voedselkeuzep proces spelen vele factoren een rol. In een baanbrekende studie hebben Steptoe et al. (1995) zijn de afzonderlijke aspecten geïdentificeerd die mensen van belang vinden bij het kiezen van voedselproducten, waaronder gezondheid, stemming, gemak, aantrekkelijkheid, natuurlijke bestanddelen, prijs, gewichtscontrole, bekendheid, ethische overwegingen. Het door Steptoe et al. (1995) ontwikkelde multidimensionale maat is een zeer geschikt en veelvuldig gebruikt instrumentarium om de uiteenlopende waarden van voedselkwaliteit empirisch onderzoekbaar te maken.

Een aantal geselecteerde vragen van Steptoe zijn gebruikt voor het aanbrengen van een segmentering onder de respondenten. De analyses volgen de literatuur over de aanpak voor een segmentatie. Deze vragen zijn zowel in niet-gestandaardiseerde als gestandaardiseerde opzet gebruikt voor segmentering analyse (Van Ittersum et al., 2003).

Met het programma LatentGOLD is statistisch het optimale aantal clusters bepaald. In de analyses zijn 20 verschillende modellen geschat, die de mogelijkheid gaven van één tot twintig segmenten. Het statistisch optimale model ligt bij 12 segmenten bij het hanteren van de criteria met de laagste Consistent Akaike's Information Criteria (CAIC) waarde en hoge Entropy R^2 . Dit is in lijn met eerdere onderzoek van Bijmolt et al. (2004) en Kornelis et al. (2010). Bij het model met 12 segmenten is de CAIC 41.915 en de R^2 0,79. Boven de 12 segmenten neemt de CAIC waarde weer toe, en de entropy af.

Voor het hanteren van praktische afwegingen zoals differentiatie onder respondenten voor beleid en strategisch management is aanvullend gekeken naar de verdeling van de clusters. Hieruit komt naar voren dat het optimale model 7 segmenten bevat. In dit model is de CAIC waarde van 42.045 weliswaar iets hoger dan bij het statistisch optimale, maar de R^2 0,79 blijft gelijk. Daarnaast halen modellen met meer dan zeven segmenten vooral de laatst gevonden cluster verder uit elkaar. De kleinste clusters worden dan steeds kleiner. Hoewel dat statistisch wel onderscheid oplevert en ook een cluster van 2% relevant kan zijn, is voor dit onderzoek gekozen voor 7 segmenten omdat verder uitsplitsing niet iets extra's op levert vanuit management/beleid perspectief. Informatie over de modellen 8-20 zijn opvraagbaar.

Uit de onderstaande tabellen als ook ANOVA analyses (niet bijgevoegd) kan geconcludeerd worden dat, hoewel de literatuur gevolgd is bij het maken van een segmentatie, er geen onderscheid wordt gevonden tussen de segmenten. Een mogelijke verklaring is dat respondenten al zijn geselecteerd op het al dan niet hebben gezien van producten met keurmerken.

Tabel B3.14		Modellen 1-7 CAIC, R², verdeling over clusters							
Model	CAIC	R²	1	2	3	4	5	6	7
1	44.571	1,0	1.221						
2	43.411	0,72	759	460					
3	42.890	0,73	679	302	238				
4	42.546	0,77	720	184	173	142			
5	42.302	0,76	639	165	138	147	130		
6	42.172	0,77	581	140	135	118	132	113	
7	42.053	0,79	579	143	117	125	110	90	55

Tabel B3.15 Gemiddelde scores van de segmenten op vragen over voedselkeuze motieven

Segment	1	2	3	4	5	6	7
<i>Gezondheid</i>							
Mijn voedingspatroon is altijd gezond en gebalanceerd	3,19	3,22	3,15	3,02	3,08	3,34	3,11
Ik ben erg kieskeurig als het gaat om gezond eten	3,10	3,10	3,02	2,92	3,19	3,34	3,16
Ik eet geen verwerkte producten, omdat ik dan niet weet wat er in kan zitten	3,67	3,68	3,59	3,53	3,49	3,34	3,65
Ik probeer voedsel te eten dat geen toevoegingen bevat	3,36	3,45	3,27	3,30	3,35	3,34	3,16
<i>Gemak</i>							
Ik geef de voorkeur aan voedsel dat gemakkelijk te plannen is	3,36	3,35	3,27	3,30	3,35	3,34	3,16
Ik geef de voorkeur aan voedsel dat gemakkelijk te kopen is	3,64	3,66	3,48	3,36	3,25	3,34	3,29
Ik geef de voorkeur aan voedsel dat gemakkelijk klaar te maken is	2,51	2,50	2,29	2,29	2,44	3,34	2,45
<i>Prijs</i>							
Ik zoek naar aanbiedingen in de krant/folders en probeer hier voordeel mee te halen wanneer ik ga winkelen	3,59	3,56	3,53	3,43	3,19	3,34	3,47
Ik merk het op wanneer de prijs van een product dat ik regelmatig koop verandert	3,31	3,34	3,26	3,30	3,33	3,34	3,22
Ik let altijd op de prijs, zelfs bij kleine dingen	3,00	3,03	2,93	2,84	2,96	3,34	3,07
<i>Genieten</i>							
Ik trakteer mezelf elke dag op iets echt lekkers	2,63	2,68	2,60	2,62	2,65	3,34	2,85
Voor mij is lekker eten een heel belangrijk onderdeel van mijn weekenden	3,60	3,64	3,69	3,67	3,52	3,34	3,55
Eten is een dagelijks hoogtepunt	3,27	3,36	3,37	3,26	3,16	3,34	3,27

	Gezondheid	Gemak	Prijs	Genieten/Food as enjoyment
Segment 1	2,91	3,40	3,58	3,18
Segment 2	2,89	3,39	3,63	3,19
Segment 3	3,00	3,31	3,56	3,22
Segment 4	3,00	3,24	3,62	3,23
Segment 5	2,80	3,29	3,40	3,32
Segment 6	2,97	3,49	3,62	3,25
Segment 7	2,94	3,22	3,46	3,23

	Gezondheid	Gemak	Prijs	Genieten/Food as enjoyment
Segment 1	2,90	3,40	3,58	3,19
Segment 2	2,91	3,37	3,67	3,18
Segment 3	2,84	3,31	3,40	3,20
Segment 4	2,98	3,32	3,58	3,23
Segment 5	3,06	3,25	3,60	3,21
Segment 6	2,92	3,38	3,53	3,25

	Gezondheid	Gemak	Prijs	Genieten/Food as enjoyment
Segment 1	2,90	3,40	3,58	3,19
Segment 2	2,90	3,38	3,60	3,19
Segment 3	3,01	3,29	3,58	3,21
Segment 4	2,81	3,30	3,38	3,23
Segment 5	3,05	3,27	3,64	3,22

	Gezondheid	Gemak	Prijs	Genieten/Food as enjoyment
Segment 1	2,90	3,38	3,58	3,19
Segment 2	2,96	3,42	3,63	3,20
Segment 3	3,00	3,27	3,56	3,22
Segment 4	2,87	3,34	3,42	3,23

	Gezondheid	Gemak	Prijs	Genieten/Food as enjoyment
Segment 1	2,93	3,38	3,57	3,17
Segment 2	2,97	3,36	3,64	3,23
Segment 3	2,85	3,32	3,46	3,25

	Gezondheid	Gemak	Prijs	Genieten/Food as enjoyment
Segment 1	2,90	3,35	3,55	3,18
Segment 2	2,96	3,37	3,59	3,23

	Q7 Toegevoegde waarde	Q25_schaal Belangrijk	Q6a Meer willen weten	Q12_2 Helpen bij maken keuze
Segment 1	2,54	2,54	3,23	2,94
Segment 2	2,62	2,41	3,18	2,87
Segment 3	2,53	2,61	3,27	2,97
Segment 4	2,51	2,63	3,18	2,99
Segment 5	2,51	2,45	3,13	2,82
Segment 6	2,46	2,49	3,37	2,82
Segment 7	2,60	2,47	3,00	2,91

	Q7 Toegevoegde waarde	Q25_schaal Belangrijk	Q6a Meer willen weten	Q12_2 Helpen bij maken keuze
Segment 1	2,57	2,53	3,23	2,92
Segment 2	2,57	2,44	3,20	2,89
Segment 3	2,45	2,49	3,12	2,85
Segment 4	2,54	2,58	3,28	2,96
Segment 5	2,48	2,65	3,17	3,02
Segment 6	2,50	2,45	3,22	2,86

	Q7 Toegevoegde waarde	Q25_schaal Belangrijk	Q6a Meer willen weten	Q12_2 Helpen bij maken keuze
Segment 1	2,53	2,53	3,23	2,93
Segment 2	2,64	2,42	3,19	2,87
Segment 3	2,51	2,62	3,30	2,93
Segment 4	2,48	2,47	3,09	2,86
Segment 5	2,54	2,61	3,18	2,98

	Q7 Toegevoegde waarde	Q25_schaal Belangrijk	Q6a Meer willen weten	Q12_2 Helpen bij maken keuze
Segment 1	2,55	2,54	3,24	2,92
Segment 2	2,57	2,48	3,21	2,90
Segment 3	2,54	2,61	3,18	2,96
Segment 4	2,49	2,45	3,08	2,87

	Q7 Toegevoegde waarde	Q25_schaal Belangrijk	Q6a Meer willen weten	Q12_2 Helpen bij maken keuze
Segment 1	2,53	2,57	3,25	2,95
Segment 2	2,58	2,50	3,21	2,85
Segment 3	2,52	2,45	3,11	2,92

	Q7 Toegevoegde waarde	Q25_schaal Belangrijk	Q6a Meer willen weten	Q12_2 Helpen bij maken keuze
Segment 1	2,53	2,52	3,21	2,90
Segment 2	2,55	2,54	3,22	2,95

Tabel B3.16	Sociaal demografische kenmerken (Vraag 42, 43, 44)						
	1	2	3	4	5	6	7
Leeftijd (in jaren)	41,7	47,6	48,6	37	35,4	44,4	30,6
Geslacht (% vrouwen)	64,6%	58%	53%	46,4%	39,1%	58,9%	23,6%
Hoogst genoten opleiding (hoogste %)	mbo (39,9%)	mbo (41,3%)	mbo (41%)	mbo (40,8%)	wo/hbo 46,4%	mbo (45,6%)	wo/hbo 38,2%

LEI Wageningen UR ontwikkelt voor overheden en bedrijfsleven economische kennis op het gebied van voedsel, landbouw en groene ruimte. Met onafhankelijk onderzoek biedt het zijn afnemers houvast voor maatschappelijk en strategisch verantwoorde beleidskeuzes.

LEI Wageningen UR vormt samen met het Departement Maatschappijwetenschappen van Wageningen University en het Wageningen UR, Centre for Development Innovation de Social Sciences Group.

Meer informatie: www.wageningenUR.nl/lei

